

Okvir okolišnog i društvenog upravljanja

Projekat razvoja sistema navodnjavanja
u Bosni i Hercegovini (IDP)

Januar, 2012.

KONTROLNI LIST

Naručilac:	Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske
Projekt:	Projekt razvoja navodnjavanja, Bosna i Hercegovina Okolišna i socijalna procjena
Naziv dokumenta:	Okvir okolišnog i društvenog upravljanja
Status dokumenta:	Finalni nacrt
Računovodstvena šifra projekta:	D-1091
Broj protokola:	UP-02-996/11-1

Ostali dokumenti koji se odnose na Ugovor:	Broj protokola:	Naziv dokumenta
	UP-02-996/11-2	Plan upravljanja okolišem i procjena uticaja na društvo za podprojekat Goražde (Federacija BiH)
	UP-02-996/11-3	Plan upravljanja okolišem i procjena uticaja na društvo za podprojekat Mostarsko blato (Federacija BiH)
	UP-02-996/11-4	Plan upravljanja okolišem i procjena uticaja na društvo za podprojekat Gojkovo polje - Pelagićevo (Republika Srpska)
	UP-02-996/11-5	Plan upravljanja okolišem i procjena uticaja na društvo za podprojekat Novo Selo - Bijeljina (Republika Srpska)
	UP-02-996/11-6	Plan upravljanja okolišem i procjena uticaja na društvo za podprojekat AL420 – Gradiška i Laktaši (Republika Srpska)

	Voditelj projekta:	Interna kontrola:	Direktor:
Ime i prezime	Mr Sanda Midžić Kurtagić, dipl.inž.građ.	Dr Irem Silajdžić, dipl.inž.okol.	Prof. dr Tarik Kupusović, dipl.inž.građ.
DATUM	POTPIS	POTPIS	POTPIS
10.01.2012.			

OPĆI PODACI

Nosilac izrade dokumenta :	Institut za hidrotehniku G. F. u Sarajevu Stjepana Tomića 1 71000 Sarajevo tel: + 387 33 212 466/7 fax: + 387 33 207 949 E-mail: heis@heis.com.ba Web: http://www.heis.com.ba	Prizma istraživanje Maršala Tita 6t 71000 Sarajevo tel: + 387 33 251 230 fax: + 387 33 251 238 E-mail: info@prismresearch.ba Web: http://www.prismresearch.ba
Obradivači:	Mr Sanda Midžić Kurtagić, dipl.ing.građ. Jasminka Bjelavac, dipl.ing.građ. Sabina Hažiahmetović, dipl.inž.građ Semra Fejzibegović, dipl.inž.maš. Admir Aladžuz, dipl.biolog Željko Lozančić, dipl.inž.građ	Dino Đipa, MBA, dipl.psiholog Elma Zahirović, dipl. iz javne administracije Aida Šabanović, dipl.psiholog

Napomena: Dokument su radili stručnjaci različitih jezičkih izražaja.

SKRAĆENICE I AKRONIMI

BiH – Bosna i Hercegovina
EA – Okolišna procjena
EMF – Okvirni plan upravljanja okolišem
EPA – Agencija za zaštitu okoliša Sjedinjenih Američkih Država
ESMF – Okolinski i socijalni okvir upravljanja
EU – Europska Unija
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine
FMOiT – Federalno ministarstvo okoliša i turizma
IDP – Projekt razvoja sistema za navodnjavanje
NVO – Nevladine organizacije
OP – Sigurnosna politika
PAD – Ocjena projektne dokumentacije
PUO – Plan upravljanja okolišem
PUnO – procjena utjecaja na okoliš
RS – Republika Srpska
SN – sistem navodnjavanja
SESA – Strateška okolinska i socijalna procjena
SIDA – Švedska internacionalna agencija za razvoj
UKV – Udruženje korisnika voda
USAID – Agencija Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj
USD – Američki dolar
WB – Svjetska banka

IZVRŠNI SAŽETAK

Svjetska banka pruža pomoć Vladi Bosne i Hercegovine vezano za implementaciju Projekta razvoja navodnjavanja (IDP). Cilj projekta je održivo unaprjeđenje sistema navodnjavanja i institucionalnog okvira kojim će se dati podrška farmerima i poljoprivrednim proizvođačima širom zemlje za povećanje poljoprivredne proizvodnje. Najveći dio sredstava će biti fazno usmjeren u rekonstrukciju, modernizaciju i poboljšanje postojećih sistema navodnjavanja. Za investicije koje će biti identificirane u toku implementacije Projekta, primijenit će se zahtjevi po pitanju okolinske procjene prema zakonima Bosne i Hercegovine i procedurama Svjetske banke.

Okvirnim dokumentom okolinskog i društvenog upravljanja (EMF) uspostavlja se pristup kojim će se pomiriti zahtjevi obje strane i prezentirati kao jedinstvena politika i procedura koja će se primijeniti za realizaciju projekata rekonstrukcije sistema navodnjavanja.

Okvirni dokument, obuhvata:

- Opis procedure okolinske procjene za projekte navodnjavanja,
- Integraciju sa ostalim procedurama,
- Listu za provjeru (čeklista) okolišnih utjecaja za jednostavne rekonstrukcije,
- Metodologiju i upute za izradu Društvene procjene na specifičnim lokacijama,
- Smjernice za provedbu procedura privremenog ili trajnog izuzimanja privatnog vlasništva koje je pod utjecajem projekta (eksproprijacija, raseljavanje, pravo služnosti),
- Integralni plan upravljanja štetočinama.

Procedura okolinske procjene i integracija sa drugim procedurama (Poglavlje 2 i 3) bazirana je na procedurama pripisanim zakonima iz sljedećih oblasti: i) Okoliša, ii) Upravljanja otpadom, iii) Upravljanja vodama, iv) Poljoprivrede, v) Koncesija i vi) Građenja.

Procedure SB koje su bili predmet analize:

- OP/BP 4.01, Environmental Assessment (Okolinska procjena);
- OP/BP 4.04, Natural Habitats (Prirodna staništa);
- OP 4.07, Water resources management (Upravljanje vodnim resursima);
- OP 4.09, Pest Management (Upravljanje štetočinama);
- OP/BP 4.10, Indigenous Peoples (Ugroženo stanovništvo);
- OP/BP 4.11, Physical Cultural Resources (Kulturni resursi);
- OP/BP 4.12, Involuntary Resettlement (Nenamjerno raseljavanje);
- OP 4.36, Forests (Šume);
- OP 4.76, Tobacco (Duhan);
- OP 7.50, Projects on International Waterways (Projekti na međunarodnim vodnim putevima);
- OP 7.60, Projects in Disputed Areas (Projekti u spornim područjima).

Procedurom OP 4.76, Tobacco (Duhan), naglašeno je da Svjetska banka ne daje direktne pozajmice, niti investira u/ili garantira za investicije ili pozajmice koje se odnose na proizvodnju, preradu ili prodaju duhana.

Komparativnom analizom propisa iz BiH i operativnih procedura Svjetske banke, utvrđeno je da će za projekte rekonstrukcije u F BiH trebati izraditi Plan okolišnog i društvenog upravljanja, a za projekte u Republici Srpskoj treba izraditi dokument koji odgovara sadržaju Zahtjeva za prethodnom procjenom, a koji sadrži obradu društvenog aspekta, kako se to traži procedurom OP/BP 4.01. Analizom drugih propisa utvrđeno je da projekti rekonstrukcije sistema navodnjavanja trebaju imati vodne akte, te dozvole iz oblasti građenja, te da za korištenje voda,

kao javnog dobra treba ishoditi koncesiju. Stoga su potrebni koraci prije započinjanja postupka javne nabavke radova na izvođenju projekta rekonstrukcije u F BiH, sljedeći:

- Korak 1. Pripremiti Plan upravljanja okolišem za prioritetne lokacije
- Korak 2. Organizirati konsultacije sa zainteresiranim stranama
- Korak 3. Ishoditi prethodnu vodnu saglasnost.
- Korak 4. Ishoditi urbanističku saglasnost/lokacijske uvjete
- Korak 5. Ishoditi koncesiju za vodozahvat
- Korak 6. Ishoditi vodnu saglasnost.
- Korak 7. Ishoditi odobrenje za građenje
- Korak 8. Ishoditi upotrebnu dozvolu

Za potrojekte u Republici Srpskoj potrebni koraci prije započinjanja postupka javne nabavke radova na izvođenju projekta rekonstrukcije su sljedeći:

- Korak 1. Ishoditi urbanističku saglasnost/lokacijske uvjete.
- Korak 2. Ishoditi vodne smjernice.
- Korak 3. Pripremiti Plan upravljanja okolišem i Zahtjev za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu za priritetne lokacije.
- Korak 4. Organizirati konsultacije sa zainteresiranim stranama
- Korak 5. Izrada Studije uticaja na životnu sredinu
- Korak 6. Ishoditi ekološku dozvolu
- Korak 7. Ishoditi vodnu saglasnost.
- Korak 8. Ishoditi koncesiju na korištenje voda.
- Korak 9. Ishoditi odobrenje za građenje.
- Korak 10. Ishoditi vodnu dozvolu.
- Korak 11. Ishoditi odobrenje za upotrebu.

Za ocjenu okolišnih uticaja budućih projekata koji su u razmatranju za finansiranje i koji podrazumijevaju samo rekonstrukciju postojećih sistema navodnjavanja koristiće se Lista za provjeru Plana okolišnog upravljanja (EMP čeklista) koja je data u Poglavlju 4. Osnovna namjena liste za provjeru utjecaja na okoliš projekata za rekonstrukciju sustava navodnjavanja (u daljem tekstu čeklista) je da pruži jednostavan alat za prepoznavanje mogućih utjecaja na okoliš vezanih za obnovu, modernizaciju ili poboljšanje postojećih shema za navodnjavanje i shema koje već dugi niz godina nisu u funkciji (zbog ratnih dejstava, nepostojanja upravljača, i sl). Pod terminom "navodnjavanje" podrazumijevaju se i objekti za odvodnjavanje (podzemne cijevi ili otvoreni kanali za odvodnjavanje). Čeklista pruža niz povezanih mjera za ublažavanje utjecaja na okoliš, kao i mjera monitoringa koje će biti od pomoći pri procjeni provedbe odabranih mjera za ublažavanje. Za sve druge buduće prioritetni sheme koje zahtjevaju značajnije zahvate o okolišu radiće se detaljan Plan okolišnog upravljanja. Pri tome, sadržaj Plana upravljanja okolišem za pod-projektne lokacije u FBiH i RS će se razlikovati zbog potrebe da se za pod-projekte u RS izradi jedinstveni dokumenat kojim će se zadovoljiti zahtjevi Svjetske banke i Zakona o zaštiti životne sredine. Svojom dizajnom i koncepcijom čeklista je namijenjena kako stručnjacima koji se bave pitanjima okoliša, tako i onima koji to nisu ali se bave rekonstrukcijom sustava navodnjavanja u slučajevima kod kojih nacionalno zakonodavstvo (postojeći sustavi navodnjavanja) ne zahtijeva dubinsku okolišnu analizu ili kod kojih nije potrebna sveobuhvatna PUO studija. Ovakva struktura čekliste je izrađena kao „primjer dobre prakse“, te je kao takva primjerena korisnicima i kompatibilna sa sigurnosnim zahtjevima Svjetske banke.

Metodologija društvene procjene prikazana je u poglavlju 5. Procjena društvenog okvira realizira se u tri faze:

- Faza 1. Pregled postojećih podataka i priprema instrumenata,
- Faza 2. Kvalitativno istraživanje,
- Faza 3. Kvantitativno istraživanje.

Za potrebe kvalitativnog istraživanja prikupljaju se podaci metodom fokus grupa i kroz detaljne intervjuje. Intervjui i diskusije unutar fokus grupa predstavljaju učinkovite metode za testiranje nekih od postavljenih hipoteza. Realizacijom ovih metoda omogućen je najbolji način za pripremu upitnika za kvantitativno istraživanje. Fokus grupe se realiziraju sa stanovništvom projektnih lokacija, a intervjui sa predstavnicima lokalnih zajednica, predstavnicima mjesnih zajednica, sa predstavnicima udruge/ zadruge poljoprivrednika, te sa predstavnicima kompanija/ preduzeća/ poljoprivrednog dobra. Za potrebe realizacije fokus grupa razvijen je Vodič za fokus grupe (Prilog 1) koji se sastoji od 32 pitanja podijeljena na četiri područja: i) Opšte mišljenje individualnih poljoprivrednika o poljoprivrednom sektoru i ključnim akterima; ii) Podaci o poljoprivrednoj djelatnosti; iii) Uticaj Projekta; i Saradnja. Izbor učesnika u fokus grupama se vrši prema kriterijima koji se provjeravaju na terenu Upitnik o socio-demografskim karakteristikama (Prilog 2).

Podaci prikupljeni realizacijom kvantitativnog istraživanja služe da se:

- Odrede bojazni i očekivanja stanovništva, koje mogu biti korištene kao indikatori;
- Identificiraju glavna društvena pitanja vezana za reforme podržane Projektom i, posebno, setom intervencija predviđenih svakom od komponenti;
- Procjene mogući pozitivni i negativni uticaji Projekta, u kvantitativnom smislu koliko je moguće, o ključnim akterima, posebno siromašnim i najranjivijim društvenim grupama koji zavise od vodnih resursa i navodnjavanja
- Procjene ključne (formalne i neformalne) institucije u sektoru upravljanja vodama koji će biti uključeni u donošenje mjera ublažavanja, ocijene njihove uloge, kapaciteti i potrebe za obukom.

Kvantitativno istraživanje sprovodi se putem direktnog anketiranja (intervju licem u lice) domaćinstava na projektnim lokacijama. Anketiranje se vrši uz pomoć Upitnika za anketiranje domaćinstava koja su potencijalni direktni korisnici sistema navodnjavanja (Prilog 5) i Upitnika za anketiranje domaćinstava na koja bi projekat razvoja sistema navodnjavanja mogao indirektno uticati (Prilog 6). Upitnici sadrže 60, pretežno zatvorenih, pitanja i 11 standardnih demografskih pitanja. Anketiranje se može vršiti na uzorku od 200 domaćinstava. Ispitanici su domaćinstva koja su vlasnici, posjednici ili korisnici parcela zemljišta koje se nalaze na predmetnim lokacijama, te u kojima je moguće anketirati glavu domaćinstva, odnosno osobu koja je najbolje upoznata sa podacima o poljoprivrednoj proizvodnji, finansijama i sl.

Smjernice za provedbu procedura privremenog ili trajnog izuzimanja privatnog vlasništva koje je pod utjecajem projekta (eksproprijacija, raseljavanje, pravo služnosti) date su u Poglavlju 6. Naime, značajniji i zahtjevniji projekti gradnje ili kultivacije zemljišta za posljedicu imaju i potrebe za djelomičnim ili potpunim izuzimanjem nekretnina od njihovih vlasnika, odnosno uspostavu prava služnosti na tim nekretninama. Imovina koja se u određenim slučajevima u potpunosti izuzima može biti takvog obima da više ne ostavlja mogućnost za nastavak egzistencije na tom području, te dovesti do potrebe za preseljenjem vlasnika nekretnina iz njihovih dotadašnjih prebivališta u neka druga područja. U nastavku se daje pregled faza postupaka i odgovarajućih aktivnosti koje treba poduzimati, te pregled naknada za slučaj kada su prava ili imovina pod utjecajem projekta.

Faza postupka	Radnje/aktivnosti
Pokretanje postupka eksproprijacije	Utvrđivanje općeg interesa
	Informisanje i javne rasprave
	Sporazumno rješavanje prijenosa prava vlasništva
	Podnošenje prijedloga
Pokrenut postupak eksproprijacije	Utvrđivanje prava vlasništva
Postupak odlučivanja o eksproprijaciji	Eksproprijacija preostalog dijela nekretnine
	Ulazak u posjed ekspropisane nekretnine
	Odustanak od prijedloga za eksproprijaciju
Drugostepeni upravni postupak po žalbi	Rješavanje o žalbi na rješenja o eksproprijaciji
Upravni spor	Odlučivanje o tužbi protiv rješenja o eksproprijaciji
Postupak eksproprijacije je pravosnažno okončan	Uknjižba vlasništva i drugih stvarnih prava
	Određivanje visine naknade u upravnom postupku
Sudski (vanparnični) postupak	Određivanje visine naknade u sudskom postupku
Postupak eksproprijacije je pravosnažno okončan	Zahtjev za deeksproprijaciju nekretnina

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Prava na naknade
Uknjižena zemljišna parcela sa uknjiženim stambenim objektom	OPCIJA 1: Preseljenje uz zamjenske nekretnine Zamjenske nekretnine uključujući stambenu parcelu slične veličine i karakteristika, te stambeni objekat slične veličine i karakteristika ILI OPCIJA 2: Novčana naknada - Novčana naknada za parcelu i objekat prema tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti i - Naknada za pokrivanje troškova selidbe
Uknjiženi nestambeni objekat, na uknjiženom zemljištu	Novčana naknada vlasniku objekta prema tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti i Novčana naknada za parcelu prema tržišnoj vrijednosti
Uknjižena poljoprivredna parcela	- Obezbjedenje zamjenske poljoprivredne parcele slične veličine i karakteristika ili - Novčana naknada prema zamjenskoj vrijednosti
Jednogodišnje poljoprivredne kulture (prinos)	Novčana naknada prema tržišnoj, vrijednosti vlasniku kulture ukoliko ima dokaz o zakupodavnom odnosu sa vlasnikom zemljišta Novčana naknada vlasniku zemljišta po tržišnoj vrijednosti
Višegodišnje poljoprivredne kulture	Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti vlasniku poljoprivrednih kultura ukoliko ima dokaz o zakupodavnom odnosu sa vlasnikom zemljišta Novčana naknada vlasniku zemljišta po tržišnoj vrijednosti
Poslovna djelatnost	Ranijem vlasniku ekspropisane poslovne prostorije u kojoj je obavljao poslovnu djelatnost korisnik eksproprijacije dužan je prije rušenja poslovne prostorije osigurati drugu odgovarajuću prostoriju u vlasništvu.

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Prava na naknade
Šumsko zemljište u privatnom vlasništvu	Vlasniku zemljišta novčana naknada prema tržišnoj vrijednosti parcele i Novčana naknada vlasniku drveta prema tržišnoj vrijednosti izgubljenog drveta
Poljoprivredna parcela uknjižena na ime druge osobe (ne na ime korisnika)	Novčana naknada prema zamjenskoj vrijednosti za zemljište vlasniku zemljišta ili njegovim nasljednicima, i Novčana naknada za bilo kakva unaprjeđenja (razvojne aktivnosti) vlasniku tih unaprjeđenja (primjenjivo na objekte navodnjavanja ili odvodnju, zasade višegodišnjih kultura, objekte, itd.)
Upisana parcela sa stambenom jedinicom bez građevinske dozvole, koju je izgradio vlasnik parcele	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: OPCIJA 1: PRESELJENJE UZ ZAMJENSKE NEKRETNINE Zamjenska imovina uključujući parcelu i stambenu jedinicu slične veličine i karakteristika (zamjenska nekretnina) i parcelu koja se nalazi uz imovinu i pomoć za selidbu OPCIJA 2: NOVČANA NAKNADA Novčana naknada i za parcelu i za stambenu jedinicu po tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti I pomoć za selidbu
Stambena jedinica izgrađena bespravno na parceli koja je u vlasništvu nekog drugog lica	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti vlasniku objekta i Pomoć za selidbu vlasniku objekta i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu vlasniku i/ili nasljednicima vlasnika parcele
Stambena jedinica izgrađena bespravno na parceli koja je u javnom vlasništvu	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti objekta, vlasniku objekta i Pomoć za selidbu vlasnika objekta
Bespravno izgrađeni nestambeni objekti na uknjiženom zemljištu	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat – vlasniku objekta i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu
Bespravno izgrađeni nestambeni objekat na parceli koja je u vlasništvu nekog drugog lica	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat vlasniku objekta i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu vlasniku parcele i/ili njegovim nasljednicima
Bespravno izgrađeni nestambeni objekti na parceli koja je u javnom vlasništvu	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat i pripadajuće zemljište vlasniku

Integralni plan suzbijanja štetočina (Poglavlje 7) treba da posluži poljoprivrednicima da dobiju potrebne informacije o dobrim poljoprivrednim praksama, kako bi smanjili teret zagađenja

okoliša uzrokovan prekomjernom upotrebom pesticida, te smanjili rizik po zdravlje ljudi i životinja potpunim isključivanjem pesticida iz upotrebe. Plan sadrži sljedeća poglavlja:

- Svrha i cilj izrade plana
- Institucionalni okvir
- Dosadašnje osposobljavanje i edukacija
- Prisutni problemi sa bolestima, štetočinama i korovima u BiH
- Primjenjivane metode kontrole bolesti i štetočina u BiH
- Očekivana poljoprivredna proizvodnja u projektnim područjima
- Osnovni koraci integralnog plana suzbijanja štetočina
- Metode zaštite bilja od štetočina
- Pravilna primjena pesticida
- Suzbijanje štetočina koji ugrožavaju zdravlje čovjeka i životinja

Nadležno tijelo koje se bavi prevencijom i suzbijanjem bolesti i štetočina, te kontrolira uvoz hemijskih sredstava je Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja. Na entitetskom nivou, nadležne institucije su: Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske koji vrše upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, a koji se, između ostalog, odnose na zaštitu poljoprivrednoga bilja i proizvoda od uzročnika bolesti, štetočina i korova, te edukaciju poljoprivrednika.

Integralan pristup suzbijanju štetočina temelji se na šest osnovnih koraka:

- Pravilno prepoznavanje
- Poznavanje biologije i životnog ciklusa štetočina
- Monitoring brojnosti štetočina i njegovog okruženja.
- Uspostavljanje praga odluke
- Odabir odgovarajuće kombinacije metoda.
- Procjena rezultata.

U Bosni i Hercegovini se mogu primjenjivati raznovrsne metode kojima se štetočine i bolesti mogu držati pod kontrolom ili u potpunosti iskorijeniti. U ovu vrhu koriste se sljedeće metode:

- Mehaničke
- Biološke
- Hemijske

Smjernice o pravilnoj primjeni pesticida su preuzete iz priručnika koji je pripremljen u okviru FARMA projekta. Smjernice obuhvaćaju sljedeće:

Pravilnu upotrebu odnosno upute za pripremu i nanošenja sredstva

- Upute za skladištenje
- Upute za transport
- Upute za organizaciju i održavanje
- Upute za zaštitu radnika
- Upute za održavanje zaštitne opreme:
- Upute za vođenje evidencije o primjeni pesticida
- Upute za postupanje sa otpadnim vodama
- Upute za dodatnu zaštitu pčela.

SADRŽAJ

1	POZADINA PROJEKTA	1
1.1	UVOD	1
1.2	OSNOVNE INFORMACIJE O PROJEKTU	1
2	PREGLED ZAKONSKIH PROPISA ZA OKOLIŠNU PROCJENU	3
2.1	NADLEŽNOST ZA OKOLIŠNU PROCJENU	3
2.2	POSTUPAK OKOLIŠNE PROCJENE	3
2.2.1	FEDERACIJA BiH	3
2.2.2	REPUBLIKA SRPSKA	7
2.3	PROPISI IZ OBLASTI VODA KOJI IMAJU UTICAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU	10
2.4	PROPISI IZ OBLASTI UPRAVLJANJA OTPADOM KOJI IMAJU UTICAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU	11
2.5	PROPISI IZ OBLASTI POLJOPRIVREDE KOJI MOGU IMATI UTJECAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU	12
2.6	OSTALI PROPISI KOJI MOGU IMATI UTJECAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU	14
2.6.1	KONCESIJE	14
2.6.2	GRAĐENJE	15
2.7	PREGLED PRIMJENJIVIH SIGURNOSNIH POLITIKA SVJETSKE BANKE	16
2.8	PREGLED RELEVATNIH EU DIREKTIVA	23
2.8.1	OKOLIŠ I VODE	23
2.8.2	POLJOPRIVREDA	29
3	PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZA PROJEKAT NAVODNIJAVANJA	33
3.1	PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZA PROJEKTE U FBiH	33
3.2	PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZA PROJEKTE U RS	36
3.3	ANALIZA POTREBA ZA JAČANJEM KAPACITETA I OBUKOM	40
4	LISTA ZA PROVJERU UTJECAJA NA OKOLIŠ PROJEKATA NAVODNIJAVANJA	43
4.1	UVOD	43
4.2	OPIS LISTE ZA PROVJERU	43
4.3	UPUTE ZA KORIŠTENJE I PRIMJENA REZULTATA	43
4.4	LISTA ZA PROVJERU	45
5	OKVIR ZA DRUŠTVENU PROCJENU	53
5.1	UVOD	53
5.2	METODOLOGIJA DRUŠTVENE PROCJENE	54
6	OKVIR POLITIKE PRESELJENJA	57
6.1	UVOD	57
6.2	ZAHTEVI SVJETSKE BANKE U VEZI SA PRESELJAVANJEM	57
6.3	POLITIKA I POSTUPCI IZUZIMANJA NEKRETNINA/ EKSPROPRIJACIJE/ RASELJAVANJA U BIH	60
6.3.1	USTAVNO GARANTIRANO PRAVO NA IMOVINU	60
6.3.2	EKSPROPRIJACIJA	61
6.3.3	NAKNADA ZA EKSPROPRIJISANE NEKRETNINE	62
6.3.4	STVARNE SLUŽNOSTI	63
6.3.5	NAKNADA ZA USPOSTAVLJENU SLUŽNOST	64

6.3.6	POSTUPAK EKSPROPRIJACIJE	65
6.3.7	ULAZAK U POSJED EKSPROPRIJACIJE.....	65
6.3.8	DEEKSPROPRIJACIJA	66
6.3.9	TROŠKOVI POSTUPKA EKSPROPRIJACIJE.....	66
6.3.10	POSTUPAK ZA ODREĐIVANJE NAKNADE ZA EKSPROPRIJACIJE	66
6.3.11	PRAVO GRAĐENJA.....	67
6.4	IMOVINSKO PRAVNI PROPISI OD ZNAČAJA ZA PROJEKT	68
6.4.1	ZAKONI O EKSPROPRIJACIJI FEDERACIJE BIH I REPUBLIKE SRPSKE	68
6.4.2	ZAKON O VLASNIČKO PRAVNIM ODNOSIMA I ZAKON O STVARNIM PRAVIMA	68
6.4.3	ZAKONI O VODAMA	69
6.4.4	ZAKONI O VANPARNIČNOM POSTUPKU FEDERACIJE BIH I REPUBLIKE SRPSKE.....	70
6.4.5	ZAKON O UZURPACIJAMA FEDERACIJE BIH	70
6.4.6	ZAKONI O POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU	71
6.4.7	PROPISI O LEGALIZACIJI BESPRAVNO IZGRAĐENIH OBJEKATA.....	73
6.4.8	ZAKONI O GRAĐEVINSKOM ZEMLJIŠTU FEDERACIJE BIH I REPUBLIKE SRPSKE	74
6.4.9	ZAKONI O ŠUMAMA FEDERACIJE BIH, REPUBLIKE SRPSKE I BRČKO DISTRIKTA.....	74
6.5	SMJERNICE ZA PROJEKT U VEZI SA PROCEDURAMA PRESELJAVANJA.....	76
6.6	INSTITUCIONALNI OKVIR VEZAN ZA PROJEKT	75
7	PLAN INTEGRALNOG SUZBIJANJA ŠTETOČINAMA.....	82
7.1	SVRHA I CILJ IZRADE PLANA.....	82
7.2	INSTITUCIONALNI OKVIR.....	82
7.3	DOSADAŠNJE OSPOSOBLJAVNJE I EDUKACIJA	83
7.4	PRISUTNI PROBLEMI SA BOLESTIMA, ŠTETOČINAMA I KOROVIMA U BIH	85
7.5	PRIMJENJIVANE METODE KONTROLE BOLESTI I ŠTETOČINA U BIH.....	85
7.6	OČEKIVANA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA U PROJEKTNIM PODRUČJIMA.....	87
7.7	OSNOVNI KORACI INTEGRALNOG PLANA SUZBIJANJA ŠTETOČINA.....	88
7.8	METODE ZAŠTITE BILJA OD ŠTETOČINA	90
7.9	PRAVILNA PRIMJENA PESTICIDA.....	95
7.10	SUZBIJANJE ŠTETOČINA KOJI UGROŽAVAJU ZDRAVLJE ČOVJEKA I ŽIVOTINJA	100
	<u>PRILOG 1. VODIČI ZA VOĐENJE DISKUSIJA U FOKUS GRUPAMA.....</u>	<u>101</u>
	<u>PRILOG 2. UPITNIK ZA REGRUTACIJU UČESNIKA U FOKUS GRUPAMA</u>	<u>107</u>
	<u>PRILOG 3. INTERVIJU S KLJUČNIM AKTERIMA IZ OPŠTINA</u>	<u>111</u>
	<u>PRILOG 4. INTERVIJU S KOMPANIJAMA, VLASNICIMA I KORISNICIMA ZEMLJIŠTA OBUHVAĆENOG PROJEKTOM</u>	<u>115</u>
	<u>PRILOG 5. UPITNICI ZA ANKETU SA DOMAĆINSTVIMA POTENCIJALNIM KORISNICIMA PROJEKTA.....</u>	<u>119</u>
	<u>PRILOG 6. UPITNIKA ZA ANKETIRANJE DOMAĆINSTAVA NA KOJA BI PROJEKAT IDP MOGAO INDIREKTNO UTICATI</u>	<u>129</u>

POPIS TABELA

Tabela 1. Pregled razmatranih i prioriternih projekata	2
Tabela 2 Usporedni prikaz sadržaja dokumenata od značaja za okolišnu procjenu, F BiH.....	5
Tabela 3 Usporedni prikaz sadržaja dokumenata od značaja za okolišnu procjenu, RS.....	9
Tabela 4 Propisi iz oblasti poljoprivrede, BiH.....	12
Tabela 5 Propisi iz oblasti poljoprivrede, F BiH.....	13
Tabela 6 Propisi iz oblasti poljoprivrede, RS.....	14
Tabela 7 Kategorije projekta i instrumenti okolišne procjene u skladu sa OP 4.01.....	17
Tabela 8 Usaglašenost EU direktiva sa propisima iz oblasti okoliša i voda u F BiH.....	24
Tabela 9 Usaglašenost EU direktiva sa propisima iz oblasti okoliša i voda u RS.....	27
Tabela 10 Pregled direktiva iz oblasti poljoprivrede relevantnih za projekte navodnjavanja.....	30
Tabela 11 Projekti navodnjavanja locirani na području F BiH i njihove karakteristike.....	33
Tabela 12 Projekti iz oblasti poljoprivrede za koje je potrebna okolišna procjena u FBiH.....	34
Tabela 13 Pregled okolinskih zahtjeva za pod-projekte u FBiH.....	34
Tabela 14 Agencije nadležne za izdavanje vodnih akata za pod-projekte u FBiH	35
Tabela 15 Projekti navodnjavanja locirani na području RS i njihove karakteristike.....	36
Tabela 16 Okolinski zahtjevi za projekte u RS.....	37
Tabela 17 Agencije nadležne za izdavanje vodnih akata u RS.....	38
Tabela 18. Zajednički sadržaj dokumenta okolišne procjene u RS.....	38
Tabela 19. Postupak eksproprijacije	76
Tabela 20. Matrica naknada.....	78
Tabela 21. Prisutne bolesti i štetočine na pet analiziranih lokaliteta	85
Tabela 22 Dosadašnje primjenjivane metode koje se koriste u BiH.....	86
Tabela 23 Korištene metode na pet lokacija u Bosni i Hercegovini.....	86
Tabela 24. Očekivane kulture za uzgoju pet projektnih područja	87
Tabela 25 Opis mehaničkih metoda koje se mogu upotrebljavati na prostoru Bosne i Hercegovine	90
Tabela 26 Biološke metode suzbijanja štetočina	92
Tabela 27 Primjena zglavkara u suzbijanju štetočina	92
Tabela 28 Vrste hemijskih sredstava pesticida i njihova namjena.....	93
Tabela 29 Prag odluke o korištenju pesticida za pojedine vrste štetočina.....	94
Tabela 30 Lista zabranjenih aktivnih tvari u BiH čiji je promet, odnosno, upotreba zabranjena.....	95
Tabela 31 Poznatije vrste štetočina koje prenose bolesti.....	100

POPIS SLIKA

Slika 1. Procedura PUŽS u FBiH	6
Slika 2. Procedura PUŽS u RS	10
Slika 3. Faze korištenja metoda u integralnom planu upravljanja štetočinama.....	89

1 POZADINA PROJEKTA

1.1 UVOD

Svjetska banka pruža pomoć Vladi Bosne i Hercegovine vezano za implementaciju Projekta razvoja navodnjavanja (IDP). Cilj projekta je održivo unaprjeđenje sistema navodnjavanja i institucionalnog okvira kojim će se dati podrška farmerima i poljoprivrednim proizvođačima širom zemlje za povećanje poljoprivredne proizvodnje. Najveći dio sredstava će biti fazno usmjerena u rekonstrukciju, modernizaciju i poboljšanje postojećih sistema navodnjavanja. Iako je većina investicija u okviru Projekta već identificirana, moguće je da će dodatne lokacije u koje će se ulagati sredstva biti identificirane u toku implementacije Projekta, na osnovu prioritizacije ili nakon što projektna dokumentacija bude raspoloživa.

Za investicije koje će biti identificirane u toku implementacije Projekta, primjenit će se zahtjevi po pitanju okolinske procjene prema zakonima Bosne i Hercegovine i procedurama Svjetske. Tako će se Okvirnim dokumentom okolinskog i društvenog upravljanja (EMF) uspostaviti pristup kojim će se pomiriti zahtjevi obje strane i prezentirati kao jedinstvena politika i procedura koja će se primjeniti. Sastavni dio Okvirnog dokumenta također čine i Plan upravljanja okolišem (EMP) koji je pripremljen u skladu sa zahtjevima jedinstvene procedure definirane Okvirnim dokumentom, Kontrolna EMP lista (čeklista) koja će se koristiti za jednostavne rekonstrukcije u skladu sa Planom upravljanja okolišem, detaljna metodologija i upute za izradu Društvene procjene na specifičnim lokacijama, Okvir raseljavanja u slučajevima kada je potrebno izvršiti eksproprijaciju ili raseljavanje, i Integralni plan upravljanja štetočinama u slučajevima kada povećana poljoprivredna proizvodnja može uzrokovati povećanu primjenu praksi upravljanja štetočinama.

1.2 OSNOVNE INFORMACIJE O PROJEKTU

U junu 2008. godine, institucije BiH su uputile zahtjev Svjetskoj banci da razmotri podršku financiranju Projekta razvoja navodnjavanja u BiH. Cilj ovog projekta je da se osigura povećanje profitabilnosti i produktivnosti poljoprivrede kroz poboljšanje upravljanja vodama i modernizaciju sistema navodnjavanja.

Projekt ima tri komponente:

1. Investiranje u rehabilitaciju i modernizaciju sistema za navodnjavanje i odvodnjavanje,
2. Poboljšanje institucionalnog kapaciteta u javnom i privatnom sektoru kroz organiziranje i obuke za korisnike voda,
3. Potpora implementaciji projekta, monitoring i evaluacija.

U 2009. godini, usvojen je Strateški okvir za poljoprivredu, hranu i ruralni razvoj i njegov operativni program sa setom mjera, koje će biti implementirane na višim administrativnim nivoima. U okviru prioriteta vezanih za poljoprivredno – okolišne mjere, program predviđa podršku kroz povećanje površine navodnjavanog obradivog tla. Cilj ove mjere je povećati navodnjavanje sa 0,6% na 1,6% obradivog tla u srednjoročnom razdoblju. Planirani Projekt razvoja navodnjavanja se implementira u oba entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska).

U proteklom periodu, u oba entiteta su preuzeti određeni koraci u poboljšanju navodnjavanja i odvodnjavanja na način da su pripremljeni određeni projekti, planovi i programi. U tom kontekstu, u Republici Srpskoj je pripremljena Studija održivog razvoja navodnjavanih površina

za područje Republike Srpske u februaru 2008. godine, te Akcioni plan za period 2008/2017. (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede), a u Federaciji BiH Program navodnjavanja i odvodnjavanja, 2008. godine (Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH).

U prvoj fazi u razmatranje za finansiranje je uzeto ukupno 11 projekata. od toga, pet lokacija je odabrano među prioritetima. Naredna tabela daje pregled prioriternih projekata kao i lokacija koje su u razmatranju za buduće finansiranje.

Tabela 1. Pregled razmatranih i prioriternih projekata

Entite	Općina	Lokacija	Potrebe
PRIORITETNE LOKACIJE			
FBiH	Široki Brijeg	Mostarsko blato	Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema navodnjavanja
	Goražde and Foča Ustikolina	Cvilinsko polje	Izgradnja novog sistema navodnjavanja
RS	Pelagićevo	Gojkovo polje	Rekonstrukcija postojećeg sistema navodnjavanja
	Bijeljina	Novo Selo	Rekonstrukcija postojećeg sistema navodnjavanja
RAZMATRANE LOKACIJE			
FBiH	Čapljina	Višićka kaseta	Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema navodnjavanja
	Odžak		Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema navodnjavanja i odvodnjavanja
	Živinice		Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema navodnjavanja
RS	Modriča	Pustara	Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema navodnjavanja
	Trebinje	Mokro polje and Popovo polje	Rekonstrukcija i modernizacija postojećeg sistema navodnjavanja
	Nevesinje	Zlatac – Sopilja	Rekonstrukcija postojećeg sistema navodnjavanja i osiguranje dodatnih količina vode
	Gradiška i Laktaši	AL420	Rekonstrukcija postojećeg sistema navodnjavanja

2 PREGLED ZAKONSKIH PROPISA ZA OKOLIŠNU PROCJENU

2.1 NADLEŽNOST ZA OKOLIŠNU PROCJENU

Bosnu i Hercegovinu, temeljem Dejtonskog sporazuma, čine dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko Distrikt. Federaciju BiH čini 10 kantona, pa su nadležnosti podijeljene između federalnog i kantonalnih ministarstava nadležnih za okoliš. Federalne općine nemaju nadležnost za okolišnu procjenu. U Republici Srpskoj nema kantona, nego su nadležnosti podijeljene između Republike i općina.

Međunarodni ugovori i konvencije o zaštiti okoliša su u nadležnosti Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine.

Imajući u vidu da se projekti navodnjavanje ne nalaze na području Distrikta Brčko, u dokumentu neće biti analizirani propisi Distrikta.

Okolišna procjena u BiH se vrši u postupku izdavanja okolišne dozvole u FBiH odnosno ekološke dozvole u RS. Entitetska ministarstva nadležna za upravljanje vodama preko svojih Agencija za vodna područja su nadležna za izdavanje prethodne vodne saglasnosti u FBiH odnosno vodnih smjernica u RS koje čine sastavni dio okolinske dozvole.

2.2 POSTUPAK OKOLIŠNE PROCJENE

2.2.1 Federacija BiH

Procedura Izdavanja okolišne dozvole u F BiH propisana je:

- Zakonom o zaštiti okoliša („Sl. novine FBiH“, br. 33/03),
- Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti okoliša („Sl. novine FBiH“, br. 38/09),
- Pravilnikom o pogonima i postrojenjima za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš i pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolišnu dozvolu („Sl. novine FBiH“, br.19/04) (u daljem tekstu Federalni pravilnik),

U Federalnom pravilniku su definirani:

- pogoni i postrojenja za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš,
- pogoni i postrojenja za koje se procjena utjecaja na okoliš vrši na temelju ocjene Federalnog ministarstva, te
- pogoni i postrojenja za koja nije potrebna procjena utjecaja na okoliš, a za koje Federalno ministarstvo izdaje okolišnu dozvolu.

Za pogone i postrojenja za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš, procedura procjene započinje podnošenjem Studije o utjecaju na okoliš (Studija) Federalnom ministarstvu okoliša i turizma FMOiT (u daljem tekstu: Ministarstvo). Studiju rade stručne institucije ovlaštene od strane Ministarstva. Ministarstvo u postupku ocjene, Studiju stavlja na Javni uvid putem web stranice Ministarstva, obavještava i poziva javnost na raspravu o Studiji (osiguranje učešća javnosti i zainteresiranih strana), te imenuje stručnu komisiju za ocjenu Studije. Nakon provedene Javne rasprave i ocjene stručne komisije, Ministarstvo donosi rješenje o odobravanju ili odbijanju Studije. U slučaju odobravanja, Ministarstvo izdaje Rješenje o odobravanju okolišne dozvole. U slučaju odbijanja, postupak se prekida.

Za pogone i postrojenja za koje se procjena utjecaja vrši na temelju ocjene Federalnog ministarstva, procedura procjene počinje pripremom i podnošenjem Zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole nadležnom ministarstvu, a ovo ministarstvo dostavlja Zahtjev zajedno sa priložima, nadležnim organima i zainteresiranim subjektima radi davanja mišljenja i sugestija (osiguranje učešća javnosti i zainteresiranih strana). Pri razmatranju Zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole, Ministarstvo uzima u obzir sljedeće kriterije:

- Karakteristike projekta (veličina, nagomilavanje sa ostalim objektima, upotreba prirodnih resursa, proizvodnja otpada, zagađivanje i smetnje, rizik od nesreća...)
- Lokacija projekta i osjetljivost okoliša geografskih područja koja vjerovatno mogu biti pod utjecajem projekta (postojeća upotreba zemljišta, raspoloživost, kvalitet i regenerativni kapacitet prirodnih resursa, apsorpcioni kapacitet prirodne sredine: močvare, priobalne zone, zaštićena područja itd.)
- Karakteristike potencijalnih uticaja (opseg uticaja, prekogranična priroda uticaja, veličina i složenost uticaja, vjerovatnoća uticaja, trajanje, učestalost i reverzibilnost uticaja)

Ukoliko se utvrdi da je lokacija projekta u zoni područja koje se nalazi pod određenim režimom zaštite, bilo po Zakonu o vodama (vodozaštitna zona), ili po Zakonu o zaštiti prirode, onda je procjena obavezna radi provjere usklađenosti aktivnosti sa režimima zaštite i mogućim utjecajima.

Ukoliko se, na osnovu Zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole i priloženih dokaza, utvrdi da nije potrebna izrada Studije o procjeni utjecaja na okoliš, Ministarstvo donosi rješenje o okolišnoj dozvoli. U suprotnom, Ministarstvo donosi Zaključak o potrebi izrade Studije o procjeni utjecaja na okoliš. Izrada Studije obuhvata i obavezu održavanja javne rasprave, a ocjenu studije vrši stručna komisija koju imenuje ministar.

Za pogone i postrojenja, za koje nije potrebna procjena utjecaja na okoliš, a za koje Federalno ministarstvo izdaje okolišnu dozvolu, procedura izdavanja okolišne dozvole započinje predavanjem Zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole Ministarstvu, koje izdaje okolišnu dozvolu u roku 120 dana, od dana podnošenja zahtjeva.

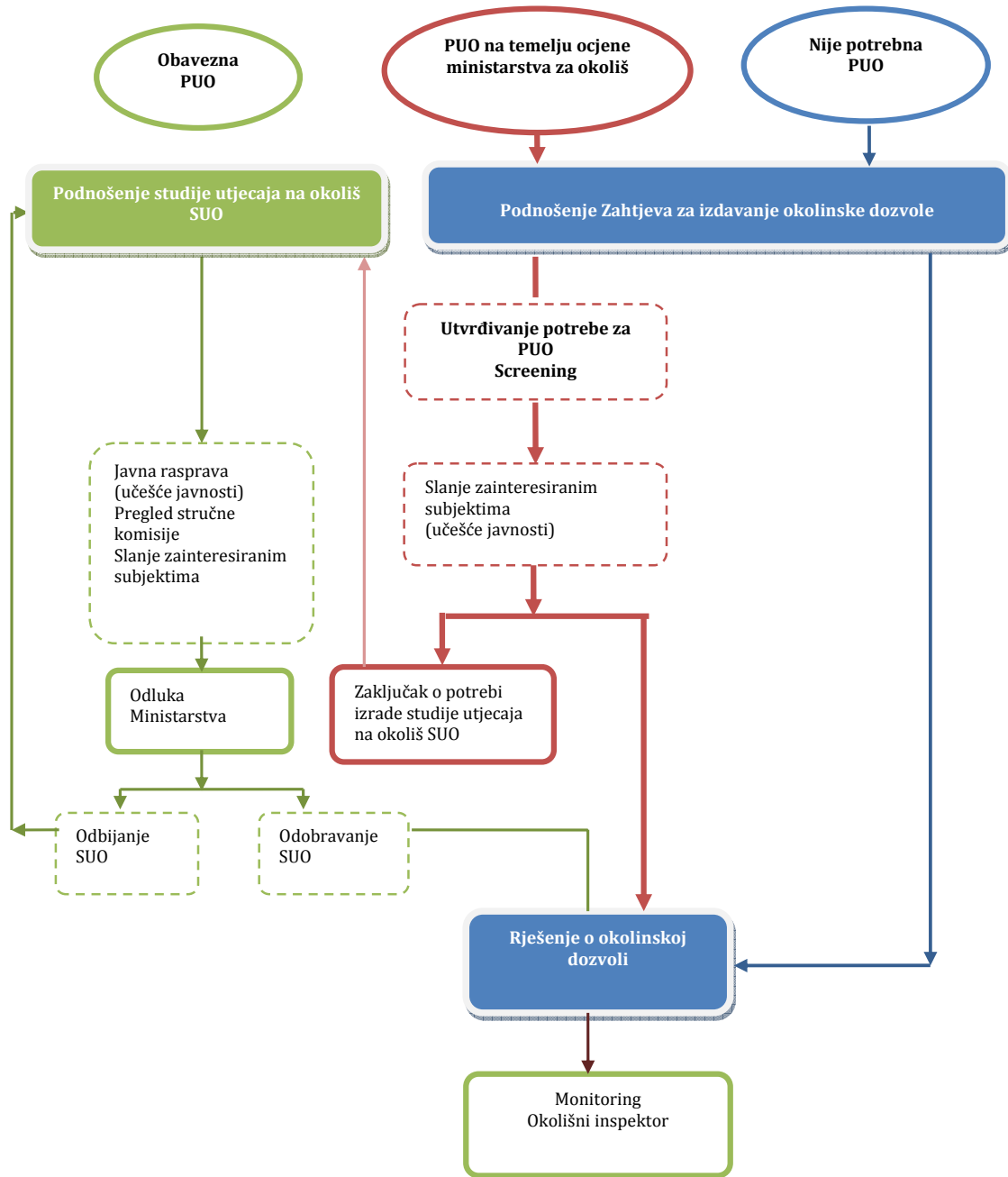
Za projekte, pogone i postrojenja, koji mogu biti izgrađeni i pušeni u rad samo ako imaju okolišnu dozvolu, a koji svojim kapacitetom i veličinom prema kantonalnim pravilnicima pripadaju kantonalnom nivou, neophodno je pripremiti Zahtjev za izdavanje okolišne dozvole. Zahtjev se predaje nadležnom kantonalnom ministarstvu zaštite okoliša, koje ima obavezu Zahtjev staviti na web stranicu ministarstva, a kopije zahtjeva poslati zainteresiranim stranama za sugestije i komentar u cilju osiguranja učešća javnosti. Na osnovu zahtjeva izdaje se okolišna dozvola.

U Tabeli 2 je dat usporedni prikaz sadržaja dokumenata koji su od značaja za okolinsku procjenu.

Na Slici 1 je data grafička prezentacija prethodno opisana procedura PUO u FBiH.

Tabela 2 Usporedni prikaz sadržaja dokumenata od značaja za okolišnu procjenu, F BiH

Sadržaj zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole	Minimalan sadržaj SUO	Sadržaj studije za prethodnu vodnu suglasnost
<ul style="list-style-type: none"> • Izvod iz planskog akta odnosno područja sa ucrtanom legendom o namjeni površina šireg područja i namjenama površine predmetne lokacije <p>Opis:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pogona i postrojenja i aktivnosti (plan, tehnički opis rada itd.), • osnovnih i pomoćnih sirovina, ostalih supstanci i energije koja se koristi ili koju proizvodi pogon i postrojenje, • izvora emisija iz pogona i postrojenja, • stanja lokacije pogona i postrojenja, prirode i količine predviđenih emisija iz pogona i postrojenja u okoliš (zrak, voda, tlo) • Identifikacija značajnih utjecaja na okoliš, • Prijedlog mjera, tehnologija i drugih tehnika za sprječavanje ili ukoliko to nije moguće, smanjenje emisija iz postrojenja, • Mjere za sprječavanje produkcije i za povrat korisnog materijala iz otpada koji producira postrojenje, • Ostale mjere radi usklađivanja sa osnovnim obavezama operatora posebno mjera nakon zatvaranja postrojenja 	<ul style="list-style-type: none"> • Opis fizičkih karakteristika cijelog projekta i uslove upotrebe zemljišta u toku gradnje i rada pogona i postrojenja predviđenih projektom, • Opis osnovnih karakteristika proizvodnog procesa, priroda i količina materijala koji se koriste, • Procjena, po tipu i količini, očekivanog otpada i emisija (zagađivanje vode, zraka i zemljišta, buka, vibracije, svjetlo, toplota, radijacija, i sl.) koji su rezultat predviđenog proizvodnog procesa. <p>Opis okoliša, koji bi mogao biti ugrožen projektom:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Podatke o stanovništvu, • Podatke o flori, fauni, vodama, zraku, zemljištu, • Klimatske karakteristike područja, • Postojeća materijalna dobra, uključujući kulturno-historijsko i arheološko nasljeđe, • Opis pejzaža, i • Specifične elemente utvrđene prethodnom procjenom utjecaja na okoliš. • Opis mogućih značajnih utjecaja projekta na okoliš, stanovništvo, floru, faunu, vodu, zrak, zemljište, klimatske faktore, na materijalna dobra, uključujući kulturno-historijsko i arheološko nasljeđe, pejzaž, • Međuodnos gore navedenih faktora, • Specifični utjecaji projekta na okoliš utvrđeni prethodnom PUO, • Opis metoda koje je predlagač predvidio za PUO <p>Opis mjera za ublažavanje negativnih efekata sadrži mjere za sprječavanje, smanjenje ili ublažavanje bilo kojeg nepovoljnog utjecaja na okoliš.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nacrt osnovnih alternativa, • Netehnički rezime, • Naznaka poteškoća. 	<ul style="list-style-type: none"> • Hidrološko-hidrogeološki istražni radovi i istraživanje kvaliteta vode; • Procijenjeni ekološki prihvatljiv protok na osnovu hidroloških parametara na kontrolnom profilu vodotoka; • Proračun potrebnih količina vode za namjenu koja je predmet prethodne vodne suglasnosti • Opis tehničkog rješenja, odnosno tehnološkog postupka aktivnosti • Proračun (ili procjena) količina i vrste otpadnih voda • Potrebni stepen prečišćavanja i koncept tehničkog rješenja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda za postizanje propisanih uvjeta kvaliteta vode prijemnika pri mjerodavnom protoku; • Ocjena mogućnosti nastajanja i drugih utjecaja na režim voda ili utjecaja režima voda na stanovništvo, objekte, radove i okolinu i mjere za ublažavanje tih utjecaja; • Mogućnost nastanka nepoželjnih utjecaja na druge objekte i postrojenja, korito vodotoka, površinske i podzemne vode, stečena prava korisnika, naselja i sl. i mjere za ublažavanje tih utjecaja; • Pregled postojećih korisnika vode sa istog izvorišta ili vodotoka; • Ostala pitanja od značaja za vode u konkretnom slučaju. • Pregledna situaciju terena u odgovarajućoj razmjeri sa ucrtanom lokacijom i odobrenje operatora vodovodnog, odnosno kanalizacionog sistema za priključak na isti, ako se snabdijevanje vodom vrši sa javnog vodovodnog sistema, odnosno ako se otpadne vode ispuštaju u javni kanalizacioni sistem.

Slika 1. Procedura PUŽS u FBiH

2.2.2 Republika Srpska

Procedura Izdavanja okolišne dozvole u RS propisana je:

- Zakonom o zaštiti životne sredine - prečišćeni tekst, „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 109/05:
- Uredbom o projektima za koje se sprovodi procjena utjecaja na životnu sredinu i kriterijima za odlučivanje o obavezi sprovođenja i obimu procjene utjecaja na životnu sredinu, „Sl. Glasnik Republike Srpske“, br.7/06 (u daljem tekstu: **Uredba**),
- Uredba o postrojenjima koja mogu biti izgrađena i puštena u rad samo ako imaju ekološku dozvolu, „Sl. Glasnik Republike Srpske“, br.109/05,

Uredbom 7/06 i članovima 2.,3. i 4., definirani su:

1. projekti za koje je obavezna procjena utjecaja na životnu sredinu,
2. projekti za koje ministarstvo odlučuje o obavezi provođenja procjene utjecaja.

Uredbom 109/05 definirani su projekti koji ne dostižu propisani prag, a koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu, te kao takvi mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju ekološku dozvolu.

Za projekte navedene pod 1 i 2, Postupak za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu pokreće se Zahtjevom za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu koji nosilac projekta podnosi Ministarstvu za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS (u daljem tekstu: Ministarstvo). Ministarstvo u ovoj fazi procjene, razmatra Zahtjevi Rješenjem o obavezi provođenja procjene utjecaja za projekte navedene u Uredbi određuje o narednim koracima procedure uzimajući u obzir:

- posebnu osjetljivost životne sredine područja u kojem se namjerava projekt izvesti,
- posebne mjere zaštite životne sredine područja u kojem se projekt namjerava izvesti,
- značaja uticaj projekta na životnu sredinu drugog entiteta, Brčko distrikta i druge države.

Ministarstvo odlučuje o obimu procjene utjecaja za svaki pojedinačni slučaj, uzimajući u obzir kriterije navedene Uredbom. Također, Ministarstvo ima obavezu kopiju zahtjeva dati na uvid:

- organu uprave nadležnom za poslove uređenja prostora u jedinici lokalne samouprave,
- organima uprave i organizacijama nadležnim za zaštitu elemenata životne sredine i
- međuentitetskom tijelu, ukoliko se radi o projektu koji može imati utjecaja na životnu sredinu drugog entiteta, Brčko Distrikta ili druge države.

Na ovaj način, u fazi Prethodne procjene utjecaja na životnu sredinu (PUŽS), osigurava se učešće javnosti.

Nakon sagledavanja pristiglih mišljenja, Ministarstvo donosi Rješenje kojim utvrđuje obavezu podnosiocu zahtjeva:

- da provede procjenu utjecaja i pribavi Studiju utjecaja na životnu sredinu (SUŽS) ili
- utvrđuje da nije obavezno provođenje procjene i pribavljanje studije.

Ukoliko je Rješenjem propisana potreba provođenja procjene utjecaja i izrada Studije utjecaja na životnu sredinu, tada za nosioca projekta nastupa druga faza procjene utjecaja na životnu sredinu. Ukoliko se utvrdi da je lokacija projekta u zoni područja koje se nalazi pod određenim

režimom zaštite, bilo po Zakonu o vodama (vodozaštitna zona), ili po Zakonu o zaštiti prirode, onda je procjena obavezna radi provjere usklađenosti aktivnosti sa režimima zaštite i mogućim utjecajima. Za projekte, za koje se utvrdi da nije obavezno provođenje procjene i pribavljanje studije, faza prethodne procjene se završava Rješenjem da nije potrebna PUŽS, a korisnik projekta nadalje podnosi Zahtjev za izdavanje ekološke dozvole i dokaze uz Zahtjev.

Za projekte, za koje je Rješenjem utvrđena obaveza procjene utjecaja na životnu sredinu, korisnik projekta ima obavezu pripreme i dostavljanje Studije utjecaja na životnu sredinu Ministarstvu. Obim i sadržaj studije propisuje Ministarstvo Rješenjem, a sastavni dio Studije moraju biti i mišljenja zainteresirane javnosti, pristigla tokom prve faze, odnosno Prethodne procjene utjecaja na životnu sredinu. U postupku odobravanja Studije, nosilac projekta je dužan osigurati zainteresiranoj javnosti uvid u studiju, kao i organizirati javnu raspravu. Na ovaj način, u drugoj fazi Procjene utjecaja na životnu sredinu, osigurava se učešće javnosti. Nakon sagledavanja primjedbi i sugestija dobivenih tokom javnog uvida, te provedene revizije studije, od strane stručne komisije, koju imenuje ministar, Ministarstvo donosi rješenje o odobravanju ili odbijanju studije.

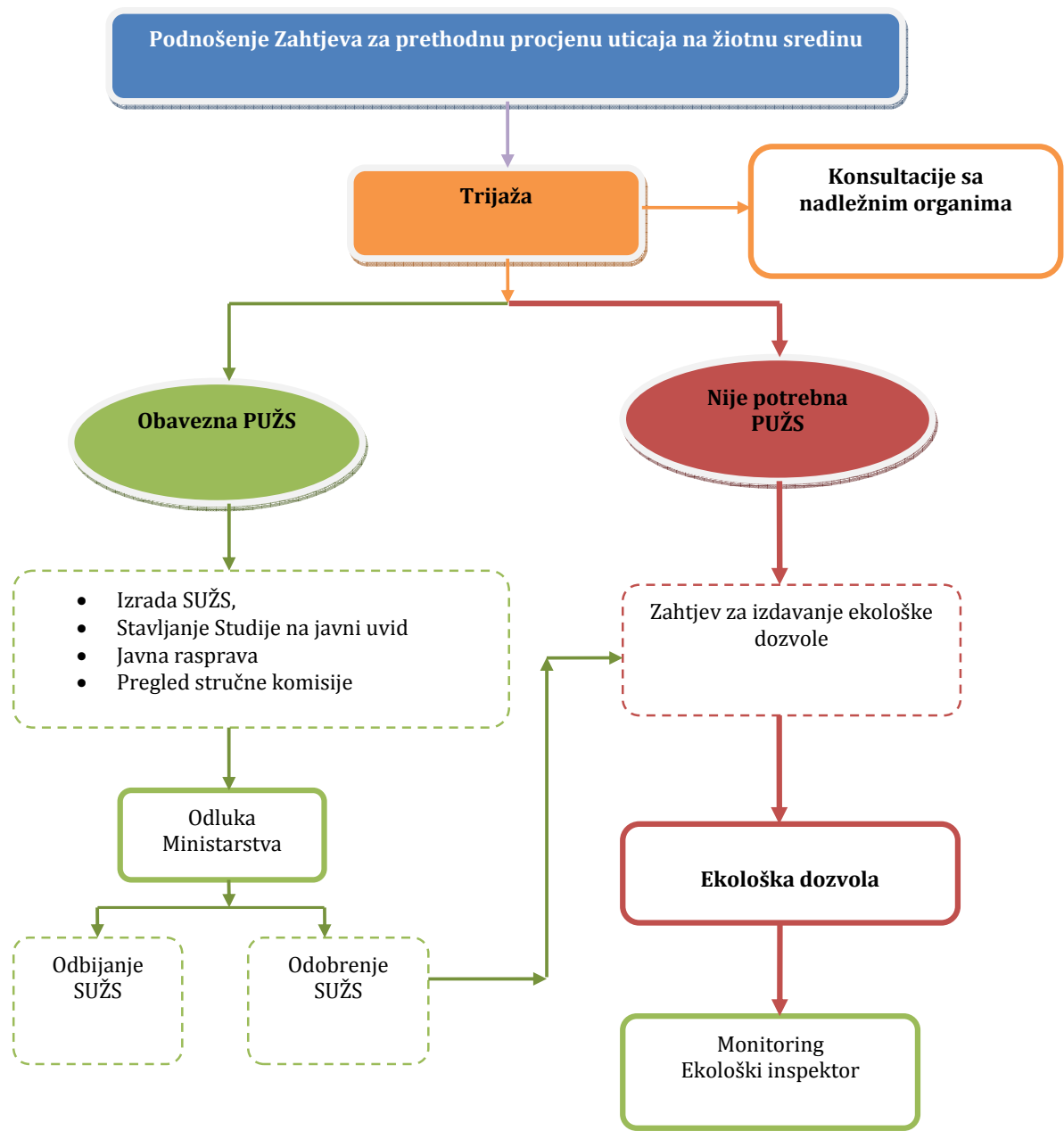
Za projekte definirane Uredbom 109/05 i koji ne dostižu propisani praga mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu, korisnik projekta podnosi Zahtjev za izdavanje ekološke dozvole i Dokaze na osnovu kojih se izdaje ekološka dozvola.

U Tabeli 3 je dat usporedni prikaz sadržaja dokumenata koji su od značaja za okolinsku procjenu.

Na Slici 2 je data grafička prezentacija prethodno opisana procedura PUŽS u RS.

Tabela 3 Usporedni prikaz sadržaja dokumenata od značaja za okolišnu procjenu, RS

Sadržaj Dokaza koji se prilažu uz Zahtjev za izdavanje ekološke dozv.	Sadržaj prethodne procjene	Minimalan sadržaj SUO	Sadržaj zahtjeva za vodoprivredne smjernice
<ul style="list-style-type: none"> • opis postrojenja i aktivnosti (plan, tehnički opis rada, itd.), • opis osnovnih i pomoćnih sirovina, ostalih supstanci i energije koja se koristi ili koju proizvodi postrojenje, • opis izvora emisija iz postrojenja, • opis stanja lokacije na kojoj se postrojenje nalazi, • opis prirode i količine predviđenih emisija iz postrojenja u sve dijelove životne sredine (vazduh, voda, zemljište) kao i identifikacija značajnih uticaja na životnu sredinu, • opis predloženih mjera, tehnologija i drugih tehnika za sprečavanje, ili ukoliko to nije moguće, smanjenje emisija iz postrojenja, • opis mjera za sprečavanje produkcije i za povrat korisnog materijala iz otpada koji produkuje postrojenje, • opis ostalih mjera radi usklađivanja sa osnovnim obavezama odgovornog lica, posebno mjera nakon zatvaranja postrojenja, • opis mjera planiranih za praćenje emisija unutar područja i njihov uticaj, • opis alternativnih rješenja. 	<ul style="list-style-type: none"> • opis projekta, uključujući podatke o njegovoj lokaciji, namjeni i veličini, • opis mogućih uticaja projekta na životnu sredinu u toku njegove izgradnje ili izvođenja i u toku njegovog rada ili eksploatacije, • opis predviđenih mjera za sprečavanje, smanjivanje ili uklanjanje štetnih uticaja projekta na životnu sredinu, • kratak pregled alternativa koje je nosilac projekta razmatrao i navođenje razloga za izabrano rješenje, s obzirom na uticaje na životnu sredinu, • izvod iz planskog akta, • informacije o mogućim teškoćama na koje je naišao nosilac projekta pri prikupljanju podataka, • netehnički rezime informacija iz prijašnjih tački 	<p>Opis lokacije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kopija katastarskog plana, • površina zemljišta, • prikaz karakteristika terena: (pedoloških, geomorfoloških, geoloških, hidrogeoloških, seizmoloških i dr.); • podatke o vodosnabdijevanju i o osnovnim hidrološkim karakteristikama; klimatske karakteristike, flora i faune, prirodnih dobara posebne vrijednosti, karakteristika pejzaža; kulturnih dobara; naseljenost, koncentracija stanovništva, postojeći projekti na datoj lokaciji. <p>Prikaz stanja životne sredine:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sve postojeće izvore emisija, • stepen zagađenosti vazduha; voda; bonitet i namjenu korišćenja zemljišta i sadržaj štetnih i opasnih materija u i na zemljištu, nivo saobraćajne i industrijske buke; nivo jonizujućih i nejonizujućih zračenja; <p>Opis projekta:</p> <ul style="list-style-type: none"> • opis pripremnih radova za realizaciju projekta; • opis projekta, planiranog proizvodnog procesa ili aktivnosti, njihove tehnološke i druge karakteristike; • prikaz vrste i količine potrebne energije i energenata, vode, sirovina, materijala za izgradnju i dr. za vrijeme izrade i u toku eksploatacije projekta; • prikaz vrste i količine gasova, vode i drugih otpadnih materija, po tehnološkim cjelinama uključujući: • opis projektovane tehnologije tretiranja (prerada, reciklaža, odlaganje i sl.) svih vrsta otpadnih materija; ostale elemente koji mogu biti od uticaja na životnu sredinu područja. <p>Opis mogućih promjena i uticaja</p> <p>Specifikacija i opis mjera za sprečavanje, smanjenje ili uklanjanje štetnih uticaja</p> <p>Specifikacija i opis mjera i aktivnosti za praćenje uticaja</p> <p>Opis razmatranih alternativa i razlozi za izbor predmetne alternative</p>	<ul style="list-style-type: none"> • formular zahtjeva (za aktivnosti navodnjavanja) • podaci o lokalitetu, vrsti i obimu aktivnosti koja se namjerava sprovesti • tehnička dokumentacija kojom se obrađuje konkretna aktivnost.

Slika 2. Procedura PUŽS u RS

2.3 PROPISI IZ OBLASTI VODA KOJI IMAJU UTICAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU

Zakon o vodama („Službene novine FBiH“, br.70/06; „Službeni glasnik RS“, br.50/06) propisuje da je za zahvatanje vode u svim privrednim granama i djelatnostima, a naročito za poljoprivredu, neophodno pribaviti vodne akte, i to:

- Prethodnu vodnu saglasnost u FBiH odnosno vodne smjernice u RS kojom se propisuju uvjeti pod kojima je nadležno ministarstvo saglasno da se može vršiti korištenja voda i koje se izdaju u fazi izdavanja urbanističke saglasnosti u smislu propisa o građenju i okolinske dozvole u smislu propisa o zaštiti okoliša,
- Vodnu saglasnost u FBiH odnosno vodnu saglasnost u RS kojom se utvrđuje da je dokumentacija priložena uz zahtjev za izdavanje vodne saglasnosti u skladu sa prethodnom vodnom saglasnošću, propisima o vodama i planskim dokumentima i čije izdavanje prethodi izdavanju odobrenje za građenje u smislu propisa o građenju,
- Vodnu dozvolu kojom se utvrđuje da su ispunjeni uvjeti određeni vodnom saglasnošću i čije izdavanje prethodi izdavanju odobrenju za upotrebu u smislu propisa o građenju. Vodnom dozvolom utvrđuje se namjena, način i uvjeti iskorištavanja vode, režim rada objekta i postrojenja, način i uvjeti ispuštanja otpadnih voda, način i uvjeti odlaganja krutog i tečnog otpada i drugi uvjeti. Vodnom dozvolom se utvrđuju i obaveze korisnika u pogledu načina mjerenja količina otpadnih voda, učestalost mjerenja, način kontrole kvaliteta i način vođenja evidencije o iskorištenoj i upotrijebljenoj vodi kao i obaveze u pogledu obračunavanja i plaćanja vodnih naknada.

Zakonom je predviđeno da se okolišna/ekološka dozvola izdaje na osnovu prethodno pribavljene prethodne vodne suglasnosti odnosno vodnih smjernica kojom se odlučuje o ostvarivanju prava na vodu podnosioca zahtjeva, kao i način ostvarivanja tih prava. Na ovaj način, osigurano je da nadležno ministarstvo u okolišnu dozvolu integrira preporuke i mjere zaštite voda iz prethodne vodne suglasnosti. Zahtjev za izdavanje prethodne vodne suglasnosti, prema zakonskoj legislativi podnosi organ nadležan za izdavanje okolišne dozvole. Ovdje treba istaknuti da je praksa drugačija od propisane. Naime, od investitora se zahtijeva da sam pokrene proceduru pribavljanja prethodne vodne suglasnosti.

U Zakonu o vodama RS, članom 125. propisano je da je za projekte koji podliježu PUŽS kod predaje Zahtjeva za izdavanje vodnog akta neophodno priložiti Studiju o utjecaju na životnu sredinu. Na ovaj način, kroz vodne akte se integriraju mjere zaštite voda preporučene Studijom.

U FBiH, vodni akti se izdaju u skladu sa Pravilnikom o sadržaju, obliku, uvjetima, načinu izdavanja i čuvanja vodnih akata („Službene novine FBiH“, broj 06/08, 57/09 i 72/09).

Za pogone i postrojenja, koji prije dobivanja okolišne dozvole moraju proći proceduru PUO/PUŽS, organ nadležan za izdavanje vodnih akata učestvuje u postupku PUO/PUŽS, na zahtjev organa koji vodi postupak PUO.

Za izdavanje vodnih akata, zadužene su Agencije za vodno područje. U konkretnom slučaju Projekta razvoja navodnjavanja, u zavisnosti od lokacije projekta navodnjavanja u FBiH, za izdavanje vodnih akata su nadležene Agencija za slivno područje rijeke Save i Agencija za slivno područje Jadranskog mora. Za izdavanje vodnih akata za projekte navodnjavanja u RS, opet u zavisnosti od lokacije projekta, zadužene su Agencija za vode oblasnog riječnog sliva (distrikta) Save i Agencija za vode oblasnog riječnog sliva (distrikta) Trebišnjice.

2.4 PROPISI IZ OBLASTI UPRAVLJANJA OTPADOM KOJI IMAJU UTICAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU

U skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom ("Sl. novine FBiH", br. 33/03, čl. 19; „Službeni glasnik RS“, br. 53/02, čl. 26) uz zahtjev za dobivanje okolišne/ekološke dozvole prilaže se i Plan upravljanja otpadom. Plan treba da sadrži:

- dokumentaciju o otpadu koji proizvodi poduzeće (porijeklo, vrste otpada sukladno listi otpada, sastav, količina),
- mjere koje se trebaju poduzeti radi sprječavanja proizvodnje otpada, posebice kada se radi o opasnom otpadu,
- odvajanje otpada, posebice opasnog otpada od druge vrste otpada i od otpada koji će se ponovo koristiti,
- odlaganje otpada na odlagalištu,
- metode tretmana i/ili odlaganja.

Zakon o upravljanju otpadom, sa aspekta ovog Projekta postavlja generalne zahtjeve u oblasti upravljanja opasnim otpadom i korištenja životinjskog otpada u poljoprivredi.

Pravilnikom o kategorijama otpada sa listama ("Službene novine F BiH", br. 9/05) i Pravilnikom o kategorijama otpada sa katalogom ("Službeni glasnik RS", br. 39/05), utvrđuje se lista otpada prema djelatnostima u kojima nastaje. Otpad iz poljoprivredne proizvodnje, vrtlarstva, proizvodnje vodenih kultura, pripreme i procesiranja hrane, lova i ribolova je specificiran kao jedna od potkategorija u ovoj Listi. Ova kategorija uključuje otpadno životinjsko tkivo, drugi životinjski otpad, otpad sa poljoprivrednih postrojenja, otpadnu plastiku, šumski otpad i otpadne bezopasne kemikalije. Otpadne kemikalije koje se koriste u poljoprivredi, uključujući njihovu ambalažu, neiskorištene ili kemikalije kojima je rok upotrebe istekao, klasificirane su kao opasni otpad koji zahtjeva poseban tretman u skladu sa odredbama Zakona o upravljanju otpadom.

2.5 PROPISI IZ OBLASTI POLJOPRIVREDE KOJI MOGU IMATI UTJECAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU

U okviru implementacije projekta razvoja navodnjavanja u BiH, treba uzeti u obzir određene zakonske propise, čija implementacija može imati implikaciju na aspekt upravljanja okolišem/životnom sredinom.

Tabela 4 Propisi iz oblasti poljoprivrede, BiH

Naziv propisa	Kratki opis
Zakon o zaštiti novih sorti bilja u Bosni i Hercegovini (Sl. glasnik BiH 23/03)	Zakonom o zaštiti novih sorti bilja u Bosni i Hercegovini uređuju se procedure za zaštitu novih sorti bilja, uslovi, dodjela, način i postupak za zaštitu i trajanje oplemenjivačkog prava.
Zakon o zaštiti zdravlja bilja (Sl. glasnik BiH 23/03)	Ovim zakonom regulira se zdravlje bilja, određuju se mjere i obaveze radi sprečavanja pojave, unošenja i širenja štetnih organizama na biljke, biljne proizvode i druge regulirane objekte/predmete kao i njihovo iskorjenjivanje, regulira se biološka zaštita bilja, određuje prikupljanje i razmjena podataka i sistemi informiranja, reguliraju se javne usluge u oblasti zdravlja bilja, određuju organi nadležni za provođenje Zakona i propisuju kazne za postupanje suprotno odredbama ovog zakona.
Zakon o mineralnim đubrivima (Službeni glasnik BiH, br. 46/04)	Ovaj Zakon obrađuje pitanja distribucije mineralnih đubriva i izdavanja dozvola za takve aktivnosti, ispitivanje kvaliteta đubriva, vođenje evidencije i provođenje inspekcija. Za provođenje odredbi ovog Zakona neophodno je usvajanje detaljnih pod zakonskih akata.

Naziv propisa	Kratki opis
Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH br. 49/04)	Ovim zakonom uređuje se promet i nadzor aktivnih materija koje su fitofarmaceutska sredstva (u daljem tekstu: FFS), registracija FFS, izdavanje dozvola na osnovu ovog zakona, promet, upotrebu i nadzor FFS, ostaci FFS, vođenje registra FFS i registra pravnih i fizičkih osoba koje se bave prometom FFS, saopštavanje podataka i vođenje evidencija u vezi sa FFS, tehnički zahtjevi za uređaje za aplikaciju FFS (u daljem tekstu: uređaji) i njihovi sastavni dijelovi, ovlaštenja organa koji su odgovorni za izvršavanje ovog zakona i nadzor nad njegovim provođenjem, te propisa donesenih na osnovu ovog zakona.
Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH br. 03/05)	Namjena ovog zakona je obezbjeđivanje kvalitetnog sjemena i sadnog materijala poljoprivrednih biljaka radi podsticanja ekonomične poljoprivredne proizvodnje, čuvanja okruženja i zaštite potrošača.
Pravilnik o listama štetnih organizama, listama bilja, biljnih proizvoda i reguliranih objekata (Sl. glasnik BiH 69/09)	Ovaj Pravilnik propisuje sadržaj listi štetnih organizama, sadržaj listi bilja, biljnih proizvoda i reguliranih objekata.
Spisak aktivnih materija dozvoljenih za upotrebu u fitofarmaceutskim sredstvima u Bosni i Hercegovini (Sl. glasnik BiH 11/11)	Spisak aktivnih materija dozvoljenih u fitofarmaceutskim sredstvima usklađen sa službenim spiskom aktivnih materija dozvoljenih u Evropskoj uniji.
Odluka o zabrani registracije, uvoza i prometa aktivnih tvari i fitofarmaceutskih sredstava koja sadrže aktivne tvari čiji je promet, odnosno uporaba u Evropskoj Uniji zabranjen (Sl. glasnik BiH 02/11)	Odluka sa spiskom zabranjenih aktivnih tvari i fitofarmaceutskih sredstava čija je upotreba zabranjena u zemljama Europske Unije.

Tabela 5 Propisi iz oblasti poljoprivrede, F BiH

Naziv propisa	Kratki opis
Zakon o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine FBiH“, Br. 2/98)	Ovaj Zakon definiše pojam, upravljanje, zaštitu i uspostavu poljoprivrednog zemljišta (Član 1), kao i raspodjelu nadležnosti za srodne aktivnosti na kantone i opštine. On također sadrži odredbe koje se tiču stvaranja poljoprivrednog zemljišta izgradnjom sistema za navodnjavanje (Članovi 48 do 52). Prema članu 21. ovog Zakona, ispuštanje štetnih i opasnih materija na poljoprivredno zemljište u takvim količinama koje mogu imati negativan uticaj na plodnost poljoprivrednog zemljišta ili na kvalitet proizvoda je zabranjeno, kao i neodgovarajuća upotreba mineralnih i organskih gnojiva, te sredstava za zaštitu bilja. Ipak, ovaj zahtjev je generalnog karaktera i nije kvantificiran.
Zakon o priznavanju i zaštiti sorti poljoprivrednog i šumskog bilja („Službene novine FBiH“, br. 31/00)	Ovim Zakonom se uređuje priznavanje i zaštita novostvorenih sorti i stranih sorti (kultivara) poljoprivrednog i šumskog bilja.
Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja („Službene novine FBiH“, br. 55/01)	Ovim Zakonom uređuje se proizvodnja, promet i uvoz poljoprivrednog sjemena i sadnog materijala, te druga pitanja od značaja za provedbu jedinstvenog sistema i pristupa ovim pitanjima na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine.
Zakon o sjemenu i sadnom materijalu šumskih i hortikulturnih vrsta drveća i grmlja („Službene novine FBiH“, br. 73/05)	Ovim Zakonom uređuje se registracija i kontrola šumskog i hortikulturnog sjemena i sadnica, kao i uvoza sjemena. Cilj ovog Zakona je osiguravanje kvalitetnog reproduktivnog materijala šumskih i hortikulturnih vrsta drveća i grmlja radi pospješivanja ekonomične proizvodnje u šumarstvu i hortikulturi, čuvanje okruženja, biološke sigurnosti i zaštite potrošača.

Naziv propisa	Kratki opis
Uputstvo o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih materija u zemljištu i metode njihovog ispitivanja („Službeni list FBiH“, br. 11/99)	Ovim Pravilnikom su definirane štetne i opasne materije, uključujući i mulj od tretmana otpadnih voda, te maksimalni dozvoljeni sadržaj u različitim vrstama zemljišta. Pored toga, Pravilnik propisuje uzimanje uzoraka i praćenje prisustva organskog i mineralnog otpada, kao i sredstava za zaštitu bilja u tlu.

Tabela 6 Propisi iz oblasti poljoprivrede, RS

Naziv propisa	Kratki opis
Zakon o poljoprivrednom zemljištu RS („Službeni glasnik RS“, br.14/04, 22/04 i 49/04)	Ovim Zakonom uređuju se zaštita, korištenje, unapređivanje i uređenje poljoprivrednog zemljišta, promet i zakup, agrarne aktivnosti i pašnjaci. On zabranjuje ispuštanje i odlaganje opasnih i štetnih materija na poljoprivredno zemljište i u kanale za navodnjavanje, u količini koja može da ošteti i da promijeni proizvodnu sposobnost poljoprivrednog zemljišta i kvalitet vode za navodnjavanje. Zabranjena je i nepravilna upotreba mineralnih i organskih đubriva, te sredstava za zaštitu bilja, tj. prakse koje mogu dovesti do prekomjernog prisustva opasnih i štetnih materija u poljoprivrednom bilju, podzemnim ili površinskim vodama.
Zakon o zaštiti bilja („Službeni glasnik RS“, br. 13/97)	Ovaj Zakon uspostavlja zahtjeve za zaštitu bilja, uključujući zaštitu od bolesti, štetočina i korova. Zakon također reguliše zdravstvenu kontrolu za biljke u domaćoj i međunarodnoj trgovini, kao i trgovinu pesticidima i obezbjeđenje finansijskih resursa za implementaciju mjera definiranih Zakonom. Prema ovom Zakonu, Ministarstvo propisuje dozvoljeni nivo kontaminacije sjemena i rasadnog materijala namijenjenih domaćem tržištu.
Zakon o sjemenu i sadnom materijalu („Službeni glasnik RS“, br. 13/97)	Ovaj Zakon regulira proizvodnju, preradu, upotrebu i promet poljoprivrednog sjemena i sadnog materijala, te šumskog bilja, kao i obavezu kontrole u njihovoj proizvodnji.
Zakon o proizvodnji organske hrane („Službeni glasnik RS“, br. 75/04)	Ovim Zakonom uređuje se proizvodnja hrane metodama organske proizvodnje, kao i označavanje organske hrane. Ovaj zakon zabranjuje upotrebu sintetičkih agro-hemikalija u uzgoju organske hrane i naglašava zaštitu okoliša. Nadalje, Zakon tretira sredstva za čišćenje, sredstva za dezinfekciju, ishranu stoke i veterinarski tretman stoke u stočarstvu.

2.6 OSTALI PROPISI KOJI MOGU IMATI UTJECAJ NA OKOLIŠNU PROCJENU

2.6.1 Koncesije

Koncesija u osnovi znači davanje prava na korištenje određenih prirodnih resursa ili javnih dobara koje tijela vlasti ustupaju domaćoj ili stranoj osobi (u skladu sa naprijed pobrojanim zakonima u Bosni i Hercegovini) pod određenim uvjetima i na određeni rok.

Oblast koncesija u Bosni i Hercegovini je uređena sljedećim zakonskim aktima:

1. Zakonom o koncesijama Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 32/02 i 56/04);
2. Zakonom o koncesijama Federacije BiH („Službene novine FBiH“, br. 40/02);

3. Kantonalnim zakonima o koncesijama u FBiH;
4. Zakonom o koncesijama RS ("Službeni glasnik RS", br. 25/02).

U skladu sa Zakonima o koncesijama u FBiH i RS, kao i kantonalnim zakonima o koncesijama, za projekte korištenja voda i izgradnju hidromelioracionih sistema potrebno je zatražiti koncesiju od nadležnog entitetskog, odnosno kantonalnog tijela.

Odluke o vrsti, predmetu i opsegu koncesija koje su u nadležnosti Bosne i Hercegovine donosi Vijeće ministara BiH, a potvrđuje ih Parlamentarna skupština BiH. Odluke o vrsti, predmetu i opsegu koncesija koje su u nadležnosti entiteta donose entitetske vlade, odnosno u Federaciji BiH i kantonalne vlade.

Davanje prava na korištenje prirodnih resursa ili javnih dobara vrši se putem javnog objavljivanja poziva ili podnošenjem prijedloga za izdavanje koncesije nadležnom ministarstvu na osnovu čega ministarstvo procjenjuje da li postoji javni interes za tu koncesiju. Kada dodjela ide putem javnog poziva koncesija se dodjeljuje ponuđaču koji je ispunio sve kriterije utvrđene u tenderu i visokog je ranga u odnosu na ostale ponuđače.

Nakon odobrenja koncesije zaključuje se koncesioni ugovor između nadležnog državnog tijela i koncesionara. Koncesioni ugovor se zaključuje na period koji ne može biti duži od 30 godina. Ako se pojave izuzetne okolnosti koje zahtijevaju ulaganja za koja je potreban duži vremenski period, ugovoreni rok može se produžiti, ali ne može biti duži od 50 godina. Ugovor o koncesiji može se obnoviti za period koji ne može biti duži od polovine prvobitnog roka.

Kada su u pitanju prava koncesionara, on ima pravo posjedovanja i korištenja sredstava i imovine koje mu koncedent (nadležno državno tijelo) stavlja na raspolaganje, u skladu s ugovorom o koncesiji.

Zakonom o vodama F BiH/RS članom 51./odnosno 55. definira da je u svrhu građenja i/ili korištenja melioracionog sistema za navodnjavanje od interesa za više vlasnika ili korisnika zemljišta, moguće osnovati posebno pravno lice (zadruhu, udruženje i sl.) koje je dužno pribaviti pravo na korištenje vode, te osigurati finansijska sredstva za održavanje i rad melioracionog sistema. Član 102., Stav 1. i 2./odnosno član 115, definirano je da je organ koji dodijeli koncesiju na vodama i vodnom dobru dužan dostaviti kopiju projektne dokumentacije o dodjeli koncesije nadležnoj agenciji za vode koja vodi registar koncesija.

2.6.2 Građenje

Oblast građenja u Bosni i Hercegovini je uređena sljedećim zakonskim aktima:

1. Zakonu o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 i 45/10)
2. Kantonalnim zakonima o prostornom planiranju i građenju u FBiH;
3. Zakon o uređenju prostora i građenju („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 55/10)

U skladu sa federalnim i kantonalnim propisima o prostornom uređenju i građenju, za projekte izgradnje sistema navodnjavanja potrebno je pribaviti odgovarajuće akte iz oblasti građenja i to urbanističku saglasnost, odobrenje za građenje i odobrenje za upotrebu.

Za projekte rekonstrukcije sistema navodnjavanja u FiH potrebno je pribaviti odobrenje za građenje i odobrenje za upotrebu, dok je u RS potrebno pribaviti odobrenje za rekonstrukciju i odobrenje za upotrebu.

2.7 PREGLED PRIMJENJIVIH SIGURNOSNIH POLITIKA SVJETSKE BANKE

„Sigurnosne“ politike Banke¹ vezane za zaštitu okoliša/životne sredine i socijalni aspekt su izrađene kako bi se izbjegli, ublažili ili minimizirali negativni okolišni i socijalni utjecaji projekta koje Banka podržava.

Svjetska banka je uvela politiku Okolišne procjene (EA policy) kroz Operativne smjernice (OD) 4.01 u 1989. godini. Ova politika je proširena na Operativnu politiku (OP) 4.01 i Bankovnu proceduru (BP) 4.01 u 1999. godini i najskorije je ažurirana u martu 2007. godine.

OP/BP 4.01 se primjenjuje za bilo koju investicijsku pozajmicu koju Banka financira ili implementira u slučaju da postoji mogućnost da taj projekt rezultira negativnim utjecajima na okoliš/životnu sredinu. Ova operativna politika je također osmišljena da djeluje kao instrument kako bi se poboljšala izvedba samog projekta i kako bi se pojačao kvalitet i održivost projekta.

Relevantne sigurnosne politike i procedure Banke vezane za zaštitu okoliša/životne sredine i socijalni aspekt su sljedeće:

- OP/BP 4.01, Environmental Assessment (Okolinska procjena);
- OP/BP 4.04, Natural Habitats (Prirodna staništa);
- OP 4.07, Water resources management (Upravljanje vodnim resursima);
- OP 4.09, Pest Management (Upravljanje štetočinama);
- OP/BP 4.10, Indigenous Peoples (Ugroženo stanovništvo);
- OP/BP 4.11, Physical Cultural Resources (Kulturni resursi);
- OP/BP 4.12, Involuntary Resettlement (Nenamjerno raseljavanje);
- OP 4.36, Forests (Šume);
- OP 4.76, Tobacco (Duhan);
- OP 7.50, Projects on International Waterways (Projekti na međunarodnim vodnim putevima);
- OP 7.60, Projects in Disputed Areas (Projekti u spornim područjima).

Sigurnosna politika OP/BP 4.01 za okolišnu procjenu

Svjetska banka zahtjeva okolišnu procjenu za projekte koji su predloženi za financiranje kako bi se uvjerila da su takvi projekti okolišno sigurni i održivi, te s ciljem unaprjeđenja procesa odlučivanja. Okolišna procjena Svjetske banke evaluira potencijalne utjecaje i rizike po okoliš/životnu sredinu koji su vezani za projekt, razmatra projektne alternative, identificira načine poboljšanja izbora projektnih alternativa, lokacije, planiranja, projektiranja zahvata u prostoru (planiranog projekta) i implementacije, putem mjera prevencije, minimiziranja, ublažavanja ili kompenzacije negativnih utjecaja na okoliš/životnu sredinu. Kad god je to izvodljivo, Banka favorizira preventivne mjere u odnosu na mjere ublažavanja utjecaja ili posljedičnog kompenziranja. Okolišna procjena uzima u obzir sve komponente okoliša/životne sredine (voda, zrak, zemlja), zdravlje i sigurnost ljudi, socijalne aspekte (raseljavanje stanovništva, pitanje domaćeg stanovništva i prostorne kulturne resurse), a također i prekogranične i globalne okolišne aspekte koji uključuju klimatske promjene, korištenje supstanci koje oštećuju ozonski omotač, zagađenje međunarodnih vodotoka, te negativan utjecaj na biodiverzitet.

¹"Banka" podrazumijeva institucije IBRD i IDA

U paragrafu 8. Sigurnosne politika (OP) 4.01 za okolišnu procjenu, navodi se da Banka razmatra svaki predloženi projekt da bi utvrdila odgovarajući obim i tip okolišne procjene. Banka klasificira predloženi projekt u jednu od četiri kategorije (A, B, C, F), zavisno od tipa, lokacije, osjetljivosti i veličine projekta kao i prirode i veličine njegovih potencijalnih utjecaja na okoliš/životnu sredinu.

Zavisno od projekta, WB koristi različite instrumente kako bi se zadovoljili zahtjevi WB za okolišnom procjenom (Tabela 6).

Tabela 7 Kategorije projekta i instrumenti okolišne procjene u skladu sa OP 4.01

Kategorija projekta	Vrsta uticaja	Instrument okolišne procjene
A	Projekat će vjerovatno imati značajan negativan uticaj na okoliš/životnu sredinu koji je osjetljiv, različit ili koji nije ranije zabilježen.	Procjena utjecaja na okoliš Regionalna ili sektorska okolišna procjena Strateška okolišna i socijalna procjena
B	Mogući negativni uticaji projekta na ljude ili važna područja sa aspekta zaštite okoliša/životne sredine – uključujući močvare, šume, pašnjake i druga prirodna staništa – su manje negativni od onih koje stvaraju projekti kategorije A.	Okolišni audit Procjena opasnosti i rizika Plan upravljanja okolišem Okvir okolišnog i društvenog upravljanja
C	Očekuje se da Projekat ima minimalne ili nikakve negativne uticaje na okoliš/životnu sredinu	-
F	Projekat uključuje učešće sredstava Svjetske banke putem finansijskog posrednika u podprojekte koji mogu rezultirati negativnim uticajima na okoliš/životnu sredinu	-

Zaključci i rezultati okolinske procjene za projekte kategorije A i B se opisuju u projektnoj dokumentaciji (Dokument o ocjeni projekta -PAD i Dokument o informaciji o projektu-PID) ili u odvojenom dokumentu.

Kada nosilac pozajmice nema dovoljne kapacitete za pravne ili tehničke aspekte koji bi izvršili ključne aktivnosti vezane za Okolišnu procjenu (kao što je pregled Okolišne procjene, monitoring zaštite okoliša/životne sredine, inspekcije, ili upravljanje mjerama za ublažavanje utjecaja), a vezano za predloženi projekt, projekt će obuhvatiti komponente za jačanje tih kapaciteta.

Za sve projekte kategorije A i B koji su predloženi za financiranje IBRD ili IDA, u toku procesa okolišne procjene (EA), nosilac pozajmice vrši konsultacije sa grupama na koje projekt utječe i lokalnim nevladinim organizacijama (NVO) u vezi sa projektnim aspektima vezanim za zaštitu okoliša/životne sredine i pri tome uzimaju njihove stavove u obzir.

Sigurnosna politika OP/BP 4.04 - Prirodna staništa

S obzirom da je očuvanje prirodnih staništa slično kao i druge mjere za zaštitu okoliša/životne sredine bitno za dugoročni održivi razvoj, Banka u okviru svog ekonomskog i sektorskog rada, financiranja projekta i formuliranja politika, podržava zaštitu, održavanje i obnovu prirodnih staništa i njihovih funkcija.

Prirodna staništa su zemljišna i vodna područja gdje (i) se obilato formiraju biološke zajednice ekosistema autohtonih biljnih i životinjskih vrsta, i (ii) ljudske aktivnosti nisu značajno izmijenile primarne ekološke funkcije područja. Prirodna staništa sadrže mnoge tipove kopnenih, slatkovodnih, obalnih i morskih ekosistema.

Banka podržava i očekuje od nosioca pozajmice da primjenjuju princip predostrožnosti u upravljanju prirodnim resursima kako bi se obezbjedile mogućnosti za okolišno održivi razvoj.

Banka ne podržava projekte koji, po mišljenju Banke, uključuju značajnu izmjenu ili degradaciju kritičnih prirodnih staništa.

Proces okolišne procjene treba da identificira bilo koje kritično prirodno stanište unutar utjecaja predloženog projektnog područja.

Kritična prirodna staništa su:

- i) postojeća zaštićena područja i područja zvanično predložena od vlade države kao zaštićena područja (npr., rezervati i zaštićena područja koji ispunjavaju kriterije IUCN-a), područja koja su tradicionalne lokalne zajednice u samom početku prepoznale kao zaštićena (npr. sveta područja), i područja koja održavaju uslove koji su vitalni za održivost ovih zaštićenih područja (ustanovljeno procesom okolišne procjene); ili
- j) područja identifikovana na dodatnim listama pripremljenim od strane Banke ili od strane nekog autoritativnog tijela određenog od strane Regionalnog odjeljenja za sektor okoliša (RESU). Takva područja mogu obuhvatiti područja prepoznata od tradicionalne lokalne zajednice (npr. Sveta mjesta); područja sa poznatom visokom pogodnošću za očuvanje biodiverziteta; i područja koja su kritična za rijetke, osjetljive, migratorne ili ugrožene vrste.²

Za ostala prirodna staništa, Banka ne podržava projekte koji obuhvataju značajnu izmjenu prirodnih staništa sve dok se ne stvore izvodljive alternative za projekt i njegovu lokaciju, i dok sveobuhvatna analiza ne pokaže da ukupna korist od projekta bitno nadvladava troškove zaštite okoliša/životne sredine. Ako projekt značajno mijenja ili degradira prirodna staništa, projekt uključuje mjere ublažavanja prihvatljive za Banku. Takve mjere obično uključuju, minimiziranje gubitka staništa (npr., strateško zadržavanje staništa i obnovu nakon razvojnog projekta), i uspostavu i održavanje ekološki sličnih zaštićenih područja. Banka prihvata i druge oblike mjera ublažavanja samo u slučaju ako su tehnički opravdani.

Sigurnosna politika OP 4.07 za upravljanje vodnim resursima

Učešće Banke u upravljanju vodnim resursima podrazumijeva podršku u obezbjeđenju vode za piće, projektima vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda, zaštitu od poplava, i obezbjeđenje vode za proizvodne aktivnosti na način koji je ekonomski održiv, okolišno održiv i socijalno pravedan.

Banka podržava projekte namijenjene za izbjegavanje problema nakupljanja vode i slanoće vode koji se dovode u vezu sa investicijama za navodnjavanje pomoću (i) monitoringa vodnog tijela i

²Rijetka, osjetljiva, u opasnosti od izumiranja ili slično ugrožena, u skladu sa IUCN Crvenom listom- „Red List of Threatened Animals“, IUCN Red List of Threatened Plants, BirdLife World List of Threatened Birds, ili nekom drugom važećom međunarodnom ili državnim listom prihvaćenom od strane RESU.

implementacijom mreže za odvodnju gdje je potrebno, i (ii) usvajanjem najboljih praksi upravljanja za kontrolu zagađenja voda.

Također podržava projekte koji uspostavljaju čvrst zakonodavni i regulatorni okvir kako bi se osiguralo rješenje socijalnih problema, zaštili okolinski resursi i spriječio monopol u određivanju cijena. Banka zahtijeva zakonodavni ili neki drugi oblik dogovora za uspostavu efektivne koordinacije i procedure raspodjele za međunarodne vodne resurse.

Sigurnosna politika OP 4.09 za upravljanje štetočinama

Pomoć nosiocima pozajmice u upravljanju štetočinama koje utiče ili na poljoprivredu ili na zdravlje ljudi, Banka podržava sa strategijom koja promovira korištenje bioloških ili okolišnih kontrolnih metoda i smanjuje oslanjanje na sintetičke kemijske pesticide. U projektima koje Banka financira, nosilac pozajmice navodi pitanja koja se odnose na upravljanje štetočinama u kontekstu okolišne procjene projekta.

U ocjenjivanju projekta, Banka procjenjuje kapacitet državnog regulatornog okvira i institucija u cilju promoviranja i podrške sigurnog, efektivnog i okolišno ispravnog upravljanja štetočinama. Ukoliko je potrebno, Banka i nosilac pozajmice ujedinjaju projektne komponente da ojačaju spomenuti kapacitet.

Banka koristi različita sredstva za procjenu upravljanja štetočinama u državi i za podršku Integralnog upravljanja štetočinama i sigurnog korištenja poljoprivrednih pesticida: ekonomske i sektorske aktivnosti, sektorske ili okolišne procjene za pojedine projekte, procjene integralnog upravljanja štetočinama sa učešćem javnosti, i investicione projekte i komponente sa ciljem naročito za podršku usvajanju i korištenju integralnog upravljanja štetočinama.

Kod poljoprivrednih projekta koje Banka financira, populacije štetočina se obično kontrolišu pristupom integralnog upravljanja štetočinama kao što su biološka kontrola, dobre poljoprivredne prakse za uzgoj određenih kultura, i razvoj i korištenje različitih usjeva koji su otporni na štetočine ili imaju toleranciju prema štetočinama. Banka može financirati i kupovinu pesticida u slučaju da je njihovo korištenje opravdano u okviru pristupa integralnog upravljanja štetočinama.

Integralno upravljanje štetočinama odnosi se na različite ekološki utemeljene prakse upravljanja štetočinama koje provode poljoprivrednici sa ciljem smanjenja oslanjanja na sintetičke kemijske pesticide. Prakse uključuju (a) upravljanje štetočinama (održavanje štetočina ispod nivoa ekonomske štete) ima prednost nad traženjem rješenja da se iskorijene u potpunosti; (b) oslanjanje koliko je to moguće na nehemijske mjere za držanje populacije štetočina na niskom nivou, i (c) izbor i primjena pesticida, u slučaju kada se moraju upotrijebiti, na način koji minimizira negativne utjecaje na korisne organizme, ljude i okoliš.

Kriteriji za izbor i korištenje pesticida. Nabavka pesticida u projektima koje financira Banka zavisi od procjene prirode i stepena rizika koji nose, uzimajući u obzir predloženo korištenje i kome/čemu je namijenjeno korištenje. Uzimajući u obzir klasifikaciju pesticida i njihove specifične formulacije, Banka se poziva na Preporučenu klasifikaciju pesticida Svjetske zdravstvene organizacije prema njihovoj opasnosti i Upute vezane za ovu klasifikaciju (the World Health Organization's Recommended Classification of Pesticides by Hazard and Guidelines to Classification (Geneva: WHO 1994-95).

Sljedeći kriteriji se primjenjuju prilikom izbora i korištenja pesticida u projektima koje Banka financira:

- a) Moraju imati zanemarljiv negativan uticaj na ljudsko zdravlje,
- b) Moraju se pokazati kao efektivni protiv vrsta za koje se koriste,

- c) Moraju imati minimalan efekat na ne-ciljane vrste i prirodni okoliš. Metode, vrijeme korištenja i učestalost primjene pesticida imaju za cilj da minimiziraju štetu prirodnim neprijateljima. Mora se pokazati da su pesticidi koji se koriste u programima javnog zdravlja sigurni za stanovništvo i domaće životinje u područjima primjene, kao također i za osobe koje rade na aplikaciji pesticida.
- d) Korištenje pesticida mora uzeti u obzir potrebu za sprječavanjem razvoja otpornosti prema istim.

Sigurnosna politika OP/BP 4.10 – Domaće stanovništvo

Ova politika daje doprinos misiji Banke vezano za smanjenje siromaštva i održivi razvoj osiguravajući da proces razvoja u potpunosti poštuje ljudska prava, dostojanstvo, privredu i kulturu domaćeg stanovništva.

Ukoliko Banka procijeni da je domaće stanovništvo prisutno ili ima kolektivnu povezanost sa projektnim područjem, nosilac pozajmice poduzima socijalnu procjenu kojom procjenjuje moguće pozitivne i negativne utjecaje projekta na domaće stanovništvo, i da pregleda projektne alternative u slučajevima gdje negativni utjecaji mogu biti značajni. Za izvršenje društvene procjene, nosilac pozajmice angažira stručnjaka društvenih nauka čije su kvalifikacije, iskustvo i reference prihvatljivi za Banku.

Banka zahtijeva od nosioca pozajmice da se uključi u proces neformalnih, prethodnih i informativnih konsultacija. Ove konsultacije odnose se na odgovarajući kulturološki i kolektivni proces donošenja odluka koji je rezultat jasnih i povjerljivih konsultacija i informativnog učešća koje se odnosi na izradu i implementaciju projekta. Konsultacije ne sadrže pravo veta (zabrane) za pojedince ili grupe.

Banka odobrava financiranje projekta samo u slučajevima kada neformalne, prethodne i informativne konsultacije rezultiraju širokom podrškom zajednice projektu i to od strane domaćeg stanovništva koje bi bilo pod utjecajem projektnih aktivnosti.

Sigurnosna politika OP/BP 4.11 – Prirodno i kulturno naslijeđe

Ova politika je namijenjena prirodnom i kulturnom naslijeđu, koje se definiraju kao pokretni ili nepokretni objekti, lokacije, objekti ili grupe objekata, i prirodna obilježja ili pejzaži koji imaju arheološki, paleontološki, historijski, arhitektonski, religijski, estetski ili drugi kulturološki značaj. Prirodno i kulturno naslijeđe može biti smješteno u urbanom ili ruralnom području, i mogu biti iznad ili ispod zemlje, ili ispod vode. Interes može biti na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou, ili unutar međunarodne zajednice.

Utjecaji na prirodno i kulturno naslijeđe uzrokovani projektnim aktivnostima, uključujući mjere ublažavanja, ne smiju biti u suprotnosti sa domaćom legislativom države nosioca pozajmice, ili sa obavezama koje država ima u okviru relevantnih međunarodnih ugovora i sporazuma iz oblasti zaštite okoliša.

Nosilac pozajmice navodi utjecaje na prirodno i kulturno naslijeđe u projektima koje predlaže za financiranje, i to kao integralni dio procesa okolišne procjene (EA). Koraci u okviru okolišne procjene bi bili sljedeći: trijaža; izrada projektnog zadatka (TORs); sakupljanje osnovnih podataka; procjena utjecaja; i određivanje mjera ublažavanja i plana upravljanja.

Projekti koji su klasificirani kao projekti kategorije A ili B u toku okolišne procjene su predmet ove operativne politike:

- a) bilo koji projekt koji uključuje značajna iskopavanja, rušenja, premještanja zemljišta, plavljenje nekih područja, ili ostale promjene u okolišu; i
- b) bilo koji projekt smješten neposredno u ili u blizini lokacije prirodnog i kulturnog nasljeđa koju je evidentirao nosilac pozajmice.

Ukoliko će projekt vjerovatno imati negativnog utjecaja na prirodno i kulturno nasljeđe, onda nosilac pozajmice identificira odgovarajuće mjere za izbjegavanje ili ublažavanje ovih utjecaja kao dio procesa okolišne procjene (EA). Ove mjere mogu biti od potpune zaštite lokacije do selektivnog ublažavanja, uključujući spašavanje lokacije (popravke) i dokumentiranje, u slučajevima kada dio ili svo prirodno i kulturno nasljeđe može biti izgubljeno.

Ukoliko se radi Plan upravljanja okolišem (EMP) onda se Plan upravljanja prirodnim i kulturnim nasljeđem nalazi u okviru ovog plana i uključuje mjere izbjegavanja ili ublažavanja bilo kojeg negativnog utjecaja na prirodno i kulturno nasljeđe, dio koji obuhvata mjere upravljanja u slučaju da se u toku izvođenja projekta naiđe na prirodno i kulturno nasljeđe, te neophodne mjere koje obuhvaćaju jačanje institucionalnih kapaciteta, kao i sistem monitoringa za praćenje progressa ovih aktivnosti. Ovaj plan upravljanja mora biti u skladu sa sveobuhvatnim državnim strateškim okvirom i pravnom legislativnom kao i uzeti u obzir institucionalne prilike u oblasti prirodnog i kulturnog nasljeđa.

Sigurnosna politika OP/BP 4.12 – Nedobrovoljno preseljavanje

Ranije iskustvo je pokazalo da je nedobrovoljno preseljavanje u okviru razvojnih projekta, ukoliko nisu primijenjene mjere ublažavanja, često dovodilo do ozbiljnih ekonomskih, društvenih i okolišnih rizika: proizvodni sistemi se demontiraju; ljudi se susreću sa osiromašenjem kada se izgube njihovi proizvodni kapaciteti ili izvori prihoda; ljudi se preseljavaju u okolinu gdje njihove proizvodne vještine mogu biti manje primjenjive i konkurencija za resurse veća; dolazi do slabljenja institucija zajednice i društvena mreža također slabi; srodne grupe se rasipaju, kao i njihov kulturni identitet, tradicionalni autoritet, i mogućnost za uzajamnu pomoć je umanjena ili izgubljena. Ova politika obuhvata zaštitne mjere koje se bave i umanjuju ovakve rizike koje vode osiromašenju.

Sveobuhvatni cilj politike Banke u vezi sa nedobrovoljnim preseljenjem je sljedeći:

- a) Nedobrovoljno preseljenje bi se trebalo izbjeći tamo gdje je to izvodljivo, ili minimizirano, uz istraživanje svih održivih alternativa projektnih rješenja,
- b) U slučajevima gdje nije izvodljivo izbjeći preseljavanje, aktivnosti oko preseljavanja bi trebale biti smišljene i izvršene kao program održivog razvoja, pružajući dovoljno investicionih resursa da se omogući osobama koje su preseljene projektom da mogu imati koristi od projekta. Preseljene osobe bi trebalo značajno konsultirati i pružiti im mogućnosti da učestvuju u planiranju i implementaciji programa preseljavanja.
- c) Preseljene osobe bi trebale dobiti potrebnu pomoć u svojim naporima da poboljšaju život i standarde življenja ili barem da ih obnove, u pravom smislu riječi, na nivo prije preseljavanja ili na nivo koji je prevladavao prije početka implementacije projekta.

Ova politika se odnosi na direktne ekonomske i društvene utjecaje koje stvara projekt koji financira Banka i koji su uzrokovani:

- a) nedobrovoljnim uzimanjem zemljišta što rezultira
 - i) izmještanjem ili gubitkom mjesta stanovanja;
 - ii) gubitkom imovine ili pristupu imovini; ili
 - iii) gubitkom izvora prihoda ili sredstava za život, bilo da se osobe pod utjecajem projekta moraju iseliti na drugu lokaciju ili ne, ili
- b) nedobrovoljnim ograničavanjem pristupa legalno uspostavljenim parkovima i zaštićenim područjima koje dovodi do negativnih utjecaja na život izmještenih osoba.

Kako bi se adresirali ovi uticaji, Banka zahtijeva od nosioca projekta da izradi Plan preseljavanja ili Strateški okvir preseljavanja.

Zbog toga što je prostorno premještanje domaćeg stanovništva naročito složeno pitanje i može imati značajne negativne uticaje na identitet, kulturu i običaje u životu domaćeg stanovništva, Banka zahtijeva od nosioca pozajmice da istraži alternativna projektna rješenja kako bi se izbjeglo prostorno izmještanje domaćeg stanovništva. U izuzetnim slučajevima, kada nije moguće izbjeći izmještanje, nosilac pozajmice neće izvršiti takvo izmještanje bez dobivanje široke podrške za takvo nešto od strane zajednice domaćeg stanovništva koja je pod utjecajem projekta putem neformalnog, prethodnog i informativnog procesa konsultacija. U takvim slučajevima, nosilac pozajmice priprema plan preseljavanja u skladu sa zahtjevima operativne politike OP 4.12, Nedobrovoljno preseljavanje, a koje je u skladu sa kulturnim preferencama domaćeg stanovništva, i što uključuje strategiju preseljavanja. Kao dio Plana preseljavanja, nosilac pozajmice dokumentuje rezultate procesa konsultacije.

Sigurnosna politika OP/BP 4.36 – Šume

Ova sigurnosna politika se primjenjuje za slučaj projekta koji imaju ili mogu imati utjecaja na zdravlje i kvalitet šuma, projekte sa negativnim utjecajem na prava ili standard življenja ljudi čiji život zavisi od šuma, i projekte koji imaju za cilj uvođenje promjena u upravljanje šumama, zaštitu ili korištenje.

Svjetska banka u principu ne financira projekte koji uključuju suštinsku izmjenu ili degradaciju kritičnog šumskog područja ili kritičnih šumskih staništa. Ukoliko projekt koji obuhvata suštinsku izmjenu ili degradaciju šuma ili nekritičnih prirodnih staništa koja su povezana sa šumama nema neku izvodljivu alternativu kada je u pitanju lokacija, i ukoliko detaljna analiza pokaže da sveobuhvatni pozitivni efekti projekta jako prevagnu nad negativnim utjecajima na okoliš/životnu sredinu, Svjetska banka može odlučiti da financiraprojekt ako se usvoje odgovarajuće mjere za ublažavanje negativnih utjecaja.

Sigurnosna politika OP 4.76 – Duhan

Banka ne daje direktne pozajmice, niti investira u/ili garantira za investicije ili pozajmice koje se odnose na proizvodnju, preradu ili prodaju duhana. Izuzeci koje mora odobriti potpredsjednik Banke i na osnovu Operativne politike i strategije, mogu biti odobreni za države koje u velikoj mjeri zavise od duhana kao izvora prihoda (naročito za siromašne poljoprivrednike i radnike na poljoprivrednim farmama) i kao zarade u okviru vanjsko trgovinske razmjene odnosno izvoza jedne države (npr.za one države gdje duhan učestvuje sa više od 10% u izvozu). Banka u tom slučaju traži rješenje da pomogne takvim državama da promijene duhan za nešto drugo kao izvor prihoda ili zarade.

Sigurnosna politika OP 7.50 – Projekti na međunarodnim plovnim putevima

Ova politika se primjenjuje za sljedeće vrste međunarodnih plovnih puteva:

- a) bilo koja rijeka, jezero, kanal, ili slično vodno tijelo koje predstavlja granicu između, ili bilo koja rijeka ili tijelo površinskih voda koje teče kroz dvije ili više država;
- b) bilo koja pritoka ili drugo tijelo površinskih voda koja je dio bilo kojeg od plovnih puteva opisanih pod a); i
- c) bilo koji zaliv, uvala, moreuz, ili kanal omeđen od dvije ili više država ili, ukoliko se nalazi u jednoj državi, a određen je kao neophodan za komunikaciju prema otvorenom moru i drugim državama—i bilo koja rijeka koja teče prema takvim vodama.

Ova politika se primjenjuje za sljedeće vrste projekta:

- a) hidroenergetske, projekte navodnjavanje, zaštite od poplava, plovidbe, odvodnje, vodosnabdjevanje i odvodnja otpadnih voda, industrijski i slični projekti koji uključuju korištenje ili moguće zagađenje međunarodnih plovni puteva, i
- b) glavno projektovanje i inženjerske studije projekta nabrojanih pod tačkom a) iznad u paragrafu teksta.

Banka zahtijeva da međunarodni aspekt projekta na međunarodne plovne puteve bude riješen što je prije moguće. Ukoliko je predložena takva vrsta projekta za financiranje, banka zahtijeva od države korisnika projekta, da ukoliko to već nije urađeno, zvanično obavijesti ostale susjedne države s kojima se dijele plovni putevi o predloženom projektu i detaljima tog projekta (pogledati BP 7.50, para. 3). Ukoliko budući nosilac pozajmice ukaže osoblju Banke da ne želi da takvu vrstu obavijesti, onda obično Banka to uradi. Ukoliko nosilac pozajmice ima primjedbe na takav potez Banke, Banka obustavlja obradu projektnog prijedloga.

Sigurnosna politika OP 7.60 – Projekti u područjima konflikta

Projekti u područjima konflikta mogu dovesti do brojnih osjetljivih problema koji utiču na odnose ne samo između Banke i njenih država članica, već također između države u kojoj se provodi projekt i jedne ili više susjednih država. O ovome se vodi računa u najranijoj fazi obrade projektnog prijedloga.

Banka podržava projekt u području konflikta ukoliko se predmetne vlade država slože da, dok se ne riješe sporna pitanja, predloženi projekt za državu A može ići svojim tokom bez narušavanja prava za državu B.

Za svaki projekt u području konflikta, osoblje Banke razmatra prirodu spora. Dokument o procjeni projekta (Project Appraisal Document -PAD) za projekte u području konflikta opisuje prirodu spora i navodi kako je riješeno to pitanje, odnosno da ostale susjedne države u tom području nisu imale primjedbi na projekt ili navodi neke posebne okolnosti koje garantuju podršku Banke.

2.8 PREGLED RELEVATNIH EU DIREKTIVA

2.8.1 Okoliš i vode

U procesu stabilizacije i pridruživanja Bosne i Hercegovine, zakonski okvir na svim nivoima je u procesu prilagođavanja radi transponiranja odredbi okolinskih EU direktiva. U nastavku se daje pregled relevantnih EU Direktiva iz oblasti okoliša i voda i procenat usklađenosti sa entitetskim zakonima i pravilnicima. Za neke direktive su podaci o statusu transpozicije i procentu usaglašenosti sa domaćim zakonodavstvom bili poznati. Podaci su preuzeti iz *Izveštaja o monitoringu progressa za Federaciju BiH* i *Izveštaja o monitoringu progressa za RS* koji su urađeni 2008. godine u okviru projekta Podrška implementaciji Regionalnog programa okolinske rekonstrukcije u Jugoistočnoj Evropi finansiranog od strane Evropske komisije a implementiran od strane REC-a za Jugoistočnu Evropu.

Tabela 8 Usaglašenost EU direktiva sa propisima iz oblasti okoliša i voda u F BiH

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana	Procenat usklađenosti (2008.)	Komentar
Direktiva o procjeni uticaja na okoliš (85/337/EEC) dopunjena Direktivama 97/11/EC i 2003/35/EC	Zakon o zaštiti okoliša (Sl. novine FBiH 33/03, 38/09) Pravilnikom o pogonima i postrojenjima za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš i pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolinsku dozvolu (Službene novine FBiH, br.19/04)	87%	Potrebno je transponirati dodatne odredbe koje uključuju između ostalog definicije "projekta" i "javnosti". Projekti iz Aneksa I Direktive su transponirani u Pravilnik ali sa nižim pragovima. Iz Pravilnika su nenamjerno ispušteni projekti navodnjavanja. U slučaju prekograničnih uticaja, Zakonom su predviđene konsultacije sa susjednom državom.
Direktiva o integralnoj prevenciji i kontroli zagađivanja 2008/1/EC	Zakon o zaštiti okoliša (Sl. novine FBiH 33/03, 38/09) Pravilnikom o pogonima i postrojenjima za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš i pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolinsku dozvolu (Službene novine FBiH, br.19/04) Pravilnik o uvjetima za podnošenje zahtjeva za izdavanje okolišnog dopuštenja za pogone i postrojenja koja imaju izdana dopuštenja prije stupanja na snagu Zakona o zaštiti o okolišu (Sl. novine Federacije BiH 45/09) Pravilnik o donošenju najboljih raspoloživih tehnika kojima se postižu standardi kvaliteta okoliša (Sl. novine Federacije BiH 92/07)	60%	Najvažnije odredbe vezane za dobivanje okolinske dozvole za pogone i postrojenja koji imaju negativan uticaj na okoliš su transponirane uključujući obavezu primjene metoda prevencije u skladu sa najboljim raspoloživim tehnikama. Iz Pravilnika o pogonima i postrojenjima su nenamjerno ispušteni projekti navodnjavanja. Nekoliko definicija, npr. definicija pogona i postrojenja, emisija i najboljih raspoloživih tehnika, ključne odredbe u pogledu uvjeta iz dozvole (član 9. Direktive) i prekogranični uticaji (član 18. Direktive) kao i neki Aneksi trebaju dodatno biti ugrađeni u Zakon o zaštiti okoliša
Direktiva o okolinskim informacijama (2003/4/EC)	Zakon o zaštiti okoliša (Sl. novine FBiH 33/03, 38/09) Zakon o slobodi pristupu informacijama (Sl. novine FBiH 32/01)	50%	Niz odredbi i definicija je potrebno transponirati
Direktiva o učešću javnosti (2003/35/EC)	-	0%	Još uvijek nije započeta transpozicija ove direktive iako je učešće javnosti definirano Zakonom o zaštiti okoliša, međutim definicija javnosti iz člana 4. tog zakona nije u skladu sa definicijom iz ove Direktive jer isključuje pravna lica.

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana	Procenat usklađenosti (2008.)	Komentar
Direktiva o otpadu (2006/12/EC)	Zakon o upravljanju otpadom (Sl. novine FBiH 33/03, 72/09) Pravilnik o izdavanju dozvole za aktivnosti male privrede u upravljanju otpadom (Sl. novine FBiH" 9/05) Uredba koja reguliše obavezu izvještavanja operatora i proizvođača otpada o sprovođenju programa nadzora, monitoringa i vođenja evidencije prema uvjetima iz dozvole (Sl. novine FBiH 31/06).	32%	Data je definicija otpada ali nisu pokrivene sve kategorije iz Aneksa I direktive. Značajan dio Direktive tek treba biti ugrađen u Zakon o upravljanju otpadom.
Direktiva o opasnom otpadu (91/689/EEC) dopunjena Direktivom 94/31/EC i Regulativom (EC) 166/2006	Zakon o upravljanju otpadom (Sl. novine FBiH 33/03, 72/09) Uredba o selektivnom prikupljanju, pakovanju i označavanju otpada (Sl. novine FBiH 38/06) Pravilnik koji određuje postupanje sa opasnim otpadom koji se ne nalazi na listi otpada ili čiji je sadržaj nepoznat (Sl. novine FBiH 33/03) Pravilnik o kategorijama otpada sa listama (Sl. novine FBiH 9/05)	26%	Uspostavljena je lista opasnog otpada. Mjere kojima se nalaže odvojeno prikupljanje su na snazi kao i mjere za adekvatno pakovanje i označavanje koje su u skladu sa EU standardima i Bazelskom konvencijom.
Okvirna direktiva o vodama (2000/60/EC) dopunjena Odlukom 2455/2001/EC	Zakon o vodama (Sl. novine FBiH 70/06) Pravilnik o graničnim vrijednostima opasnih i štetnih materija u tehnološkim otpadnim vodama prije njihovog ispuštanja u sustav javne kanalizacije, odnosno u drugi prijemnik („Službene novine FBiH“, br. 50/07) Pravilnik o graničnim vrijednostima opasnih i štetnih materija za vode koje se nakon prečišćavanja iz sistema javne kanalizacije ispuštaju u prirodni prijemnik („Službene novine FBiH“, br. 50/07) Uredba o opasnim i štetnim tvarima u vodama („Službene novine FBiH“, br. 43/07)	Nije određen	Zakon je , us kaldu sa okvirnom direktivom regulirao osnovne pretpostavke: Zaštita svih voda - reka, jezera, priobalskih i podzemnih voda; Neophodnost prekogranične saradnje između država i zainteresovanih učesnika; Osiguranje aktivnog učešća u procesu upravljanja vodama svih učesnika, uključujući nevladine organizacije i lokalne zajednice; Principa "zagađivač plaća"

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana	Procenat usklađenosti (2008.)	Komentar
Direktiva o nitratima (91/676/EEC) dopunjena Regulativom (EC) 1882/2003	Zakon o vodama Pravilnik o utvrđivanju područja podložnih eutrofikaciji i osjetljivih na nitratre („Službene novine FBiH“, br. 71/09) Pravilnik o monitoringu u područjima podložnim eutrofikaciji i osjetljivim na nitratre („Službene novine FBiH“, br. 71/09)	Nije određen	Zakonom je, u skladu sa direktivom, predviđeno donošenje propisa o dobroj poljoprivrednoj praksi, određivanje voda koji sadrže nitratre, te određivanje zona osjetljivih na nitratre. Nakon toga potrebno je odrediti Akcionih programa. Međutim, do danas nisu provedeni ovi aspekti Zakona o vodama.
Direktiva 86/278/EEC o zaštiti okoliša, posebno zemljišta pri upotrebi mulja iz uređaja za pročišćavanje u poljoprivredne svrhe	Pravilnik o životinjskom otpadu i drugim neopasnim materijalima prirodnog porijekla koji se mogu koristiti u poljoprivredne svrhe (“Sl. novine FBiH”, br. 8/08)	-	Nije poznat procenat usklađenosti.

Tabela 9 Usaglašenost EU direktiva sa propisima iz oblasti okoliša i voda u RS

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana (2008)	Procenat usklađenosti (2008.)	Komentar
Direktiva o procjeni uticaja na životnu sredinu (85/337/EEC) dopunjena Direktivama 97/11/EC i 2003/35/EC	Zakon o zaštiti životne sredine iz 2002. i 2005. godine (Amandmani na Zakon i kodifikacija 2007. godine)	96%	Ono što se odnosi na ovu direktivu jeste da je neophodno usvajanje dodatnog zakonodavstva
Direktiva o integralnoj prevenciji i kontroli zagađivanja 2008/1/EC	Zakon o zaštiti životne sredine Pravilnik o uslovima za podnošenje zahtjeva za izdavanje ekološke dozvole Pravilnik o rokovima za podnošenje zahtjeva za izdavanje ekološke dozvole Uredba o postrojenjima za koje je obavezna ekološka dozvola.	63%	Najvažnije odredbe vezane za dobivanje ekološke dozvole za pogone i postrojenja koji imaju negativan uticaj na okoliš su transponirane uključujući obavezu primjene metoda prevencije u skladu sa najboljim raspoloživim tehnikama.
Direktiva o pristupu javnosti informacijama o životnoj sredini (2003/4/EC)	Zakon o zaštiti životne sredine iz 2002. i 2005. godine Zakon o slobodi pristupa informacijama iz 2001. i Pravilnik o PRTR iz 2007. godine.	36%	Niz odredbi i definicija je potrebno transponirati
Direktiva o učešću javnosti (2003/35/EC)	Zakon o zaštiti životne sredine, Zakon o slobodi pristupa informacijama iz 2001.	10%	Prenos Direktive o javnom učešću je još uvijek u ranoj fazi, te je neophodno usvajanje dodatnog zakonodavstva.
Direktiva o otpadu (2006/12/EC)	Zakon o upravljanju otpadom iz 2002. godine, Pravilnik o kategorijama otpada iz 2005. godine, Pravilnik o prevozu opasnog otpada iz 2005. godine Pravilnik o uslovima za rad postrojenja za spaljivanje otpada iz 2005. godine. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom (Sl. Glasnik RS 65/08, 15 juli, 2008. godine	50%	Polovina odredbi Okvirne direktive o otpadu je prenešena
Direktiva o opasnom otpadu (91/689/EEC) dopunjena Direktivom 94/31/EC i Regulativom (EC) 166/2006	Zakon o upravljanju otpadom iz 2002. godine, Pravilnik o kategorijama otpada iz 2005. godine, Pravilnik o prevozu opasnog otpada iz 2005. godine Pravilnik o uslovima za rad postrojenja za spaljivanje otpada iz 2005. godine. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom (Sl. Glasnik RS 65/08, 15 juli, 2008. godine	26%	Uspostavljena je lista opasnog otpada. Mjere kojima se nalaže odvojeno prikupljanje su na snazi kao i mjere za adekvatno pakovanje i označavanje koje su u skladu sa EU standardima i Bazelskom konvencijom.

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana (2008)	Procenat usklađenosti (2008.)	Komentar
Okvirna direktiva o vodama (2000/60/EC) dopunjena Odlukom 2455/2001/EC	Zakon o vodama iz 2006. godine Pravilnik o mjerama zaštite iz 2003 godine kao i Pravilnik o tretmanu otpadnih i oborinskih voda iz 2001. godine te Pravilnik o uslovima za ispuštanje otpadnih voda u površinske vode iz 2001. godine, Uredba o klasifikaciji voda i kategorizaciji vodotoka Uredba o učešću javnosti – dio o upravljanju vodama iz 2007. godine godine.	100%	Direktive koje se odnose na sektor voda su relativno naprednije po pitanju prenošenja i to zbog usvajanja Zakona o vodama iz 2006. godine i svih pratećih regulativa
Direktiva o nitratima (91/676/EEC) dopunjena Regulativom (EC) 1882/2003	Zakon o vodama iz 2006. Godine Pravilnik o ispuštanju otpadnih voda u površinske vode iz 2001. Uredba o klasifikaciji voda i kategorizaciji vodotoka	22% (2008)	Neke definicije tek trebaju biti transponirane
Direktiva 86/278/EEC o zaštiti okoliša, posebno zemljišta pri upotrebi mulja iz uređaja za pročišćavanje u poljoprivredne svrhe	Nije transponirana	-	-

2.8.2 Poljoprivreda

Politika EU u fitosanitarnom sektoru obuhvata i postavlja standarde koji moraju biti ispunjeni kako bi se omogućila trgovina sa zemljama članicama EU. Međutim, u nekoliko slučajeva ti standardi proizlaze iz međunarodnih standarda (slučaj Međunarodne konvencije za zaštitu bilja - IPPC ili Europske organizacije za zaštitu bilja - EPPO) koji su priznati i od zemalja koje nisu članice EU. Shodno tome, BiH će usvajanjem zakonodavstva EU biti u mogućnosti da trguje ne samo s zemljama EU, već i sa drugim zemljama. Ovdje se misli na Rusiju i Bliski istok. Fitosanitarna pitanja se razmatraju u tri različita područja zakonodavstva: zdravlje biljaka, sjeme i sadni materijal i sredstva za zaštitu bilja (PPP-pesticidi).

Politika EU u području zdravlja biljaka je regulirana glavnom Direktivom (Dir. 2000/29) i desetak drugih specifičnih direktiva i odluka. Slično tome, proizvodnja i marketiranje sjemena i sadnog materijala su regulirani za glavne usjeve ili skupine usjeva kroz više od desetak direktiva. U nekim aspektima zdravlje bilja i sjemenarstvo se preklapaju, kako bi se izbjeglo širenje štetnih organizama putem sjemena i sadnog materijala. Stoga je neophodan integrirani pristup u usvajanju i provedbi ovih pravnih akata. Aktivnost kontrole i certificiranja je presudna u tom pogledu.

Pravni okvir EU koji se odnosi na zaštitu bilja je nedavno promijenjen. Novom Uredbom (1107/2009) je ukinuta stara Direktiva (91/414) kojom je bio reguliran postupak izdavanja odobrenja za stavljanje u promet SZB-a. Uredbom se poboljšava učinkovitost procesa izdavanja odobrenja, ali se dodatno ograničavaju pravila i kriteriji za odobravanje novih aktivnih tvari ili ponovno izdavanje odobrenja za stare tvari.

Ovo je proces koji se tiče općeg okvira politike koja se odnosi na upotrebu hemijskih tvari i njihov utjecaj na čovjeka i okoliš. U poljoprivrednom sektoru Uredba je jako povezana s Direktivom 2009/128 koja nalaže održivo korištenje pesticida kroz primjenu dobrih agronomskih praksi i integrirane zaštite bilja od štetočina od strane poljoprivrednika. Ovo je moguće samo uz podršku jedne razvijene savjetodavne službe (bilo javne ili privatne), te kontrolu i nadzor nad pesticidima.

Uloga uprava odgovornih za fitosanitarna pitanja i fitosanitarnu inspekciju je stoga ključna i u ovom pogledu: za provedbu postupka izdavanja odobrenja, vršenje kontrole proizvoda koji se plasiraju na tržište, za praćenje zaostataka (pesticide) u poljoprivrednim proizvodima, bilo da su oni namijenjeni za domaće tržište ili izvoz. Pravila u tom pogledu su u nekim slučajevima čak i strožija nego u zemljama koje nisu članice EU.

U nastavku se daje pregled relevantnih EU direktiva i propisa BiH iz oblasti poljoprivrede u koje su direktive transponirane.

Tabela 10 Pregled direktiva iz oblasti poljoprivrede relevantnih za projekte navodnjavanja

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana	Komentar
Direktiva 79/117/EEC, koja zabranjuje plasiranje na tržište i upotrebu sredstava zaštite bilja koja sadrže određene aktivne supstance, Direktiva 91/414/EEC o plasiranju sredstava zaštite bilja na tržište	Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 49/04). „Spisak aktivnih materija dozvoljenih za upotrebu u fitofarmaceutskim sredstvima u Bosni i Hercegovini“ („Službeni glasnik BiH“, br. 11/11), te „Rješenje o utvrđivanju liste registrovanih sredstava za zaštitu bilja“ („Službeni glasnik RS“, br. 62/11).	Sve neregistrovane aktivne materije i sredstva za zaštitu bilja nisu dozvoljene za upotrebu. U toku je implementacija projekta EUFITO uz podršku EC. Projekt ima za cilj uspostavljanje zajedničke državne fitosanitarne službe, koja će biti u mogućnosti stvoriti i implementirati politiku zaštite zdravlja biljaka Bosne i Hercegovine u skladu sa Acquis usaglašenom legislativom i međunarodnim obavezama i standardima u ovom području. Fitosanitarni sistem je baziran na radu institucija odgovornih za ispravnu implementaciju pravnih odredbi kao i na doprinosu ostalih interesenata: farmera, savjetnika, istraživača, potrošača.
Direktiva o kontroliranoj upotrebi genetski modificiranih mikroorganizama (90/219/EEC) dopunjena 94/51/EC, 98/81/EC, Regulativom (EC) 1882/2003 i Odlukama 2001/204/EC i 2005/174/EC	-	Još uvijek nije rađeno na transponiranju ove direktive.
Direktiva o namjernom oslobađanju genetski modificiranih organizama (2001/18/EC) dopunjena (EC) 1829/2003 i 1830/2003/EC kao i Odlukama 2002/623/EC i 2002/811/EC	Zakon o genetički modificovanim organizmima 23/09	Zakon je rađen na osnovu Direktive ali nije poznat procenat usklađenosti.
Uredba (EC) No 2003/2003 o mineralnim đubrivima	Zakon o mineralnim đubrivima („Službeni glasnik BiH“, br. 46/04).	Zakon je rađen na osnovu Direktive ali nije poznat procenat usklađenosti.
Uredba o uvozu i izvozu opasnih hemikalija ((EC) 304/2003) sa amandmanima (EC) 1213/2003, 775/2004 i (EC) 777/2006	Odluka o zabrani registracije uvoza i prometa aktivnih materija“ („Službeni glasnik BiH“, br. 47/09) Odluka o zabrani registracije, uvoza i prometa aktivnih tvari i fitofarmaceutskih sredstava koja sadrže aktivne supstance čiji je promet, odnosno upotreba u Europskoj Uniji zabranjen („Službeni glasnik BiH“, br. 02/11).	Odluka o zabrani registracije uvoza i prometa aktivnih materija sadrži listu aktivnih materija čiji je uvoz i upotreba zabranjena u BiH i u zemljama EU. Ovaj dokument sadrži i datume do kojih se zabranjena aktivna supstanca može upotrebljavati, ako je prije donošenja odluke uvezena u BiH. BiH je donijela „Odluku o ratifikaciji Roterdamske konvencije o postupku prethodne obavijesti o suglasnosti za promet nekih opasnih hemikalija i pesticida u međunarodnoj trgovini“ („Službeni glasnik BiH“, br. 14/06).

Direktiva	Zakon/pravilnik/uredba u koji je transponirana	Komentar
Direktiva Komisije 93/61/EEC od 2. jula 1993. koja postavlja rapored sa navođenjem uvjeta koje treba ispuniti kod materijala za rasađivanje i sađenje povrća, drugačijeg od sjemena, shodno Direktivi Vijeća 92/33/EEC	Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 03/05).	Nije poznat procenat usklađenosti.
Direktiva Vijeća 2000/29/EC od 8. maja 2000. o zaštitnim mjerama protiv uvođenja u Zajednicu organizama štetnih za bilje ili biljne proizvode i protiv širenja unutar Zajednice	Pravilnik o listama štetnih organizama, listama bilja, biljnih proizvoda i reguliranih objekata („Službeni glasnik BiH“ br. 69/09).	Zakon je rađen na osnovu Direktive ali nije poznat procenat usklađenosti.
Direktiva Vijeća 91/414/EEC od 15. jula 1991. u vezi sa plasiranjem proizvoda za zaštitu biljaka na tržište	Zakon o zaštiti novih sorti bilja u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, br. 23/03). Zakon o zaštiti zdravlja bilja („Službeni glasnik BiH“, br. 23/03).	Zakon je rađen na osnovu Direktive ali nije poznat procenat usklađenosti.

3 PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZA PROJEKAT NAVODNJAVANJA

3.1 PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZA PROJEKTE U FBIH

Projekat razvoja navodnjavanja u FBiH se planira izvoditi na 5 lokacija. Pregled lokacija sa površinama i vrstama zahvata je dat u narednoj tabeli.

Tabela 11 Projekti navodnjavanja locirani na području F BiH i njihove karakteristike

Pod-projekat	Kanton	Općina	Vrsta zahvata	Površina (ha)
Višička Kaset	Hercegovačko Neretvanski kanton	Čapljina	Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema za navodnjavanje koji uključuje sanaciju postojećeg sistema, pumpne stanice, ugradnju nove opreme (4 nove pumpe, hidranti, cjevovodi)	2000
Mostarsko polje	Hercegovačko Neretvanski kanton	Široki Brijeg	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje	3600
Cvilinsko polje	Bosansko Podrinjski kanton	Goražde	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje i njegova nadogradnja	300
Odžak	Posavska županija	Odžak	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje i njegova nadogradnja	1200
Živinice	Kanton Tuzlanski	Općine Živinice i Kalesija	Rekonstrukcija postojećeg sistema odvodnjavanja s i njegova nadogradnja	706+85

Analiza zahtjeva za sprovođenjem okolišne procjene za projekte navodnjavanja u FBiH rađena je uvidom u provedbene propise iz ove oblasti na federalnom i kantonalnom nivou³. Ustanovljeno je da zakonodavac nije predvidio okolišnu procjenu za projekte navodnjavanja. Okolišna procjena je predviđena za projekte navedene u Tabeli 11 a koji se generalno mogu dovesti u vezu sa projektima navodnjavanja.

Niti jedan navedeni projekat iz Tabele 11 ne može se dovesti u vezu sa Projektom razvoja navodnjavanja. Stoga se može zaključiti da projekti rekonstrukcije, proširenja i izgradnje

³Federalni Pravilnik o pogonima i postrojenjima za koje je obavezna procjena utjecaja na okoliš i pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad, samo ako imaju okolišnu dozvolu (Službene novine FBiH, br.19/04)

Uredba o pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolinsku dozvolu (Službene novine ZHK, br. 2/06).

Pravilnik o aktivnostima, pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni samo ako imaju okolinsku dozvolu (Narodne novine HNŽ, br. 1/05);

Pravilnik o izdavanju okolišne dozvole za pogone i postrojenja i druge planirane aktivnosti koje mogu imati značajan utjecaj na okoliš (Narodne novine ŽP, br.3/06);

Odluka o utvrđivanju građevina, djelatnosti i zahvata koji mogu značajno utjecati na okoliš (Narodne novine ŽP, br.5/00).

Pravilnik o izdavanju okolinske dozvole za pogone i postrojenja i druge planirane aktivnosti koji mogu imati značajan utjecaj na okoliš (Službene novine TK, br. 3/05, 9/07).

Uredba o pogonima i postrojenjima koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolinsku dozvolu (Službene novine BPK, br. 1/05, 11/06).

sistema za navodnjavanje u FBiH nisu predmet procjene utjecaja na okoliš, niti podliježu proceduri izdavanja okolišne dozvole na federalnom i kantonalnom nivou.

Tabela 12 Projekti iz oblasti poljoprivrede za koje je potrebna okolišna procjena u FBiH

Opis projekta	Obavezna PUO na federalnom nivou (prag odluke)	PUO ili okolišna dozvola na federalnom nivou (Procjena ministarstva -prag odluke)	Okolišna dozvola na kantonalnom nivou (prag odluke)
Projekti za restrukturiranja poljoprivrednih dobara	30 ha	15 ha	
Projekti za korištenje neobrađenog zemljišta ili polu-prirodnih područja za intenzivne poljoprivredne svrhe	30 ha	15 ha	
Početno pošumljavanje i krčenje šuma u cilju promjene namjene zemljišta	-	-	5 do 15 ha
Apstrakcija podzemnih voda	3 miliona m ³	-	-
Skladištenje ili korištenje đubriva na bazi amonijum nitrata	1250 tona	-	250- 1250 tona
Skladištenje i korištenje otrovne materije (grupa II otrovnosti)	50 tona	-	10- 50 tona
Veoma otrovne materije (grupa I otrovnosti)	5 tona	-	1-5 tona

Projekat razvoja navodnjavanja je prema kriterijima Svjetske banke klasificiran kao projekat kategorije B. Stoga je, uzimajući u obzir karakteristike projekta, potrebno uraditi okolišnu procjenu i pripremiti Okvir okolišnog i društvenog upravljanja i Plan upravljanja okolišem za prioritetne pod-projekte. U toku procesa provedbe okolišne procjene prema zahtjevima Svjetske banke, a po izradi gore pomenutih dokumenata, nosilac pozajmice vrši konsultacije sa zainteresiranim stranama posebno za svaki dokument.

U skladu sa Zakonom o vodama FBiH neophodno je pribaviti vodne akte i to prethodnu vodnu saglasnost, vodnu saglasnost i vodnu dozvolu koje se izdaju u trostepenom postupku koji prati postupak izdavanja dozvola za građenje tj. urbanističke saglasnosti, odobrenja za građenje i odobrenja za upotrebu. Ovim dozvolama se reguliraju aspekti zaštite objekata i radova od štetnog djelovanja voda, uvjeti za zaštitu voda od zagađivanja usljed obavljanja djelatnosti koja je predmet zahtjeva i uvjeti za korištenje voda na predmetnoj lokaciji. Ne postoje posebni zahtjevi za projekte sa prekograničnim uticajem.

U skladu sa federalnim i kantonalnim Zakonima o koncesijama i Zakonu o vodama FBiH nepohodno je dobiti koncesiju na korištenje vodnih resursa.

Tabela 13 Pregled okolinskih zahtjeva za pod-projekte u FBiH

Lokacija projekta	Kategorija prema SB	Instrument okolišne procjene prema SB	Zahtjevi propisa iz oblasti upravljanja vodama u FBiH
Višička Kasete	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Vodni akti Koncesija na korištenje vodnih resursa
Mostarsko polje	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Vodni akti Koncesija na korištenje vodnih resursa

Lokacija projekta	Kategorija prema SB	Instrument okolišne procjene prema SB	Zahtjevi propisa iz oblasti upravljanja vodama u FBiH
Cvilinsko polje	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Vodni akti Koncesija na korištenje vodnih resursa
Odžak	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Vodni akti Koncesija na korištenje vodnih resursa
Živinice	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Vodni akti Koncesija na korištenje vodnih resursa

Na osnovu prethodne analize moguće je zaključiti da će Projekat razvoja navodnjavanja u Federaciji BiH trebati zadovoljiti zahtjeve okolišne procjene u skladu sa procedurom Svjetske banke te zahtjeve za ishođenjem vodnih akata u skladu sa zahtjevima propisa iz oblasti upravljanja vodama u FBiH (Tabela 13). Stoga, koraci procedure okolišne procjene u FBiH bi bili sljedeći:

Korak 1. Pripremiti Plan upravljanja okolišem za priritetne lokacije sa sljedećim sadržajem:

- opis projekta (opis lokacije projekta, istorija poljoprivredne proizvodnje na lokaciji, opis prethodno korištenih sistema navodnjavanja, potrebe za vodom, opis prijedloga novog sistema navodnjavanja, način korištenja i održavanja sistema);
- opis okoliša i društvenog okruženja (fizički okoliš, biološke karakteristike, socio-kulturološke karakteristike);
- procjena uticaja predloženih aktivnosti na okoliš (uticaji na riječni pod-sliv, ostali uticaji u fazi izgradnje, ostali uticaji u fazi korištenja);
- procjena uticaja predloženih aktivnosti na društvo;
- plan upravljanja okolišem;
- plan mjera za prevenciju/ublažavanje okolinskih uticaja;
- plan praćenja stanja okoliša.

Korak 2. Organizirati konsultacija sa zainteresiranim stranama na lokacijama najbližim mjestu izvođenja projekta. Dokument je potrebno javno objaviti na internet stanici korisnika pozajmice u oba entiteta te organizirati javnu raspravu. Poziv na javnu raspravu je potrebno objaviti u dnevnim novinama najmanje 5 dana prije održavanja javne rasprave. Primjedbe i komentare voditi u formi zapisnika i ugraditi u finalni dokument.

Korak 3. Ishoditi prethodnu vodnu saglasnost. Prethodna vodna saglasnost se izdaje na osnovu izrađenog idejnog projekta sistema navodnjavanja. Korisnik projekta treba podnijeti Studiju potrebnu kod izdavanja prethodne vode saglasnosti. Za izradu Studije, korisnik projekta je dužan angažirati stručne institucije ovlaštene od strane federalnog ministarstva nadležnog za vodoprivredu. Sadržaj je propisan Pravilnikom o sadržaju, obliku, uvjetima, načinu izdavanja i čuvanja vodnih akata („Službene novine FBiH“, broj 06/08, 57/09 i 72/09). Korisnik projekta Studiju predaje u nadležnu Agenciju za vodno područje prema sljedećem obrascu:

Tabela 14 Agencije nadležne za izdavanje vodnih akata za pod-projekte u FBiH

Pod-projekat	Općina	Nadležna agencija za izdavanje vodnih akata
Višićka Kaseta	Čapljina	Agencija za vodno područje Jadranskog mora
Mostarsko polje	Široki Brijeg	Agencija za vodno područje Jadranskog mora
Cvilinsko polje	Goražde	Agencija za vodno područje rijeke Save
Odžak	Odžak	Agencija za vodno područje rijeke Save
Živinice	Živinice i Kalesija	Agencija za vodno područje rijeke Save

Korak 4. Ishoditi urbanističku saglasnost/lokacijske uvjete. Podnijeti zahtjev za urbanističku saglasnost u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, dobivenu prethodnu vodnu saglasnost.

Korak 5. Ishoditi koncesiju na korištenje vodnih resursa. Korisnik projekta treba podnijeti prijedlog za izdavanje koncesije nadležnom kantonalnom ministarstvu za poljoprivredu uz koji se prilaže Studija ekonomske opravdanosti. Ministarstvo postupa prema proceduri definiranoj federalnim i kantonalnim Zakonom o koncesijama i dodjeljuje koncesiju po osnovu Ugovora o koncesiji.

Korak 6. Ishoditi vodnu saglasnost. Angažirati stručnu instituciju registrirana za djelatnost projektovanja i ovlaštena od strane federalnog ministarstva nadležnog za vodoprivredu za izradu investiciono-tehničke dokumentacija. Dokumentaciju treba izraditi u skladu sa propisima o uređenju prostora i građenju. Izrađenu dokumentaciju priložiti uz zahtjev za izdavanje vodne saglasnosti. Cjelokupni sadržaj zahtjeva je propisan Pravilnikom o sadržaju, obliku, uvjetima, načinu izdavanja i čuvanja vodnih akata („Službene novine FBiH“, broj 06/08, 57/09 i 72/09).

Korak 7. Ishoditi odobrenje za građenje. Podnijeti zahtjev za odobrenje za građenje u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, investiciono-tehničku dokumentaciju i dobivenu vodnu saglasnost.

Korak 8. Ishoditi vodnu dozvolu. Pripremiti projekat izvjedeno stanja i priložiti ga uz zahtjev za izdavanje vodne dozvole.

Korak 9. Ishoditi odobrenje za upotrebu. Podnijeti zahtjev za odobrenje za upotrebu u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, projekat izvedenog stanja i dobivenu vodnu dozvolu.

3.2 PROCES OKOLIŠNE PROCJENE ZAPROJEKTE U RS

Projekat razvoja sistema navodnjavanja u RS se planira izvoditi na 6 individualnih lokacija. Pregled lokacija sa površinama i vrstama zahvata je dat u Tabeli 15.

Tabela 15 Projekti navodnjavanja locirani na području RS i njihove karakteristike

Pod-projekat	Općina	Vrsta zahvata	Površina (ha)
Bijeljina	Novo selo	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje, izgradnja cjevovoda sa hidrantima, čišćenje postojećih otvorenih kanala)	800
Gojkovo polje	Pelagićevo	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje	250
Gradiška-Laktaši	Gradiška i Laktaši	Rekonstrukcija postojećeg sistema za navodnjavanje	500
Modrička pustara	Modriča	Rekonstrukcija i proširenje postojećeg sistema za navodnjavanje i ugradnja nove opreme,	300
Popovo polje i Mokro polje	Trebinje	Rekonstrukcija i modernizacija postojećeg sistema navodnjavanja	1750
Zlatac Sopilja	Nevesinje	Rekonstrukcija postojećeg sistema navodnjavanja uz obezbjeđenje dodatnih količina vode	200

Uzimajući u obzir tehničke karakteristike projekta razvoja navodnjavanja, poznate do izrade ove Studije, u skladu sa članom 3. Uredbe, projekti pripadaju kategoriji pogona i postrojenja za koje Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju odlučuje o potrebi provođenja procjene utjecaja na životnu sredinu.

Kao i u slučaju FBiH, uzimajući u obzir da se radi o istoj vrsti projekata, Podprojekti u RS su klasificirani kao Kategorija 'B' te su dati zahtjevi za pripremom Okvira okolišnog i društvenog upravljanja te Planova upravljanja okolišem za prioritetne lokacije.

U skladu sa Zakonom o vodama i Zakona o koncesijama, za pod-projekte u RS neophodno je pribaviti vodne akte i koncesiju na korištenje vodnih resursa.

Tabela 16 Okolinski zahtjevi za projekte u RS

Lokacija projekta	Kategorija prema SB	Instrumenti procjene uticaja na okoliš SB	Instrumenti procjene uticaja na životnu sredinu u RS
Bijeljina	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa
Gojkovo polje	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa
Gradiška-Laktaši	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa
Modrička pustara	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa
Popovo polje i Mokro polje	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa
Zlatac Sopilja	B	Plan okolišnog i društvenog upravljanja	Prethodna procjena uticaja na životnu sredinu; Vodni akti; Koncesija na korištenje vodnih resursa

Na osnovu prethodne analize moguće je zaključiti da će Projekat razvoja navodnjavanja u RS trebati zadovoljiti zahtjeve okolišne procjene u skladu sa procedurom Svjetske banke i Zakona o zaštiti životne sredine RS, te zahtjeve za ishođenjem vodnih akata u skladu sa zahtjevima propisa iz oblasti upravljanja vodama u RS (Tabela 16). Stoga, koraci procedure okolišne procjene u RS bi bili sljedeći:

Korak 1. Ishoditi urbanističku saglasnost/lokacijske uvjete. Podnijeti zahtjev za urbanističku saglasnost u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, dobivene vodne smjernice.

Korak 2. Ishoditi vodne smjernice. Vodne smjernice se izdaju na osnovu izrađenog idejnog projekta sistema navodnjavanja. Korisnik projekta treba naručiti izradu idejnog rješenja ili idejnog projekta koji će, zajedno sa obrascem za izdavanje vodnih smjernica koji se može naći na web stranici agencije, podnijeti u nadležnu Agenciju za vodno područje prema sljedećem obrascu:

Tabela 17 Agencije nadležne za izdavanje vodnih akata u RS

Pod-projekt	Općina	Nadležna agencija za izdavanje vodnih akata
Bijeljina	Novo selo	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Save
Gojkovo polje	Pelagićevo	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Save
Gradiška-Laktaši	Gradiška i Laktaši	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Save
Modrička pustara	Modriča	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Save
Popovo polje i Mokro polje	Trebinje	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Trebišnjice
Zlatac Sopilja	Nevesinje	Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Trebišnjice

Korak 3. Pripremiti Plan upravljanja okolišem i Zahtjev za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu za priritetne lokacije. Kako bi se izbjeglo pripremanje dva dokumenta, proces je moguće pomiriti pripremom jednog dokumenta sa sljedećim zajedničkim sadržajem:

Tabela 18. Zajednički sadržaj dokumenta okolišne procjene u RS

Sadržaja Plana upravljanja okolišem prema SB	Sadržaj Zahtjeva za prethodnu procjenu prema Zakonu o zaštiti životne sredine	Zajednički sadržaj koji odgovara zahtjevima SB i Zakona o zaštiti životne sredine
<ul style="list-style-type: none"> ▪ opis projekta (opis lokacije projekta, istorija poljoprivredne proizvodnje na lokaciji, opis prethodno korištenih sistema navodnjavanja, potrebe za vodom, opis prijedloga novog sistema navodnjavanja, način korištenja i održavanja sistema); ▪ opis okoliša i društvenog okruženja (fizički okoliš, biološke karakteristike, socio-kulturološke karakteristike); ▪ procjena uticaja predloženih aktivnosti na okoliš (uticaji na riječni pod-sliv, ostali uticaji u fazi izgradnje, ostali uticaji u fazi korištenja); 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ opis projekta, uključujući podatke o njegovoj lokaciji, namjeni i veličini, ▪ opis mogućih uticaja projekta na životnu sredinu u toku njegove izgradnje ili izvođenja i u toku njegovog rada ili eksploatacije, ▪ opis predviđenih mjera za sprečavanje, smanjivanje ili uklanjanje štetnih uticaja projekta na životnu sredinu, ▪ kratak pregled alternativa koje je nosilac projekta razmatrao i navođenje razloga za izabrano rješenje, s obzirom na uticaje na životnu sredinu, ▪ izvod iz planskog akta, ▪ informacije o mogućim teškoćama na koje je naišao nosilac projekta pri prikupljanju podataka, ▪ netehnički rezime informacija iz prijašnjih 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ opis projekta (namjena projekta, lokacija projekta, istorija poljoprivredne proizvodnje na lokaciji, opis prethodno korištenih sistema navodnjavanja, potrebe za vodom, opis prijedloga novog sistema navodnjavanja, način korištenja i održavanja sistema); ▪ opis okoliša i društvenog okruženja (fizički okoliš, biološke karakteristike, socio-kulturološke karakteristike); ▪ procjena uticaja predloženih aktivnosti na okoliš (uticaji na riječni pod-sliv, ostali uticaji u fazi izgradnje, ostali uticaji u fazi korištenja); ▪ procjena uticaja predloženih aktivnosti na društvo; ▪ plan upravljanja okolišem; ▪ plan mjera za prevenciju/ublažavanje okolinskih uticaja; ▪ plan praćenja stanja okoliša. ▪ kratak pregled alternativa koje je nosilac projekta razmatrao i navođenje razloga za izabrano rješenje, s obzirom na uticaje na životnu sredinu, ▪ izvod iz planskog akta,

Sadržaja Plana upravljanja okolišem prema SB	Sadržaj Zahtjeva za prethodnu procjenu prema Zakonu o zaštiti životne sredine	Zajednički sadržaj koji odgovara zahtjevima SB i Zakona o zaštiti životne sredine
<ul style="list-style-type: none"> ▪ procjena uticaja predloženih aktivnosti na društvo; ▪ plan upravljanja okolišem; ▪ plan mjera za prevenciju/ublažava nje okolinskih uticaja; ▪ plan praćenja stanja okoliša. 	<p>tački.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ U skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom priložiti Plan upravljanja otpadom 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ informacije o mogućim teškoćama na koje je naišao nosilac projekta pri prikupljanju podataka, ▪ netehnički rezime informacija iz prijašnjih tački. ▪ Plan upravljanja otpadom

Pripremljeni dokument je potrebno predati u Ministarstvo koje onda odlučuje o potrebi provedbe procedure uticaja na životnu sredinu. Za izradu Zahtjeva za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu korisnik projekta treba angažirati stručnu instituciju licenciranu od strane Ministarstva nadležnog za ekologiju.

Korak 4. Organizirati konsultacija sa zainteresiranim stranama na lokacijama najbližim mjestu izvođenja projekta na način da se zadovolje zahtjevi SB i Zakona o zaštiti životne sredine. Kopije dostavljene dokumentacije Ministarstvo dostavljaju na uvid:

- organu uprave nadležnom za poslove uređenja prostora u jedinici lokalne samouprave,
- organima uprave i organizacijama nadležnim za zaštitu elemenata životne sredine, i
- međuentitetskom tijelu, ukoliko se radi o projektu koji može imati utjecaja na životnu sredinu drugog entiteta, Brčko Distrikta ili druge države.

Sve primjedbe zaprimljene pismenim putem je potrebno ugraditi u finalni dokument.

Korisnik pozajmice će dokument javno objaviti na internet stanici te organizirati javnu raspravu. Poziv na javnu raspravu je potrebno objaviti u dnevnim novinama najmanje 5 dana prije održavanja javne rasprave. Na javnu raspravu je potrebno pozvati prethodno navedene zainteresirane strane. Primjedbe i komentare voditi u formi zapisnika i ugraditi u finalni dokument.

Korak 5. Izrada Studije uticaja na životnu sredinu

Na osnovu uvida u Zahtjev i pristiglih komentara od strane gore navedenih zainteresiranih strana, Ministarstvo donosi odluku o potrebi provođenja procedure Procjene utjecaja na životnu sredinu (PUŽS). Ukoliko Ministarstvo utvrdi da je potrebno provesti PUŽS, korisnik projekta će angažirati stručnu instituciju licenciranu od strane Ministarstva za izradu Studije utjecaja na životnu sredinu i obezbjediti učešće javnosti u postupku ocjene Studije. Javnost se uključuje u postupak putem organiziranje javne rasprave na lokaciji najbližoj mjestu izvođenja projekta.

Korak 6. Ishoditi ekološku dozvolu

Ukoliko Ministarstvo utvrdi da je potrebno provesti PUŽS, nakon revizije predate Studije uticaja na životnu sredinu izdaje se Rješenje o prihvatanju SUŽS i Rješenje o ekološkoj dozvoli.

Ukoliko Ministarstvo odluči da nema potrebe za provođenjem PUŽS, potrebno je pripremiti Zahtjev za izdavanje ekološke dozvole. Za izradu Zahtjeva za izdavanje ekološke dozvole, korisnik projekta treba angažirati stručnu instituciju licenciranu od strane Ministarstva nadležnog za ekologiju. Nakon revizije Zahtjeva, Ministarstvo izdaje Rješenje o ekološkoj dozvoli.

Korak 7. Ishoditi vodnu saglasnost. Angažirati stručnu instituciju registriranu za djelatnost projektovanja za izradu investiciono-tehničke dokumentacija. Dokumentaciju treba izraditi u skladu sa propisima o uređenju prostora i građenju. Izrađenu dokumentaciju priložiti uz zahtjev za izdavanje vodne saglasnosti.

Korak 8. Ishoditi koncesiju za korištenje vodnih resursa. Korisnik projekta treba podnijeti prijedlog za izdavanje koncesije nadležnom republičkom ministarstvu za poljoprivredu uz koji se prilaže Studija ekonomske opravdanosti. Ministarstvo postupi prema proceduri definiranoj Zakonom o koncesijama RS i dodjeljuje koncesiju po osnovu Ugovora o koncesiji.

Korak 9. Ishoditi odobrenje za građenje. Podnijeti zahtjev za odobrenje za građenje u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, investiciono-tehničku dokumentaciju i dobivenu vodnu saglasnost.

Korak 10. Ishoditi vodnu dozvolu. Pripremiti projekat izvedenog stanja i priložiti ga uz zahtjev za izdavanje vodne dozvole.

Korak 11. Ishoditi odobrenje za upotrebu. Podnijeti zahtjev za odobrenje za upotrebu u nadležnom organu lokalne samouprave. Uz zahtjev priložiti, između ostalog, projekat izvedenog stanja i dobivenu vodnu dozvolu.

Napomena: Za ocjenu okolišnih uticaja budućih projekata koji su u razmatranju za finansiranje i koji podrazumijevaju samo rekonstrukciju postojećih sistema navodnjavanja koristiće se Lista za provjeru Plana okolišnog upravljanja (EMP čeklista) koja je data u poglavlju 4. Za sve druge buduće prioritetni sheme koje zahtijevaju značajnije zahvate o okolišu radiće se detaljan Plan okolišnog upravljanja kao što je bio slučaj sa pod-projektom Goražde čiji Plan upravljanja okolišem čini sastavni dio ovog Okvira okolišnog i društvenog upravljanja. Pri tome, sadržaj Plana upravljanja okolišem za pod-projektne lokacije u FBiH i RS će se razlikovati zbog potrebe da se za pod-projekte u RS izradi jedinstveni dokumenat kojim će se zadovoljiti zahtjevi Svjetske banke i Zakona o zaštiti životne sredine, kako je prethodno naznačeno u Tabeli 16.

3.3 ANALIZA POTREBA ZA JAČANJEM KAPACITETA I OBUKOM

Za implementaciju zahtjeva iz Okvira okolišnog i društvenog upravljanja i Plana upravljanja okolišem koji čini sastavni dio ovog dokumenta zaduženi su:

- u fazi planiranja i pripreme: predlagač projekta i projektant,
- u fazi izgradnje: izvođač radova i izvođač nadzora,
- u fazi korištenja: korisnici sistema navodnjavanja, vlasnici individualnih parcela koji će najvjerovatnije biti udruženi u Udruženje korisnika voda.

Moguće je pretpostaviti da je odgovarajući nivo znanja i potrebnih vještina za pripremu projektne dokumentacije u skladu sa zahtjevima okolišne procjene i projektiranja sistema navodnjavanja, izvođenje radova i izvođenje nadzora prisutan kod domaćih aktera te u tom smislu nije potrebno provoditi posebne mjere obrazovanja kadrova za implementaciju u fazi planiranja i izgradnje.

Sa druge strane, postojeći vlasnici zemljišta, budući korisnici sistema navodnjavanja, imaju

osnovna znanja iz uzgoja određenih kultura, koriste tradicionalne agrarne metode a veći broj njih nije prethodno koristio sisteme navodnjavanja te provodio mjere integralnog upravljanja štetočinama. Iako se pretpostavlja da će u prelaznom periodu korisnici sistema navodnjavanja imati tehničku podršku općine preko komunalnih preduzeća u upravljanju i održavanju glavnog sistema do hidranata, te tehničku pomoć stručnjaka iz poljoprivrede za korištenje sistema navodnjavanja u svrhu postizanja maksimalnih prinosa, očekuje se da će u dogledno vrijeme potpuno upravljanje preći u ruke Udruženja korisnika voda. Pretpostavlja se da će formirana Udruženja korisnika voda imati odgovornu osobu ili više njih za upravljanje i održavanje glavnog sistema do hidranata, a da će svaki korisnik biti zadužen za dio sistema od hidranta do vlastite parcele.

Stoga je fokus programa obuke potrebno usmjeriti na buduće upravljače i korisnike sistema navodnjavanja.

Kada je riječ o budućim upravljačima, njih je potrebno obučiti za održivo upravljanje sistemom navodnjavanja. Jezgra znanja o održivom upravljanju sistema navodnjavanja se nalazi među stručnjacima iz oblasti hidrotehnike i/ili mašinstva koji su specijalizirani za održavanje pumpnih sistema i cjevovoda zaposleni u visokoobrazovnim institucijama ili odgovarajućim institucijama i konsultantskim kućama.

Kada je riječ o budućim korisnicima sistema navodnjavanja, njih je potrebno obučiti za

1. izbor opreme za navodnjavanje,
2. elemente doziranja vode,
3. održivo korištenje sistema navodnjavanja kako bi se ostvarili maksimalni efekti,
4. korištenje dobrih poljoprivrednih praksi između ostalih onih koje se odnose na korištenje metoda integralnog suzbijanja štetočina i prihranjivanje zemljišta prirodnim i mineralnim đubrivima.

Jezgra znanja o korištenju sistema navodnjavanja sa aspekta upravljanja vodama, upravljanja zemljištem i primjene fitofarmaceutskih sredstava se nalazi na poljoprivrednim fakultetima i njihovim institutima. Temeljem zakona relevantnih za poljoprivredu i primjenu fitofarmaceutskih sredstava poljoprivredni proizvođači moraju proći odgovarajuće programe obuke čiji kontinuitet trebaju da osiguraju fakulteti i njihovi instituti.

4 LISTA ZA PROVJERU UTJECAJA NA OKOLIŠ PROJEKATA NAVODNJAVANJA

4.1 UVOD

Osnovna namjena liste za provjeru utjecaja na okoliš projekata za rekonstrukciju sustava navodnjavanja (u daljem tekstu čeklista) je da pruži jednostavan alat za prepoznavanje mogućih utjecaja na okoliš vezanih za obnovu, modernizaciju ili poboljšanje postojećih shema za navodnjavanje i shema koje već dugu niz godina nisu u funkciji (zbog ratnih dejstava, nepostojanja upravljača, i sl). Pod terminom "navodnjavanje" podrazumijevaju se i objekti za odvodnjavanje (podzemne cijevi ili otvoreni kanali za odvodnjavanje). Čeklista pruža niz povezanih mjera za ublažavanje utjecaja na okoliš, kao i mjera monitoringa koje će biti od pomoći pri procjeni provedbe odabranih mjera za ublažavanje.

Svojim dizajnom i koncepcijom čeklista je namijenjena kako stručnjacima koji se bave pitanjima okoliša, tako i onima koji to nisu ali se bave rekonstrukcijom sustava navodnjavanja u slučajevima kod kojih nacionalno zakonodavstvo (postojeći sustavi navodnjavanja) ne zahtijeva dubinsku okolišnu analizu ili kod kojih nije potrebna sveobuhvatna PUO studija. Ovakva struktura čekliste je izrađena kao „primjer dobre prakse“, te je kao takva primjerena korisnicima i kompatibilna sa sigurnosnim zahtjevima Svjetske banke.

4.2 OPIS LISTE ZA PROVJERU

Ovakva vrsta formata čekliste nastoji obuhvatiti tipične osnovne pristupe mjerama ublažavanja kod građevinskih i drugih rekonstrukcijskih radova s neznatnim, lokaliziranim utjecajima na postojeće sustave navodnjavanja. Prihvaćeno je da ovakav format pruža ključne elemente Plana upravljanja okolišem (PUO) ili Okvira upravljanja okolišem (OUO) da bi se zadovoljili uslovi Okolišne procjene Svjetske banke sukladno operativnoj proceduri OP 4.01. S ovom čeklistom se izvođačima nastoje pružiti smjernice za radove na obnovi i sačiniti sastavni dio natječajne dokumentacije i ugovora za izvođače odgovorne za izvođenje gore navedene radove u okvirima projekata Svjetske banke.

Dva su osnovna dijela čekliste:

1. Opis projektnog rješenja i specifikacije: obuhvata opisni dio koji opisuje karakteristike projekta, uključujući institucionalne i pravne uslove, tehnički sadržaj projekta, potrebe proširenja kapaciteta i kratak prikaz procesa javnih konzultacija. Dužina ovog dijela je do dvije stranice. Prilozi s dodatnim informacijama se mogu dodati po potrebi.
2. Plan upravljanja okolišem i monitoring plan: obuhvata tabelu okolišnog i socijalnog upravljanja i monitoringa, u kojoj je aktivnosti i moguća okolišna pitanja moguće provjeriti u jednostavnom Da/Ne obliku. Ukoliko je bilo koja od aktivnosti/pitanja označena sa Da, potrebno je provjeriti i odgovarajuće mjere ublažavanja i monitoringa.

4.3 UPUTE ZA KORIŠTENJE I PRIMJENA REZULTATA

Opis Projektnog rješenja i specifikacija zahtijeva znanje o osnovnim općim i tehničkim podacima o pod-projektima. Tamo gdje se to traži, označiti polja pored određenih stavki i upisati vrijednosti. Dodatne informacije se mogu priložiti uz čeklistu.

Plan upravljanja okolišem i monitoring plan bi trebalo ispuniti u četiri koraka:

Korak 1 – korisnik među utjecajima navedenim u koloni *Mogući utjecaji na okoliš* treba odrediti postojeće ili potencijalne utjecaje na okoliš označavanjem polja pokraj svakog određenog utjecaja.

Korak 2 – za svaki od identificiranih utjecaja Korisnik treba odabrati odgovarajuće mjere za ublažavanje koje su ponuđene u koloni *Mjere ublažavanja* tako što će označiti polje pokraj odabranih mjera. Za jedan okolišni utjecaj je moguće angažirati jednu ili nekoliko mjera za ublažavanje navedenih u tabeli.

Korak 3 – za svaki od identificiranih utjecaja Korisnik treba odabrati odgovarajuće parametre koje treba pratiti, a koji su navedeni u koloni *Parametri za praćenje (Monitoring)* tako što će označiti polje pored odabranog parametra. Odluku o tome koje od parametara treba pratiti treba donijeti na osnovu vjerovatnoće pojave određenog utjecaja, štetnosti utjecaja, troškova praćenja, itd.

Korak 4 – korisnik treba odrediti koje će od tijela (Predlagač, Projektant, Izvođač, itd.) navedenih u koloni *Odgovorno tijelo* biti odgovorno za provedbu mjera ublažavanja i/ili praćenja parametara. Potrebno je označiti polje pored odgovornog tijela.

Ako se polje pored pojedinog utjecaja ne označi, slijedi da taj utjecaj nije prisutan ili identificiran.

Za svaki označen utjecaj, potrebno je provjeriti najmanje jedno polje u koloni mjere za ublažavanje. U skladu s tim se provjeravaju i odgovarajuće predložene mjere praćenja parametara.

Ova čeklista je primjenjiva na postojeće sustave navodnjavanja (zemljani/betonski kanali i cjevovodi). U slučaju bilo koje od narednih situacija, molimo potražiti dodatnu pomoć i pojašnjenje od Vođe projektnog tima Svjetske banke:

- Potrebno je izuzeti ili pristupiti privatnom zemljištu ili objektima
- Dio sistema ili izvor vode je u blizini zaštićene zone ili osjetljivog prirodnog staništa (močvare, šume, itd.)
- Planirane su izmjene u unosu vode ili u sistemu ispod prvobitno projektovanih parametara.

4.4 LISTA ZA PROVJERU

DIO 1: OPĆE INFORMACIJE I OPIS PROJEKTOG RJEŠENJA/SPECIFIKACIJE

Institucionalni i administrativni podaci				
1	Naziv projekta	<i>(Naziv projekta Svjetske banke)</i>		
2	Naziv pod-projekta	<i>(Naziv sustava navodnjavanja)</i>		
3	Lokacija pod-projekta	<i>(Grad, Općina, Kanton/Županija, Entitet)</i>		
4	Riječni bazen			
Institucionalne odredbe				
5	Institucionalne odredbe (imena i kontakt podaci)	<i><u>SB (Voda projektnog tima)</u></i>	<i><u>Projektno upravljanje (PIU)</u></i>	<i><u>Lokalni partner ili primalac</u></i>
6	Institucionalne odredbe (imena i kontakt podaci)	<i><u>Sigurnosni nadzor</u></i>	<i><u>Nadzor PIU</u></i>	<i><u>Izvođač</u></i>
Opis lokacije				
Opis projektnog rješenja/specifikacije (Upute: Označite polja i unesite tražene podatke. Priložite dodatne informacije <u>uključujući karte i skice</u> gdje je potrebno u svrhe projektiranja i procjene troškova)				
7	Naziv lokacije:			
8	Kratak narativni opis lokacije: U slučaju dovoljno detaljnih informacija o shemi navodnjavanja, ispuniti dio na narednoj strani.			
9	Lokacije i udaljenost za licencirani izvor materijala, naročito agregata, vode, kamena (korisna je i procjena)?			
Zakonski propisi				
10	Identificirati nacionalne i lokalne zakonske propise i dozvole koji se primjenjuju na ovu shemu navodnjavanja (fokusirati se na ekološku i upotrebnu dozvolu)			
Javno objavljivanje				
11	Podaci o objavljivanju čekliste i javnim konzultacijama:			
Proširenje kapaciteta				
12	Da li će doći do proširenja kapaciteta bilo kog vida specifičnog za ovu shemu navodnjavanja i lokaciju? I da li je ovaj program proširenja kapaciteta predviđen cjelokupnim projektom?	[] N ili []D ako Da, u Prilogu 2 je sadržan program proširenja kapaciteta		

Detaljan opis lokacije i projektnog rješenja		
Opis projektnog rješenja/specifikacije (Upute: Označite polje/a i unesite tražene podatke. Priložite raspoložive dodatne informacije <u>uključujući karte i skice</u> gdje je potrebno u svrhe projektiranja i procjene troškova. U slučajevima neraspoloživosti podataka, navesti da li se dolje označeno odnosi na najbolju raspoloživu procjenu.)		
13	Naziv lokacije:	
14	Vrsta poljoprivrednog usjeva: voće [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); povrće [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); stočna hrana [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); žitarice [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); cvijeće [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); duhan [] polje: (ha); [] plastenik: (ha); drugo [] polje: (ha); [] plastenik: (ha);	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
15	Vlasništvo nad zemljištem: jedan vlasnik: [] privatno: % (ha); [] javno: % (ha); više vlasnika: [] privatno: % (ha); [] javno: % (ha);	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
16	Izvor vode za navodnjavanje: [] površinska: [] rijeka (Naziv:) [] drugo [] podzemna: [] bunar [] vrelo [] drugo	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
17	Lokacija vodozahvata navedenog pod stavkom 11: (Grad, Općina, Kanton, Entitet, Država)	
18	Kapacitet izvora vode za navodnjavanje: sušna sezona:(m ³ /s) kišna sezona: (m ³ /s) godišnje: (m ³ /s)	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
19	Postotak i količina vode koja će se zahvatiti za potrebe SN u odnosu na izvor vode za navodnjavanje: [] sušna sezona: % (m ³ /s) [] kišna sezona: % (m ³ /s) [] godišnje: % (m ³ /s)	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
20	Vrsta SN: [] gravitacijski – slobodni pad, [] pumpanje i slobodni pad	
21	Kanali za navodnjavanje: Glavni kanal: duljina: (m); dubina: (m); širina u dnu: (m) Sekundarni kanali: duljina: (m); dubina: (m); širina u dnu: (m)	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
22	Jarci za navodnjavanje: duljina: (m); dubina: (m); širina u dnu: (m)	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
23	Distributivni cjevovodi:duljina: (m); materijal: [] PVC; [] PE; [] drugi:	
24	Materijal od kojega su izgrađeni kanali/jarci:[] zemljani materijal; [] beton; [] drugi:	
25	Kontrolne ustave: broj kontrolnih ustava: ; vrsta/e:	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena
26	Pumpne stanice: Broj pumpnih stanica: Napajanje: [] el.energija, [] gorivo Potrošnja: (kWh-l/god)	☐ Tačne vrijednosti ☐ Najbolja procjena

DIO 2: PLAN UPRAVLJANJA OKOLIŠEM I MONITORING PLAN

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
Faza izvođenja građevinskih radova				
Mobilizacija/Privremene instalacije / Građevinski radovi / Demobilizacija	Opći uslovi lokacije i obavijesti o sigurnosti			
	☐ Obavješćavanje javnosti i cjelokupna sigurnost lokacije	☐ Lokalni inspektorati za građevinske radove i okoliš i zajednice su obaviješteni o predstojećim aktivnostima ☐ Javnost je obaviještena o radovima putem adekvatnih medija i/ili na javno pristupačnim lokacijama (uključujući gradilište) ☐ Sve zakonski obavezne dozvole su pribavljene za gradnju i/ili obnovu ☐ Izvođač zvanično prihvata izvođenje svih radova na siguran i disciplinovan način radi minimiziranja utjecaja na susjedno stanovništvo i okoliš. ☐ Zaštitna oprema radnika ja u skladu sa međunarodnom dobrom praksom (uvijek nositi kacige, ako je potrebno maske i zaštitne naočale, orme i zaštitne čizme) ☐ Pravilno postavljanje znakova na gradilištu će informisati radnike o ključnim pravilima i propisima koje trebaju slijediti, kao i o kontakt podacima u hitnim situacijama ☐ Obezbijediti na gradilištu zdravstvene usluge i potrebna sredstva, kroz institucionalni i administrativni dogovor sa lokalnom zdravstvenom službom ☐ Obezbijediti mobilne vodovodne i sanitarne instalacije za građevinske radnike	☐ Voditi pismeni dokaz o obavijestima, lokalnim dozvolama, i/ili medijskim objavama ☐ Nadzor obezbjeđuje korištenje zaštitne opreme ☐ Nadzor vrši vizualnu inspekciju adekvatnih oznaka	☐ Terenski nadzor ☐ PIU ☐ Izvođač građevinskih radova
	Zaštita prometa i pješaka			
☐ Povećan promet zbog pomjeranja i radova građevinske mehanizacije i vozila u blizini lokalnih puteva	☐ Planirati pomjeranje mehanizacije i vozila izvan vremena dnevnih prometnih gužvi ili noću ☐ Osigurati pomoć u regulaciji prometa, prometne znakove, i sl. kako bi se osigurao slobodan i siguran prolaz	☐ Prometni znakovi ☐ Zaprimitljene javne pritužbe ☐ Pojava prometnih gužvi	☐ Izvođač: ☐ _____	

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
		☐ Održavati i popravljati alternativne puteve za pješake i vozila ☐ Pripremiti i provoditi Plan organizacije gradilišta		
☐ Smanjena prohodnost kroz područje građenja	☐ Osigurati alternativni prolaz za pješake i vozila u suradnji sa lokalnim vlastima ili osigurati siguran prolaz kroz gradilište ☐ Pripremiti i provoditi Plan organizacije gradilišta	☐ Zaprmljene javne pritužbe	☐ Izvođač: ☐ _____	
Kvaliteta zraka – suzbijanje prašine i buke				
☐ Emisija plinova i čestica iz vozila, mehanizacije i generatora	☐ Redovno održavanje opreme ☐ Izvođač je dužan priložiti dokaz o ispravnosti vozila u skladu sa propisima o emisiji štetnih plinova	☐ Crni dim iz vozila na gradilištu ☐ Dokumentacija o certificiranju/atestima	☐ Izvođač: ☐ _____	
☐ Čestice prašine sa odlagališta zemljanog materijala, zbog kretanja vozila preko nepopločanih puteva i građevinskih radova	☐ Sabiti odloženi zemljani materijal ☐ Prskati vodom izvore prašine kako bi se umanjili utjecaji prašine na okolno stanovništvo ☐ Kontrolirati brzinu vozila kako bi se umanjilo podizanje prašine	☐ Zaprmljene javne pritužbe	☐ Izvođač: ☐ _____	
☐ Buka pri radu teške mehanizacije i generatora	☐ Planirati premještanje opreme u vrijeme kada nisu velike dnevne gužve u prometu ☐ Izbjeći građevinske radove tokom noći i poštivati lokalne zakone o radnim satima za građevinske radove ☐ Osigurati kućišta za generatore ukoliko se nalaze u blizini stambenih objekata ☐ Osigurati prigušivače zvuka za teške strojeve	☐ Zaprmljene javne pritužbe ☐ U slučaju javnih pritužbi izvršiti mjerenja razine buke	☐ Izvođač: ☐ _____	

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
	Upravljanje otpadnim i inertnim materijalom			
	☐ Zagađenje okoliša uzrokovano neadekvatnim upravljanjem otpadom	☐ Kad god je to moguće, izvošač će iskoristiti i reciklirati adekvatne i održive materijale (osim azbesta) ☐ Za puteve za sakupljanje i odlaganje otpada i gradilište će se utvrditi sve važnije vrste otpada koje se mogu očekivati iz procesa rušenja i izgradnje. ☐ Mineralni otpad iz procesa građenja i rušenja se odvaja iz općih otpadaka, organskog, tečnog i kemijskog otpada putem sortiranja na gradilištu i skladištenja u adekvatnim kontejnerima. ☐ Licencirani sakupljači otpada će sakupiti i adekvatno odložiti građevinski otpad ☐ Bez otvorenog spaljivanja otpada unutar ili van gradilišta	☐ Vizualna inspekcija zasebnih gomila otpada ☐ Pismene potvrde svih zasebnih otpadnih tokova koje rješavaju imenovana tijela ☐ Vizualna inspekcija goretina na gradilištu	☐ Izvođač građevinskih radova ☐ _____
	☐ Erozija tla i klizišta uzrokovana krčenjem, čišćenjem i iskopima	☐ Osigurati zaštitu padina (zbijanje obala, stabilizacija ozelenjavanjem, oblaganje kosina) ☐ Odrediti lokaciju odlagališta zemljanog materijala, a humus sa travnatim pokrivačem odlagati posebno kako bi se ponovno mogao koristiti i obezbijediti maksimalno iskorištenje humusa ☐ Koristiti materijal za obnovu oštećenih područja	☐ Erodirane površine u blizini gradilišta ☐ Znaci mogućeg/neizbježnog klizišta (nestabilno tlo, znaci klizanja, itd.)	☐ Izvođač građevinskih radova ☐ _____
	☐ Uklanjanje vegetacije	☐ Zamjenska sadnja biljaka ☐ Obezbijediti: (i) Okolišnu dozvolu, (ii) Urbanističku saglasnost i (iii) Saglasnost za sječu drveća	☐ Zasađene površine ☐ Broj i vrsta zasađenih biljaka	☐ Izvođač: ☐ _____

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
Kvalitet i kvantitet vode				
	☐ Povećana mutnoća i zaslanjenost površinskih i podzemnih voda uzrokuje poteškoće korisnicima voda duž kanala za navodnjavanje	☐ Postaviti pjeskolove duž rijeka i/ili gabione duž obala kako bi filtrirali erodirane čestice ☐ Iste mjere kao i za kontrolu erozije i stabilizaciju padina	☐ Zaprimljene javne pritužbe ☐ Mutnoća površinskih voda ☐ Analiza parametara kvalitete površinske vode u slučaju pritužbi: (<u>pH</u> , <u>mutnoća</u> , <u>provodljivost i suspendirane čestice</u>) ☐ Ako se podzemne vode koriste za vodoopskrbu stanovništva, vršiti analize kvalitete vode za piće sa slavine u skladu sa propisima nacionalnog zakonodavstva	☐ Izvođač: ☐ _____
	☐ Zagađenje vodnih tijela uljima i mastima zbog lošeg održavanja i popravki opreme, te sipanja goriva	☐ Osigurati hvatače ulja i masti ☐ Oko tankova goriva / parkinga vozila / prostora za održavanje izvesti kružne kanale ☐ Korištena ulja prikupljati u kontejnere i predati ih agenciji ovlaštenoj za rukovanje istim	☐ Zaprimljene javne pritužbe ☐ Analiza parametara kvalitete površinske vode u slučaju pritužbi (HPK, ukupna mineralna ulja) ☐ Ako se podzemne vode koriste za vodoopskrbu stanovništva, vršiti analize kvalitete vode za piće sa slavine u skladu sa propisima nacionalnog zakonodavstva ☐ Prisutnost uljnog sloja na površini vode	☐ Izvođač: ☐ _____

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
Kulturno naslijeđe i mogućnost pronalaza				
	☐ Oštećenje kulturnog naslijeđa na koje se može naći u toku izvođenja radova	☐ Zaustaviti radove, te pregledati izvještaje i protokole za konzervaciju zasnovane na prethodnoj suradnji sa Institutom za zaštitu kulturnog-historijskog naslijeđa	☐ Odobrenje od strane nadležne institucije	☐ Izvođač: ☐ _____
Rad i održavanje				
Rad i održavanje sistema navodnjavanja	☐ Bacanje otpada u kanale za navodnjavanje, uključujući smetnje uzrokovane neadekvatnim upravljanjem kanalima, mogu dovesti do smanjenja kvalitete i kvantitete vode u sistemu	☐ Održivo i redovno praćenje i održavanje i popravke SN objekata ☐ Osigurati dovoljno sredstava za monitoring i ocjenu, kao i održavanje i popravke (ako je ostvarivo uvesti naknade za korištenje vode na osnovu potrošnje vode) ☐ Proaktivna povremena istraživanja van samog sistema	☐ Tačni izvještaji o statusu RiO ☐ Dodatni radovi ☐ Pojava otpada nakupljenog kod kontrolnih ustava ☐ Smanjenje protoka vode	☐ Udruženje korisnika vode (UKV) ili drugi vid organizacije korisnika sistema ☐ _____
	☐ Smanjenje količine vode nizvodno zbog korištenja vode	☐ Obezbijediti kapacitet sistema kao što je i planirano ☐ Pratiti korištenje vode u sistemu ☐ Uvijek osigurati ekološki minimalan protok	☐ Praćenje korištenja vode i protoka	☐ Udruženje korisnika vode (UKV):
	☐ Snižavanje nivoa podzemnih voda ili prodiranje slanog voda (za priobalne SN) zbog pretjerane eksploatacije podzemnih voda za potrebe SN	☐ Obezbijediti kapacitet sistema kao što je i planirano ☐ Pratiti korištenje vode u sistemu Uvijek osigurati ekološki minimalan protok ☐ Osigurati Vodne suglasnosti / Vodnu dozvolu od nadležne Agencije za vode	☐ Praćenje korištenja vode i protoka ☐ Pratiti sljedeće: - izdašnost i eksploataciju izvora podzemne vode - rezervoar podzemne vode s odvodom za zajednicu	☐ UKV ☐ Odgovorna Agencija za vode ☐ Drugi:
	☐ Smanjenja kvaliteta nizvodne vode zbog povećane primjene agrokemijskih sredstava (pesticida i đubriva)	☐ Koristiti samo agrokemijska sredstva dopuštena od strane Državne uprave za zaštitu bilja uz strogo pridržavanje propisanih doza i učestalosti korištenja ☐ Kontrolirana upotreba agrokemijskih sredstava na osnovu Integralnog plana upravljanja štetočinama kroz bolju saradnju sa lokalnim predstavnicima Državne uprave za zaštitu	☐ Provesti uzimanje uzoraka nizvodne vode. Ukoliko se otkrije prekomjerno prisustvo posebnog agrokemijskog sredstva, pronaći izvor (poljoprivredna parcela) ☐ Broj obuka i broj obučanih poljoprivrednika	☐ UKV: ☐ Lokalne poljoprivredne zadruge: ☐ _____

Faza projekta / Aktivnost	Mogući utjecaji na okoliš	Mjere ublažavanja	Parametri za praćenje (Monitoring)	Odgovorno tijelo
		bilja(proširenje usluga) ☐ Obuke poljoprivrednika o dobrim poljoprivrednim praksama koje uključuju ispravan odabir, doziranje i pravovremeno korištenje agrokemijskih sredstava		
	☐ Zaslanjivanje tla, podizanje nivoa vode, plavljenje, ispiranje zemljišta i smanjeni prihodi usjeva zbog prekomjernog navodnjavanja	☐ Definirati potrebe uzgajanih kultura za vodom ☐ Osigurati da UKV/Korisnik(ci) sistema navodnjavanja imaju (ima) održiv raspored navodnjavanja ☐ Poboljšati kalibraciju i funkcioniranje uređaja za upravljanje vodom	☐ Uočljive nakupine soli ili isprana zemljišta ☐ Smanjeni prihodi usjeva ☐ Analiza parametara tla	☐ UKV: ☐ _____

5 OKVIR ZA DRUŠTVENU PROCJENU

5.1 UVOD

Procjenom društvenog okvira identificira se društvena dimenzija predloženih projektnih aktivnosti, te analiziraju potencijalni uticaj i društvena pitanja. Cilj je osigurati dovoljno informacija i podataka za unapređenje dizajna Projekta. Fokus procjene treba biti na:

- procjeni postojećih društveno-ekonomskih uslova populacije na podprojektnim lokacijama;
- razumijevanju trenutnog načina korištenja i upravljanja vodnim resursima i sistemima navodnjavanja od strane ključnih aktera u lokalnim zajednicama;
- konsultiranju aktera o eventualnim ograničenjima i mogućnostima predviđenim Projektom, uključujući odnose između lokalnih zajednica i organa vlasti nadležnih za upravljanje vodama i navodnjavanje, i mogućnostima zapošljavanja;
- ocjeni društvenog i ekonomskog uticaja Projekta razvoja navodnjavanja na populaciju na podprojektnim lokacijama.

Društvena procjenu je potrebno organizirati tako da:

1. da pregled predloženih Projektnih komponenti i odredi pitanja koja treba proučiti sa društvenog stanovišta;
2. identificira sve relevantne aktere – lokalna zajednica (naselja, urbana i ruralna, stalna i privremena, zavisna od vodnih resursa i navodnjavanja), lokalni preduzetnici, vladini službenici i osoblje (na opštinskom, kantonalnom i gdje je moguće, centralnom nivou), i druge zainteresirane grupe;
3. identificira i opše sve slučajeve trajnog ili privremenog preseljenja i izuzimanja zemljišta ili drugih resursa koji vode gubicima u izdržavanju, koja domaćinstva će biti pogođena i na koji način, i kako će se uticaj tretirati kroz preventivu ili mjere izbjegavanja i kompenzacijske mjere;
4. putem kvalitativnih i kvantitativnih alata, prikupi reprezentativne podatke:
 - a. Karakteristike domaćinstava, uključujući strukturu domaćinstva, veličinu, sastav, izdržavanje, obrasci zakupa i nasljeđa, domaćinstva u kojima je žena glava domaćinstva;
 - b. Načini izdržavanja i proizvodnje; izvori prihoda;
 - c. Mehanizmi rješavanja konflikata, uključujući formalne i neformalne strukture;
 - d. Karakteristike zajednica, trendovi i razvoj koji mogu uticati na upravljanje prirodnim resursima (npr. procedure zakupa zemljišta i sticanja vlasništva nad zemljištem, vrijednost zemljišta, ljudske vrijednosti, nivo okolišne svjesnosti, nivoi obrazovanja).
5. identificira reprezentativan uzorak obuhvaćenih zajednica i sprovede detaljne/ polustrukturirane intervjue, fokus grupe i ankete domaćinstava, kao i sastanake sa predstavnicima ključnih institucija;
6. odredi bojazni i očekivanja stanovništva, koje mogu biti korištene kao indikatori;
7. sažme predložene Projektno aktivnosti i njihov društveni i politički kontekst; objasni odnose među različitim Projektnim komponentama;
8. identificira glavna društvena pitanja vezana za reforme podržane Projektom i, posebno, setom intervencija predviđenih svakom od komponenti;
9. procjeni moguće pozitivne i negativne uticaje Projekta, u kvantitativnom smislu koliko je moguće, o ključnim akterima, posebno siromašnim i najranjivijim društvenim grupama koji zavise od vodnih resursa i navodnjavanja;

10. procjeni ključne (formalne i neformalne) institucije u sektoru upravljanja vodama koji će biti uključeni u donošenje mjera ublažavanja, ocijeniti njihove uloge, kapacitete i potrebe za obukom.

5.2 METODOLOGIJA DRUŠTVENE PROCJENE

Procjena društvenog okvira realizira se u tri faze:

- Faza 1. Pregled postojećih podataka i priprema instrumenata,
- Faza 2. Kvalitativno istraživanje,
- Faza 3. Kvantitativno istraživanje.

Faza 1. Pregled postojećih podataka

Pregledom postojećih podataka određuju se sljedeći elementi:

- Pregled društvenog konteksta kroz pregled raspoloživih izvora informacija o društveno-kulturnom, historijskom, institucionalnom i političkom kontekstu u kojem se projekat razvija;
- Identifikacija glavnih socijalnih pitanja vezanih za reforme koje projekat nosi;
- Pregled predloženih projektnih komponenti i izdvojena pitanja kojima se treba baviti s društvenog aspekta;
- Identifikacija glavnih aktera, njihove potrebe, pregled društvenih karakteristika ključnih aktera;
- Procjena institucija u sektoru upravljanja vodama, koji će biti uključeni u određivanje mjera ublažavanja, ocjeni uloga, kapaciteta i potreba za obukom;
- Identifikacija i analiza potencijalnih rizika i prijedlog za njihovo ublažavanje.

Faza 2. Kvalitativno istraživanje

Za potrebe kvalitativnog istraživanja prikupljaju se podaci metodom fokus grupa i kroz detaljne intervjuje. Intervjui i diskusije unutar fokus grupa predstavljaju učinkovite metode za testiranje nekih od postavljenih hipoteza. Realizacijom ovih metoda omogućen je najbolji način za pripremu upitnika za kvantitativno istraživanje.

Fokus grupe se realiziraju sa stanovništvom projektnih lokacija, a intervjui sa predstavnicima lokalnih zajednica, predstavnicima mjesnih zajednica, sa predstavnicima udruge/ zadruge poljoprivrednika, te sa predstavnicima kompanija/ preduzeća/ poljoprivrednog dobra.

Za potrebe realizacije fokus grupa razvijen je Vodič za fokus grupe (Prilog 1) koji se sastoji od 32 pitanja podijeljena na četiri područja: Opšte mišljenje individualnih poljoprivrednika o poljoprivrednom sektoru i ključnim akterima; Podaci o poljoprivrednoj djelatnosti; Uticaj Projekta; i Saradnja. Izbor učesnika u fokus grupama se vrši prema kriterijima koji se provjeravaju na terenu Upitnik o socio-demografskim karakteristikama (Prilog 2). Osnovni kriteriji za regrutaciju učesnika fokus grupa su:

- Zanimanje – učesnici u istraživanju su poljoprivrednici, kojima je poljoprivreda glavna i dopunska djelatnost i koji su nosioci domaćinstava;
- Spol – minimalno jedna trećina učesnika u fokus grupama su ženskog spola, dok su preostale dvije trećine učesnika muškog spola;

- Dob – polovina učesnika starosti do 45 godina, i druga polovina učesnika starosti od 45 do 60 godina.

Za potrebe intervjua, razvijena su dva vodiča: Vodič za intervju sa predstavnicima Opština koji se sastoji od 17 pitanja (Prilog 3) i Vodič za intervju sa predstavnicima kompanija/Udruga/poljoprivrednih dobara koji sadrži 27 pitanja (Prilog 4).

Primjenom pomenutih metoda određuju se sljedeći elementi:

- Identifikacija relevantnih aktera – lokalne zajednice, lokalni preduzetnici, vladini službenici i osoblje (na opštinskom, kantonalnom i gdje je moguće, centralnom nivou), i druge zainteresirane grupe;
- Identifikacija eventualnih slučajeva trajnog ili privremenog preseljenja i izuzimanja zemljišta ili drugih resursa koji vode gubicima u izdržavanju, koja domaćinstva će biti pogođena i na koji način, i kako će se uticaj tretirati kroz preventivu ili mjere izbjegavanja i kompenzacijske mjere;
- Identifikacija reprezentativnog uzoraka obuhvaćenih zajednica, sprovođenje detaljnih/polustrukturiranih intervjua i fokus grupa, kao i sastanaka sa predstavnicima ključnih institucija;
- Identifikacija očekivanja stanovništva, koje mogu biti korištene kao indikatori;
- Sažetak predloženih Projektnih aktivnosti i njihov društveni i politički kontekst; utvrditi odnose među različitim Projektnim komponentama;
- Identifikacija glavnih društvenih pitanja vezanih za reforme podržane Projektom i, posebno, setom intervencija predviđenih svakom od komponenti;
- Procjena ključnih (formalnih i neformalnih) institucija u sektoru upravljanja vodama koje će biti uključene u donošenje mjera ublažavanja, ocijeniti njihove uloge, kapacitete i potrebe za obukom.

Faza 3. Kvantitativno istraživanje

Kvantitativno istraživanje se koristi za prikupljanje sljedećih podataka:

- Karakteristike domaćinstava, uključujući strukturu domaćinstva, veličinu, sastav, izdržavanje, načine zakupa i nasljeđa, domaćinstva u kojima je žena glava domaćinstva;
- Načini izdržavanja i proizvodnje; izvori prihoda;
- Mehanizmi rješavanja konflikata, uključujući formalne i neformalne strukture;
- Karakteristike zajednica, trendovi i razvoj koji mogu uticati na upravljanje prirodnim resursima (npr. procedure zakupa zemljišta i sticanja vlasništva nad zemljištem, vrijednost zemljišta, ljudske vrijednosti, nivo okolišne svjesnosti, nivoi obrazovanja).

Također, podaci prikupljeni realizacijom kvantitativnog istraživanja služe da se:

- Odrede bojazni i očekivanja stanovništva, koje mogu biti korištene kao indikatori;
- Identificiraju glavna društvena pitanja vezana za reforme podržane Projektom i, posebno, setom intervencija predviđenih svakom od komponenti;
- Procjene mogući pozitivni i negativni uticaji Projekta, u kvantitativnom smislu koliko je moguće, o ključnim akterima, posebno siromašnim i najranjivijim društvenim grupama koji zavise od vodnih resursa i navodnjavanja
- Procjene ključne (formalne i neformalne) institucije u sektoru upravljanja vodama koji će biti uključeni u donošenje mjera ublažavanja, ocijene njihove uloge, kapacitete i potrebe za obukom.

Kvantitativno istraživanje sprovodi se putem direktnog anketiranja (intrevju licem u lice) domaćinstava na projektnim lokacijama. Anketiranje se vrši uz pomoć Upitnika za anketiranje domaćinstava koja su potencijalni direktni korisnici sistema navodnjavanja (Prilog 5) i Upitnika za anketiranje domaćinstava na koja bi projekat razvoja sistema navodnjavanja mogao indirektno uticati (Prilog 6). Upitnici sadrže 60, pretežno zatvorenih, pitanja i 11 standardnih demografskih pitanja. Anketiranje se može vršiti na uzorku od 200 domaćinstava. Ispitanici su domaćinstva koja su vlasnici, posjednici ili korisnici parcela zemljišta koje se nalaze na predmetnim lokacijama, te u kojima je moguće anketirati glavu domaćinstva, odnosno osobu koja je najbolje upoznata sa podacima o poljoprivrednoj proizvodnji, finansijama i sl.

Anketiranje se vrši u skladu sa Uputstvom o anketiranju koje je sastavni dio Ankete.

Kontrola kvaliteta se vrši svakodnevnom kontrolom popunjenih upitnika od strane koordinatora i povratnim telefonskim pozivima oko 10% ispitanika metodom slučajnog uzorka.

Za svaku od tačaka uzorka anketari vode odvojene Kontakt liste koje su sastavni dio Upitnika i u koje unose podatke o procesu anketiranja. Anketari trebaju da bilježe svaki kontakt koji ostvare na terenu, završeno i prekinuto anketiranje, svaki pokušaj anketiranja, bez obzira na ishod.

Nivo odgovora na anketu je procenat ispitanika koji su uspješno anketirani u odnosu na ukupan broj kontaktiranih potencijalnih ispitanika. Što je viši nivo odgovora, bolja je reprezentativnost uzorka.

Obrada podataka se može vršiti softverskim paketima poput Survey System 10.0 software. Nakon unosa u Survey System, podaci se prebacuju u program SPSS 18.0 (Software Program for Social Sciences) – profesionalni softverski paket. SPSS se koristi za čišćenje podataka i logičke kontrole, te za pripremu tabela sa rezultatima istraživanja. U ovom programu se vrši i analiza prikupljenih podataka.

6 OKVIR POLITIKE PRESELJENJA

6.1 UVOD

Značajniji i zahtjevniji projekti gradnje ili kultivacije zemljišta, što Projekt razvoja sistema navodnjavanja u svakom slučaju jeste, za posljedicu imaju i potrebe za djelomičnim ili potpunim izuzimanjem nekretnina od njihovih vlasnika, odnosno uspostavu prava služnosti na tim nekretninama. Imovina koja se u određenim slučajevima u potpunosti izuzima može biti takvog obima da više ne ostavlja mogućnost za nastavak egzistencije na tom području, te dovesti do potrebe za preseljenjem vlasnika nekretnina iz njihovih dotadašnjih prebivališta u neka druga područja.

Postupak navedenog preseljenja vlasnika imovine koja se izuzima inače je povezan sa mnoštvom različitih okolnosti društvenog, pravnog, socijalno – ekonomskog i kulturnog karaktera, a isti je uređen je sa većim brojem različitih propisa i pravila donesenih od više različitih ustanova i institucija.

U pogledu same prirode prava na imovinu, napominje se da se radi o jednom od osnovnih ljudskih prava koje je inače zaštićeno kako domaćim zakonodavstvom (ustavom i zakonima), tako i međunarodnim konvencijama i standardima za zaštitu ljudskih prava. Pored ovog, u cilju što kvalitetnije zaštite prava vlasništva i samog vlasnika i korisnika, utvrđena su i egzistiraju određena pravila posebnih ustanova i institucija. Pomenuta posebna i specifična pravila u vezi sa preseljavanjem predstavljaju direktive, standardi i zahtjevi Svjetske banke.

Činjenica je također da u situacijama postojanja općeg (javnog) interesa, kada su ispunjeni zakonom propisani uslovi, pravo vlasništva, odnosno imovina u propisanom postupku može biti ograničena ili u potpunosti izuzeta. Međutim, u tom slučaju se pojavljuje i obaveza države kao i strane u čiju korist se izuzimanje vrši da obezbijede odgovarajuću naknadu za tu imovinu, te pored toga da i na drugi odgovarajući način zaštite osobu čija imovina se izuzima, odnosno očuvaju njen dostignuti životni standard i generalno njene životne, društvene, ekonomske socijalne, kulturne i slične prilike.

6.2 ZAHTJEVI SVJETSKE BANKE U VEZI SA PRESELJAVANJEM

Specifični Zahtjevi Svjetske banke u vezi sa preseljavanjem sadržani su u Operativnim pravilima⁴ koja se odnose na prisilno preseljenje, dok su dodacima Operativnih pravila (OP Annexes) dati detaljni opisi Planova preseljenja i Okvira politike preseljenja, koji se donose u slučaju preseljenja.

Sažimajući suštinu navedenih Operativnih pravila može se zaključiti da ista imaju za cilj da se osigura sljedeće:

- Raseljavanje se u svim slučajevima kada je to moguće treba izbjeći. Ukoliko je raseljavanje nemoguće izbjeći, isto se treba svesti na najminimalniju potrebnu mjeru.
- Kada je preseljenje neophodno izvršiti, onda se isto treba tretirati kao razvojni program, koji će osobi koja se preseljava omogućiti efikasan izvor za novu investiciju.
- Osobama koje su pogođene preseljenjem, mora se osigurati potpuno informisanje, te mogućnost sudjelovanja u postupcima a sve u cilju zaštite i ostvarivanja prava koja im pripadaju.

⁴Operational policies OP 4.12, December 2001

- Obaveza je da se raseljenim osobama pomogne u njihovim naporima da povećaju svoje prihode i životni standard, ili barem da ih obnove i zadrže na ranijem nivou.
- Obaveza da se raseljenim osobama pomogne i pruži odgovarajuća zaštita postoji bez obzira na način stjecanja imovine i posjeda, odnosno na zakonitost istih (dakle i u slučaju kada isti nemaju obezbjeđen pravni osnov, nego su bespravni korisnici).
- Raseljenim osobama se obezbjeđuju troškovi preseljenja u punom iznosu, te naknada za izuzetu imovinu u iznosu koji omogućava kompenzaciju, odnosno zamjenu izuzete imovine novom.

Pomoć u toku procesa kompenzacije i preseljenja uključuje:

- Pomoć u toku cenzusa (popisa),
- Organizaciju individualnih sastanaka u cilju pojašnjavanja prava na naknadu i drugih prava,
- Pomoć u toku procesa isplate naknade (osiguranje da dokumenti koji se tiču naknade budu razumljivi, te da će ranjive osobe moći naplatiti čekove i slično), te
- Osiguranje novca nakon isplate (npr. stavljanjem na bankovni račun) u cilju sprječavanja krađe ili nenamjenskog korištenja novca.

Pomoć u toku selidbe uključuje:

- Pomoć prilikom selidbe osobnih stvari,
- Očuvanje, transport i/ili prodaju materijala iz starog objekta,
- Prijevoz članova domaćinstva uz medicinsku pomoć, ako je potrebna, te
- Pomoć prilikom ulaska u posjed novih nekretnina.

Navedena pravila sadrže i obaveze podrške i pomoći u slučaju potrebe i nakon što je postupak preraseljenja realiziran. Ova podrška i pomoć treba biti obezbijedena putem pripreme zemljišta, omogućavanja dobijanja kredita, odgovarajućim obukama, te putem zapošljavanja. Pored toga ova pomoć podrazumijeva:

- Savjetovanje po pitanju porodice, zdravlja, upravljanja novcem i ponovne uspostave izvora izdržavanja,
- Provjeru, da li postoje mreže solidarnosti i podrške na koje su ranjive osobe računale i da li su ponovno uspostavljene, a ako nisu primjena mjera da budu uspostavljene radi pomoći u vidu hrane, zdravstvenih pregleda i slično, te
- Po potrebi zdravstvenu i medicinsku njegu u kritičnim periodima ili uključenje ranjivih osoba u shemu zdravstvenog osiguranja.

Obaveza pomoći kod preseljenja zbog izuzimanja nekretnina naročito je naglašena prethodno citiranim Operativnim pravilima Svjetske banke. U okviru ovog, posebna pažnja je posvećena i ranjivim grupama stanovništva. U smislu tih pravila, ranjivo stanovništvo predstavljaju grupe ljudi pod uticajem projekta, koje po spolu, etničkoj pripadnosti, starosti, fizičkom ili mentalnom hendikepu, ekonomskom stanju ili društvenom statusu mogu biti ugrožene preseljenjem koje uvjetuje Projekt više nego druge grupe stanovništva, ili im može biti ograničen pristup i mogućnost dobijanja pomoći prilikom preseljenja.

U ranjive grupe stanovništva, između ostalih, se uključuju:

- Socijalno ugrožene osobe,
- osobe bez zemlje,
- starije osobe,
- žene i djeca,
- autohtono stanovništvo,

- pripadnici etničkih manjina,
- hendikepirane osobe,
- izbjeglice i raseljena lica, te
- druge raseljene osobe, čije prava na naknadu nije predviđeno, odnosno zaštićeno nacionalnim zakonodavstvom.

Pomoć ranjivim grupama stanovništva, zavisno od analize individualnih slučajeva, uz podršku nadležnih organa i ustanova uključuje adekvatnu naknadu, (u vidu druge nekretnine ili u novčanom obliku), obezbjeđenje mogućnosti za zapošljavanje ili samozapošljavanja, te naseljavanje u mjesto približno istih standarda u pogledu infrastrukture, mogućnosti obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite i kulturnih sadržaja.

U vezi sa ovim, u vidu je neophodno imati činjenicu da su pitanja vlasništva, utvrđivanja, zaštite i prenosa ovog prava u Bosni i Hercegovini regulisana Ustavom, te setom većeg broja imovinskopravnih propisa. Pitanje posebnog statusa određene (ranjive) kategorije stanovništva, te pomoći za ovu kategoriju je regulisano drugim setom propisa statusnog i socijalnog karaktera. U vezi sa ovim značajno je napomenuti da Operativna pravila Svjetske banke OP 4.12, kao i međunarodno prihvaćeni standardi sadrže u isto vrijeme određene elemente koji prate stvarna prava (na primjer pravo vlasništva - zaštita, naknada i slično), kao i neka druga, odnosno dodatna ekonomsko – socijalna prava ranjivih kategorija stanovništva. Prema tome, po obimu predmeta zaštite Operativna pravila Svjetske banke, s obzirom na elemente društvenog, socijalnog i kulturnog karaktera znatno prevazilaze ono što predstavlja sadržaj zaštite stvarnih prava u slučaju izuzimanja nepokretne imovine.

Da bi se u određenim slučajevima, omogućila zaštita i realizacija prava prethodno bi neophodno bilo da se provedu postupci sa ciljem rješavanja pitanja vlasništva, odnosno utvrđivanja ovog prava. Navedeno omogućava na primjer postupak legalizacije bespravno izgrađenih objekata, kao i postupak rješavanja uzurpacija zemljišta u državnom vlasništvu. Pomenuti postupci legalizacije i rješavanja uzurpacija su regulisani važećim propisima i isti mogu rezultirati utvrđivanjem prava vlasništva posjednika (korisnika) kada su za isto ispunjeni propisani uslovi. Ove mogućnosti, kao i mogućnosti sporazumnog rješavanja pitanja izuzimanja nekretnina uputno bi bilo u što većoj mjeri koristiti budući da bi se na taj način mogla omogućiti zaštita prava zahtijevana prethodno citiranim Operativnim pravilima Svjetske banke.

U konkretnom slučaju, rješavanja pitanja naknada, preseljenja i pomoći u okviru Projekta razvoja sistema navodnjavanja, u postupcima eksproprijacije, u skladu sa prethodno navedenim propisima, pravilima i standardima neophodno bi bilo obezbijediti i objediniti komponente vlasničkopravnog, statusnog i socijalnog karaktera. Za realizaciju pomenutog objedinjavanja neophodni su precizni statistički pokazatelji, te eventualno usklađivanje važećih propisa (eventualnim izmjenama i dopunama) i/ili donošenje posebnih odluka (posebno kada su u pitanju preseljenje i predviđena socijalna komponenta, budući da ovaj segment imovinski propisi nedovoljno ili nikako ne regulišu). U cilju realizacije prethodno navedenih aktivnosti neophodno bi bilo obezbijediti uključivanje više subjekata nadležnih za statusna pitanja, socijalnu pomoć i zaštitu (nadležna entitetska i kantonalna ministarstva, općinske službe, kao i centre za socijalni rad), te izvršiti prenošenje određenih obaveza i odgovornosti na ove organe. S obzirom na prethodno istaknute okolnosti, u vidu treba imati činjenice da pored propisa, koji generalno uređuju imovinskopravna pitanja kao i postupke u vezi sa istim, postoji mogućnost sporazumnog rješavanja pitanja eksproprijacije i pripadajuće naknade, kao i donošenja posebnih odluka, kojim bi se regulisalo određeno pitanje, odnosno obezbijedilo neko dodatno pravo. Obaveza rješavanja bitnih pitanja na navedeni način može biti utvrđena posebnim Protokolom i Ugovorom sa entitetskim vladama, a prethodno naznačena pitanja bi trebalo predvidjeti i obuhvatiti Akcionim planom preseljenja, uz navođenje posebnih odluka i institucija/organa koji bi bili nadležni za donošenje istih (entitetske ili kantonalne vlade, nadležna entitetska ili kantonalna ministarstva i slično).

6.3 POLITIKA I POSTUPCI IZUZIMANJA NEKRETNINA/ EKSPROPRIJACIJE/ RASELJAVANJA U BIH

6.3.1 Ustavno garantirano pravo na imovinu

Pravo na imovinu, uključujući tu i prava na nekretninama generalno su zaštićena međunarodnim konvencijama, Ustavom i zakonima, a zaštita imovinskog integriteta građana, pored prava na život i prava na slobode, predstavlja jedan od osnovnih postulata brojnih međunarodnih konvencija, koje slijede navedena načela štiteći između ostalog pravo na imovinu⁵. Vrlo je važno u vezi sa ovim imati u vidu činjenicu da su ova prava u Bosni i Hercegovini često ostajala bez zaštite, odnosno bila su i nasilnim putem od strane države izuzimana od njihovih titulara.

6.3.1.1 Ustav BiH

Ustav BiH⁶ štiti navedena prava na način da članom II 2. određuje da se "Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini, te da imaju prioritet nad svim ostalim zakonima".

6.3.1.2 Ustav Federacije BiH

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine⁷, odredbama II. A. član 2. propisuje da će "Federacija osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u dokumentima navedenim u Aneksu⁸ Ustava", kojim su kao instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredaba, između ostalog su predviđeni Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljenih sloboda i dopunski protokoli.

6.3.1.3 Ustav Republike Srpske

Ustav Republike Srpske⁹ članom 49. propisuje da se «Slobode i prava ostvaruju, a dužnosti ispunjavaju neposredno i na osnovu Ustava, osim kada je Ustavom predviđeno da se uslovi za ostvarivanje pojedinih od njih utvrđuju zakonom. Zakonom se može propisati način ostvarivanja pojedinih prava i sloboda samo kada je to neophodno za njihovo ostvarivanje», te

⁵Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka od 10. XII 1948. godine, članom 17. ustanovljava načelo da "niko ne smije biti samovoljno lišen svoje imovine" - Članom 1. Prvog protokola konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, koji se odnosi na zaštitu imovine, je propisano da: "Svako fizičko ili pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uvjetima predviđenim zakonom i općim načelima međunarodnog prava" - Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je članom 26. odredio: "Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednaku zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora da zabranjuje svakodiskriminaciju i da obezbedi svim licima podjednaku i uspješnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjeđenja, nacionalnog i socijalnog porijekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja", kao i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966. Godine proklamujući nediskriminatorски pristup osnovnim pravima čovjeka, gdje se u članu 4. navodi: "elementarna ekonomska, socijalna i kulturna prava čovjeka država može ograničiti samo zakonom i to u onoj mjeri koja je u saglasnosti sa prirodom ovih prava i isključivo u cilju unapređenja opšteg blagostanja u demokratskom društvu".

⁶Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks IV Općeg mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, parafiran 21. 11. 1995. u Daytonu i potpisan 14. 12. 1995. u Parizu, kada je i stupio na snagu).

⁷Ustav Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", broj:1/94, 13/97, 16/02, 22/02 i 52/02)

⁸Dodatak/Anex Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", broj: 1/94).

⁹Ustav Republike Srpske («Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 3/92, 6/92, 8/92, 15/92 i 19/92).

da se „u slučaju različitosti u odredbama o pravima i slobodama između Ustava Republike Srpske i Ustava Bosne i Hercegovine, primjenjuju one odredbe koje su za pojedinca povoljnije”.

6.3.1.4 Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine¹⁰ u pogledu zaštite prava na imovinu prati rješenja Ustava BiH, a članom 1. stav 4. propisuje da su Ustav Bosne i Hercegovine, kao i važeći zakoni i odluke institucija BiH, direktno primjenjivi na cijeloj teritoriji Brčko Distrikta BiH, te da zakoni i odluke svih vlasti Distrikta moraju biti u skladu sa važećim zakonima i odlukama institucija Bosne i Hercegovine.

Bosanskohercegovački pravni sistem karakteriše, između ostalog, i egzistencija velikog broja propisa imovinskopravnog karaktera. Radi se o posebnim (Lex specialis) propisima, koji uređuju pravni režim i odnose na pojedinim oblicima imovine poput različitih vrsta zemljišta (poljoprivredno, šumsko, građevinsko), te stambenih, poslovnih objekata, stanova i slično. Predmetnim propisima je predviđen i veći broj posebnih postupaka u kojim se odlučuje o pojedinim pravima i pitanjima koja se odnose na različite vidove imovine. Neki od značajnijih pomenutih postupaka su: određivanje statusa imovine, izuzimanje i dodjela imovine, utvrđivanje i upis prava vlasništva, raspolaganje, dodjela i prodaja, određivanje naknada, uspostava stvarnih služnosti, uređenje međa, legalizacija bespravno izgrađenih objekata, povrat imovine, te uknjižba prava u zemljišne knjige.

6.3.2 Eksproprijacija

Važeći Zakon o eksproprijaciji Federacije BiH¹¹ (u nastavku zakon Federacije BiH), je većim dijelom harmoniziran sa odredbama Zakona o eksproprijaciji Republike Srpske¹² (u nastavku zakon RS), koji je nešto ranije donešen i već djelimično izmijenjen, ali su prisutne i značajne razlike u pojedinim rješenjima ovih zakona.

Predmetni zakoni propisuju da eksproprijacija predstavlja oduzimanje ili ograničenje prava vlasništva na nekretninama uz naknadu (član 1.). Ovim se eksproprijacija definiše kao potpuna (izuzimanje nekretnina) i nepotpuna (ograničenje prava vlasništva – na primjer uspostavom služnosti). Naknade za slučaj eksproprijacije koje zakoni određuju su različite, budući da zakon RS naknadu definiše kao pravičnu naknadu, koja ne može biti niža od tržišne vrijednosti, dok zakon Federacije BiH određuje isključivo naknadu prema tržišnoj vrijednosti nekretnine.

Zakoni određuju da se nekretnina može ekspropriisati kada je to potrebno radi izgradnje privrednih, stambenih, komunalnih, zdravstvenih, prosvjetnih i kulturnih objekata, objekata narodne odbrane i drugih objekata od općeg interesa, uz taksativno navođenje određenih slučajeva (član 2.). Ovdje je također prisutna razlika, budući da je zakonom RS eksplicitno predviđena mogućnost eksproprijacije i za potrebe stambene, kao i poslovne izgradnje (izmjenama zakona), dok u Federaciji ovo nije slučaj.

Kao predmet eksproprijacije određene su nekretnine u vlasništvu fizičkih i pravnih lica (član 4.), što predstavlja generalno značajnu novinu u odnosu na ranija rješenja kada su eksproprisane

¹⁰Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 1/00 i 4/00).

¹¹Zakon o eksproprijaciji Federacije BiH („Službene Novine F BiH, broj: 70/07 i 36/10);

¹²Zakon o eksproprijaciji RS („Službeni Glasnik RS“, broj: 112/06, 37/07 i 110/08);

mogle biti isključivo nekretnine u vlasništvu građana i građanskopravnih lica (udruženja građana, vjerske zajednice, vjerske ustanove i zadužbine) 13.

Postojanje prethodno utvrđenog općeg interesa je pretpostavka eksproprijacije, dok izgradnja objekata i izvođenje radova mora biti u skladu sa dokumentima prostornog uređenja (član 5.). Eksproprijacija se može vršiti za potrebe Republike Srpske i jedinica lokalne samouprave (ovi korisnici su na dalje ovlašteni da ekspropriisane nekretnine prenose investitorima radi izgradnje, dok se u skladu sa zakonom Federacije, eksproprijacija može vršiti za potrebe Federacije, kantona, grada, općina, te javnih preduzeća i ustanova (član 6.).

Eksproprijacijom nekretnina postaje vlasništvo korisnika eksproprijacije, istom se može ustanoviti služnost na zemljištu i zgradi, kao i zakup na zemljištu, a predviđena je i mogućnost vršenja pripremnih radnji na nekretnini radi eksproprijacije (čl. 7. – 9.).

Korisnik eksproprijacije stiče pravo da nekretninu koristi isključivo za svrhu radi koje je eksproprijacija izvršena (član 10.).

Na zahtjev vlasnika se može izvršiti i eksproprijacija preostalog dijela nekretnine kada se utvrdi da vlasnik nema privredni interes da koristi taj dio, odnosno ako je na tom dijelu onemogućena ili bitno pogoršana dotadašnja egzistencija ili je onemogućeno normalno korištenje dijela (član 11.).

Za ekspropriisanu nekretninu vlasniku pripada naknada u vidu druge nekretnine, a ako korisnik eksproprijacije ne može osigurati drugu nekretninu, naknada (pravična, odnosno po tržišnoj vrijednosti) se određuje u novcu. Ukoliko vlasnik stanuje u ekspropriisanoj stambenoj zgradi ili stanu kao posebnom dijelu zgrade, prije rušenja zgrade korisnik eksproprijacije je u obvezi da obezbijedi korištenje drugog odgovarajućeg stana. Ista pravila važe i za slučaj eksproprijacije poslovne prostorije u kojoj je vlasnik obavljao poslovnu djelatnost (član 12.).

6.3.3 Naknada za ekspropriisane nekretnine

Naknade za slučaj eksproprijacije koje zakoni određuju su različite, budući da zakon RS naknadu definiše kao pravičnu naknadu, koja ne može biti niža od tržišne vrijednosti, dok zakon Federacije BiH određuje isključivo naknadu prema tržišnoj vrijednosti nekretnine.

U vezi sa naknadom za ekspropriisane nekretnine¹⁴ je propisano da se pri određivanju naknade za poljoprivredno i građevinsko zemljište cijeni korist koju zemljište može dati redovnim iskorištavanjem, korist koju je raniji vlasnik imao od zemljišta, naročito vodeći računa o tržišnoj cijeni, te su definisana i pitanja naknade za ekspropriisano zemljište pod voćnjakom, naknada za voćna stabla i vinovu lozu, zemljište pod šumom, drvenu masu, mlade sadnice, starija stabla, neplodna zemljišta i kamenjar, kao i građevinske objekte. Lične i porodične prilike ranijeg vlasnika se uzimaju u obzir kao korektiv uvećanja visine naknade ako su od bitne važnosti za

¹³Ova odredba je na tragu savremenog pristupa jednovrsnosti prava vlasništva, kakvim ga definiše i novi Zakon o stvarnim pravima. (Zakon o stvarnim pravima je u Republici Srpskoj usvojen, dok u Federaciji BiH još uvijek nije);

¹⁴Može se primijetiti da pravična naknada, koju određuje zakon RS, za razliku od naknade isključivo po tržišnoj vrijednosti iz federalnog zakona, ostavlja mogućnost određivanja pune naknade. Ovo podrazumijeva naknadu kao vrijednost izraženu u novcu koja se za određenu nekretninu može postići na tržištu, ali i mogućnost da tržišna vrijednost u opravdanim slučajevima bude uvećana u odnosu na posebnu vrijednost – na primjer “afekcionu vrijednost” koju za vlasnika određena nekretnina ima.

njegovu egzistenciju¹⁵. Zakonima su utvrđena i pravila o naknadi kada je u pitanju eksproprijacija stambene zgrade ili stana kao posebnog dijela zgrade. Visina naknade se u postupku pred organom uprave određuje prema okolnostima u vrijeme zaključenja sporazuma o naknadi, a u sudskom postupku u vrijeme zaključivanja poravnjanja, odnosno u vrijeme donošenja prvostepenog rješenja o naknadi. Naknada se u pravilu obezbjeđuje davanjem u zamjenu, u cjelini ili djelimično druge odgovarajuće nekretnine, a ako se ovo ne može osigurati, onda u gotovom novcu, dok je strankama ostavljena mogućnost da se mogu sporazumjeti da se naknada riješi i u nekom drugom vidu.

Za Projekt razvoja sistema navodnjavanja naročito je značajno to da je odredbama zakona Federacije propisano da za bespravno izgrađene objekte graditelju ne pripada pravo na naknadu, s tim da može porušiti zgradu i odnijeti materijal od iste. Zakon RS u vezi sa ovim ima drugačiji pristup pa za bespravno izgrađene objekte graditelju predviđa pravo na naknadu u visini izvršenih ulaganja, ukoliko su u vrijeme izgradnje objekta bili ispunjeni uslovi za njegovu legalizaciju. Dakle, u vezi sa ovim očit je nesklad ovih odredaba sa Operativnim pravilima Svjetske banke, kojim se zahtijeva zaštita prava za korisnike, bez obzira na zakonom utemeljenu osnovanost njihovog posjeda (i za bespravne graditelje).

Predviđeno je i to da raniji vlasnik ima pravo na naknadu zbog izgubljene dobiti. Kod ustanovljavanja zakupa, naknada se određuje u visini tržišne vrijednosti zakupnine u jednokratnom iznosu ili u povremenim davanjima od dana stupanja u posjed zemljišta, a na isti način se reguliše i naknada za privremeno zauzimanje zemljišta.

U slučaju ustanovljavanja služnosti naknada se određuje u iznosu za koji je usljed ustanovljene služnosti umanjena tržišna vrijednost nekretnine, kao i za nastalu štetu na toj nekretnini (čl. 45. - 59. zakona Federacije, odnosno čl. 53. - 67. zakona RS).

Možemo konstatovati da, iako drugačije formulisane i postavljene u citiranim zakonima, odredbe koje propisuju pravičnu naknadu, koristi od zemljišta, lične i porodične prilike ranijeg vlasnika, naknada u visini izvršenih ulaganja, nastale štete, te naknada zbog izgubljene dobiti u suštini omogućavaju dostizanje standarda zaštite predviđenih Operativnim pravilima Svjetske banke.

6.3.4 Stvarne služnosti

Pitanja u vezi sa stvarnim služnostima kao stvarnim pravima su uređena odredbama čl. 55. - 65. Zakona o vlasničko pravnim odnosima Federacije BiH, odnosno odredbama čl. 186. - 263. Zakona o stvarnim pravima RS.

U smislu odredaba zakona, stvarna služnost predstavlja pravo vlasnika jedne nekretnine (povlasna nekretnina) da za potrebe te nekretnine vrši određene radnje na nekretnini drugog vlasnika (poslužna nekretnina) ili da zahtjeva od vlasnika poslužne nekretnine da se uzdržava od vršenja određenih radnji koje bi inače imao pravo vršiti na svojoj nekretnini. Inače, stvarna služnost se može ustanoviti i na određeno vrijeme ili za određeno doba godine. Navedeni propisi poznaju i propisuju dosjelošću kao mogućnost stjecanja služnosti, tako da se stvarna služnost stječe dosjelošću kada je vlasnik povlasne nekretnine faktički ostvarivao služnost za vrijeme od dvadeset godina, a vlasnik poslužne nekretnine se tome nije protivio. Ovdje se skreće pažnja na činjenicu da se stvarna služnost ne može steći dosjelošću ako je vršena zloupotrebom povjerenja vlasnika ili posjednika poslužne nekretnine, silom, prevarom ili ako je služnost

¹⁵ Zakon Federacije također predviđa lične i porodične prilike kao korektiv uvećanja visine naknade, te pominje i druge kriterije u vezi sa određivanjem naknade. Međutim, ove odredbe se čine bespredmetnim kada se ima u vidu da je naknada isključivo određen po tržišnoj vrijednosti nekretnine koja se ekspropriše.

ustupljena do opoziva. Inače dosjelošć je način stjecanja prava po sili zakona (ex lege), s tim da je neophodno da se ovo pravo utvrdi odlukom suda, koja je u ovom slučaju nema konstitutivno dejstvo, već je deklaratornog karaktera (istom se deklarativno konstatuje činjenica postojanja određenog prava).

Zakonom je određeno da stvarna služnost prestaje: ako se vlasnik poslužne nekretnine protivi njenom vršenju, a vlasnik povlasne nekretnine tri uzastopne godine nije vršio svoje pravo, ako se služnost ne vrši za vrijeme potrebno za njeno stjecanje dosjelošću, ako ista osoba postane vlasnik poslužne i povlasne nekretnine i ako propadne povlasna ili poslužna nekretnina. Ako se povlasna nekretnina podijeli, stvarna služnost ostaje u korist svih njenih dijelova.

Stvarna služnost može biti konstituisana i u postupku nepotpune eksproprijacije za čije vođenje je nadležan organ uprave, odnosno općinska služba za imovinsko pravne poslove, u skladu sa odredbama Zakona o eksproprijaciji.

Zaštita ovog stvarnog prava se u skladu sa Zakonom o vlasničko pravnim odnosima obezbjeđuje tužbama («Actio confessoria») tako da vlasnik povlasne nekretnine ima pravo tužbom zahtijevati da se prema vlasniku poslužne nekretnine utvrdi postojanje stvarne služnosti, a ako treća osoba vlasnika povlasne nekretnine protivpravno ometa ili sprječava u vršenju stvarne služnosti, vlasnik povlasne nekretnine ima pravo tužbom zahtijevati da to ometanje ili sprječavanje prestane.

Vlasnik poslužne nekretnine ima pravo zahtijevati da prestane pravo stvarne služnosti kada ona postane nepotrebna za korištenje povlasne nekretnine, kao i kad prestane razlog zbog koga je bila zasnovana. Stvarna služnost prestaje ako se vlasnik poslužne nekretnine protivi njenom vršenju, a vlasnik povlasne nekretnine tri uzastopne godine nije vršio svoje pravo, ako se ne vrši za vrijeme potrebno za njeno stjecanje dosjelošću, ako ista osoba postane vlasnik poslužne i povlasne nekretnine i ako propadne povlasna ili poslužna nekretnina. U slučaju da se podijeli povlasna nekretnina, stvarna služnost ostaje u korist svih njenih dijelova. Vlasnik poslužne nekretnine ima pravo zahtijevati da stvarna služnost vlasnika dijela podijeljene povlasne nekretnine prestane, ako ne služi za potrebe tog dijela, a ako je podijeljena poslužna nekretnina, stvarna služnost ostaje samo na dijelovima na kojima je vršena.

Kako je prethodno navedeno, stvarne služnosti se mogu uspostaviti odlukom suda, pravnim poslom između stranaka i odlukom organa uprave kada se radi o građevinskom zemljištu. Navedene odluke ili pravni posao sklopljen u propisanoj formi između vlasnika povlasne i poslužne nekretnine predstavljaju i isprave podobne za upis, odnosno uknjižbu prava služnosti u zemljišnim knjigama u skladu sa odredbama Zakona o zemljišnim knjigama, odnosno u skladu sa Zakonom o katastru RS^{16, 17}.

6.3.5 Naknada za uspostavljenu služnost

U skladu sa odredbama citiranih zakona, stvarna služnost se zasniva pravnim poslom, odlukom nadležnog organa i dosjelošću. Kod zasnivanja stvarne služnosti pravnim poslom, strane – vlasnici povlasne i poslužne nekretnine će sporazumno izraženom voljom urediti pitanja u vezi sa služnošću koja se na ovaj način uspostavlja, pa između ostalog i pitanje naknade. Kod druga dva načina uspostavljanja služnosti, volja stranaka nije presudna za isto, budući da se služnost uspostavlja odlukom nadležnog organa nakon što je isti u prethodno vođenom postupku utvrdio

¹⁶ Zakon o katastru RS ("Službeni Glasnik Republike Srpske", broj: 60/11).

¹⁷ Zakon o zemljišnim knjigama FBiH ("Službene Novine Federacije BiH", broj: 19/03 i 54/04).

Zakon o zemljišnim knjigama RS ("Službeni Glasnik Republike Srpske", broj: 67/03, 46/04, 109/05 i 119/08).

da su ispunjeni zakonom propisani uslovi za isto, odnosno na osnovu i po sili samog zakona protekom zakonom propisanog roka u vremenu od dvadeset godina, u kojem je faktički ostvarivana služnost a vlasnik poslužne nekretnine se tome nije protivio. U svakom slučaju, na zahtjev vlasnika poslužne nekretnine, nadležni organ, je u skladu sa zakonom u obavezi da utvrđuje i naknadu koju vlasnik povlasne nekretnine duguje vlasniku poslužne nekretnine. Isto tako, vlasnik poslužne nekretnine ne može uskratiti uspostavu služnosti, ukoliko za istu postoje zakonom propisani uslovi, a u vezi sa uspostavom služnosti vlasnik poslužne nekretnine polaže pravo na naknadu.

6.3.6 Postupak eksproprijacije

Zakoni propisuju postupak za utvrđivanje općeg interesa, nadležne organe¹⁸, te zakonsku pretpostavku da u slučaju postojanja regulacionog plana, urbanističkog projekta ili urbanističkog plana sa parcelacijom postoji utvrđen i opći interes, te postupak u vezi sa pripremnim radnjama za eksproprijaciju (čl. 14. – 20. zakona Federacije, odnosno čl. 14. – 22. zakona RS). Postupak vodi služba za imovinsko-pravne poslove, na prijedlog korisnika eksproprijacije u kojem moraju biti precizirani korisnik, nekretnina i njen vlasnik, te objekat, odnosno radovi zbog kojih se eksproprijacija predlaže, odluka o izgradnji investicionog objekta, odgovarajuća isprava kao dokaz da korisnik eksproprijacije ima obezbijedena i izdvojena na posebnom računu kod banke finansijska sredstva za plaćanje naknade, te dokaz o utvrđenom općem interesu. Posebno se skreće na propisani uslov da predlagač eksproprijacije uz prijedlog mora dostaviti i dokaz da je prethodno sa vlasnikom nekretnine pokušao sporazumno riješiti pitanje stjecanja prava vlasništva na toj nekretnini. Prvostepenom organu uprave je dato ovlaštenje da u slučaju neslaganja zemljišnoknjižnog i faktičkog stanja na nekretnini raspravi pravo vlasništva kao prethodno pitanje, što također predstavlja značajnu mogućnost za Projekt, odnosno omogućavanje postavljenih standard zaštite u smislu Operativnih pravila Svjetske banke. Rješenje o eksproprijaciji se donosi u skladu sa Zakonom o upravnom postupku¹⁹, a žalba na isto se može podnijeti entitetskim upravama za geodetske i imovinsko – pravne poslove (čl. 21. – 30. zakona Federacije, odnosno čl. 23. – 31. zakona RS).

6.3.7 Ulazak u posjed ekspropisane nekretnine

Pravo na posjed ekspropisane nekretnine stiče se danom pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji, uz novi uslov koji su zakoni predvidjeli – da je korisnik ranijem vlasniku do tada isplatio naknadu, odnosno predao u posjed drugu odgovarajuću nekretninu. U protivnom, ovo pravo se stiče danom isplate naknade, odnosno predajom u posjed druge nekretnine. Izuzetno, na zahtjev korisnika eksproprijacije Vlada može odlučiti da se nekretnina preda i prije pravosnažnosti, odnosno konačnosti rješenja kada je to neophodno zbog hitnosti ili da bi se otklonila znatnija šteta. Ova mogućnost je isključena kada je u pitanju stambena ili poslovna zgrada, za koju korisnik eksproprijacije nije osigurao drugu odgovarajuću nekretninu. Razlika entitetskih zakona se javlja u pogledu mogućnosti vođenja upravnog spora protiv predmetnog rješenja vlade. Federalni zakon eksplicitno isključuje mogućnost vođenja upravnog spora protiv ovog rješenja, dok zakon RS ostavlja mogućnost za vođenje upravnog spora. Ukoliko je korisnik eksproprijacije ušao u posjed prije pravosnažnosti rješenja a prijedlog za eksproprijaciju bude

¹⁸Vlada Republike Srpske, odnosno Vlada Federacije BiH, vlada kantona ili općinsko vijeće.

¹⁹Zakon o upravnom postupku Federacije BiH (Službene Novine Federacije BiH", broj 2/98 i 48/99); Zakon o opštem upravnom postupku RS („Službeni Glasnik RS", broj: 13/02);

odbijen, dužan je naknaditi štetu koju je vlasniku time nanio (čl. 31. i 32. zakona Federacije, odnosno čl. 33. i 34. zakona RS).

6.3.8 Deeksprijacija

Korisnik eksproprijacije može do pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji potpuno ili djelimično odustati od prijedloga za eksproprijaciju, uz uslov da se time ne vrijeđaju prava vlasnika.

Pravosnažno rješenje će se poništiti ili izmijeniti i u slučaju kada to korisnik eksproprijacije i raniji vlasnik zajednički zahtijevaju, a na zahtjev ranijeg vlasnika u slučaju da korisnik nije u roku od tri godine od pravosnažnosti rješenja izvršio prema prirodi objekta znatnije radove na istom (u ovom slučaju je moguća kako potpuna tako i djelimična deeksprijacija).

U slučaju da su ekspropisane nekretnine bile u suvlasništvu za njihovu deeksprijaciju je potreban zahtjev suvlasnika većeg dijela nekretnine, a zahtjev se može podnijeti po proteku roka od tri godine od pravosnažnosti rješenja, pa sve dok korisnik eksproprijacije nije izvršio znatnije radove. O ovom zahtjevu odlučuje organ koji je odlučivao i o prijedlogu za eksproprijaciju, a u slučaju spora oko imovinskih odnosa između korisnika eksproprijacije i bivšeg vlasnika isti rješava nadležni sud. Razlika u ovom dijelu se pojavljuje jedino u vezi sa odredbom zakona RS da navedeni rok od tri godine ne teče za vrijeme trajanja elementarnih nepogoda, dok zakon F BiH takvo šta nije predvidio (čl. 33. – 35. zakona Federacije, odnosno čl. 35. – 37. zakona RS).

6.3.9 Troškovi postupka eksproprijacije

Troškove postupka eksproprijacije snosi korisnik. Postupak je određen kao hitan, a u zakonu Federacije je dodatno naglašeno da postupak eksproprijacije radi izgradnje saobraćajne infrastrukture ima prioritet u odnosu na druge postupke eksproprijacije (vjerovatno imajući u vidu planove i potrebe izgradnje auto puta ali i drugih saobraćajnica) (čl. 37. i 38. zakona Federacije, odnosno čl. 39. i 40. zakona RS).

6.3.10 Postupak za određivanje naknade za ekspropisane nekretnine

Postupak za određivanje naknade vodi služba za imovinsko-pravne poslove nakon pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji sa ciljem postizanja sporazuma između korisnika i bivšeg vlasnika. Sporazum je zaključen kada ga potpišu obje stranke, kao takav ima snagu izvršnog rješenja koje kada se radi o nenovčanim obvezama izvršava navedeni organ nadležan za imovinsko-pravne poslove. Ukoliko se sporazum ne postigne u roku od dva mjeseca od dana pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji služba za imovinsko – pravne poslove je u obavezi da sve spise predmeta dostavi nadležnom sudu²⁰ koji po službenoj dužnosti u vanparničnom postupku odlučuje o visini naknade. Troškove postupka, za sporazumno određivanje naknade, koji je po svojoj prirodi zakonom određen kao hitan, snosi korisnik eksproprijacije, a troškove sudskog postupka sud određuje srazmjerno uspjehu stranaka (čl. 60. - 66. zakona Federacije, odnosno čl. 68. - 71. zakona RS).

²⁰Za rješavanje kada su u pitanju nekretnine, nadležan je sud na čijem području se nekretnine nalaze po principu "isključive mjesne nadležnosti".

6.3.11 Pravo građenja

Budući da pravo građenja omogućava korištenje nekretnine, koja se nalazi u vlasništvu druge osobe isto može biti od značaja i za Projekt razvoja sistema navodnjavanja. S obzirom da se radi o novom institutu stvarnog prava, koji je trenutno samo u Republici Srpskoj u primjeni, u nastavku će se napraviti nešto detaljniji osvrt. Pravo građenja predstavlja tradicionalni institut stvarnog prava, sa izvorištem u rimskom pravu (superficies), koje je uređeno Zakonom o stvarnim pravima. Predmetno pravo je utemeljeno na ovlaštenju gradnje zgrade na tuđem zemljištu ili ispod nje, te obavezi vlasnika zemljišta da to trpi. Primijetiti ćemo da ovo stvarno pravo pruža značajne mogućnosti za kompenzaciju određenih izvedenih prava na građevinskom zemljištu, koja su egzistirala ili još uvijek egzistiraju, kakav je slučaj sa Federacijom BiH.

Zemljište može biti opterećeno na način da onome u čiju korist se vrši opterećenje pripada pravo da na zemljištu ili ispod površine zemljišta ima građevinu, a to pravo se može otuđiti ili naslijediti. Lice u čiju korist se vrši opterećenje stiče određena prava kako na građevini tako i na zemljištu; pravo građenja se može osnovati i na već postojećoj građevini. Nosilac predmetnog prava može na ili ispod površine tuđeg zemljišta izgraditi trajnu i fizički povezanu građevinu na kojoj stiče pravo vlasništva. Navedeno lice ima prava i obaveze plodouživatelja na tuđem zemljištu.

Ovo nastaje sklapanjem ugovora i upisom u zemljišne knjige. Ugovorne strane se obavezuju da će osnovati, odnosno steći pravo građenja. Za valjanost navedenog ugovora neophodna je notarska obrada u skladu sa članom 73. stav 1. tačka 4. Zakona o notarima FBiH²¹, odnosno člana 68. Zakona o notarima RS²².

Ukoliko ugovorom nije drugačije regulisano, pravo građenja predstavlja trajno pravo. Vrijeme trajanja prava građenja se može ograničiti i na određen period, uz obavezu da se ispoštuje pravna priroda ovog instituta i njegova dugoročna namjera.

Ugovor može pored ograničenja trajanja ovog prava sadržavati i klauzulu na osnovu koje po isteku ugovorenog vremena vlasnik zemljišta postaje i vlasnik građevine (povrat na vlasnika). Međutim i bez takve klauzule, prestankom prava građenja vlasnik zemljišta postaje i vlasnikom objekta. U tom slučaju se vlasnik zemljišta može zadovoljiti i nižom rentom ili se pak iste odreći.

Smisao prava građenja je da se vlasniku nekretnine omogućiti dugoročno crpljenje koristi iz zemljišta, a da pri tome ne izgubi vlasništvo nad istim, dok se istovremeno i drugom licu koje ne posjeduje sredstva za kupovinu nekretnine omogućava izgradnja određenog objekta.

Pravo građenja prestaje njegovim brisanjem iz zemljišne knjige. Osnov za brisanje može predstavljati istek ugovorenog vremena ili nastupanje drugih okolnosti koje su regulisane ugovorom, a koje mogu dovesti do brisanja prava građenja, kao na primjer propast stvari i odricanje nosioca prava građenja.

Pravo građenja daje nosiocu tog prava mogućnost korištenja zemljišta shodno njegovim potrebama. Njegovo pravo korištenja tako ne može biti ograničeno na način da mu se onemogućiti upravljanje građevinom ili sporednim objektima. Pravo građenja se ne odnosi kako na zemljište ispod zgrade ili postrojenja tako i na površinu koja je potrebna za redovno korištenje te zgrade.

²¹Zakona o notarima FBiH ("Službene novine FBiH", broj: 45/02).

²²Zakona o notarima RS ("Službeni glasnik RS", broj: 86/04).

Zgrada ili postrojenje izgrađeni na osnovu prava građenja predstavlja sastavni dio tog prava (vlasništvo na zgradi, odnosno vlasništvo na postrojenju), koje ga dijeli od zemljišta. Zgrada ili postrojenje kao sastavni dio prava građenja dijeli i njegovu sudbinu. Sticalac prava građenja prijenosom tog prava stiže i vlasništvo na građevini (već postojećoj ili novoizgrađenoj).

Nosilac prava građenja je vlasnik objekta, te isti može opteretiti i sa njime raspolagati kao i svaki drugi vlasnik u skladu sa propisima i mogućnostima prema ugovoru o građenju. Kako predmet opterećenja može biti samo cijela parcela a ne i dio parcele, za materijalnu valjanost ugovora kojim se želi postići opterećenje prava građenja, je neophodno da se precizno odredi predmet sporazuma, kako bi se mogao ishoditi upis u zemljišne knjige.

Pravo građenja predstavlja teret zemljišta na kom se osniva, te se u C-list zemljišta koje je tim pravom opterećeno upisuje kao teret. Istovremeno se po službenoj dužnosti uspostavlja poseban zemljišnoknjižni uložak zgrade odnosno prava građenja gdje se upisuje nosilac tog prava kao i svi tereti vezani za pravo građenja.

6.4 IMOVINSKO-PRAVNI PROPISI OD ZNAČAJA ZA PROJEKT

6.4.1 Zakoni o eksproprijaciji Federacije BiH i Republike Srpske

Prethodno je već načinjen osvrt na najznačajnija pitanja u pogledu predmeta i postupka eksproprijacije, te rješavanja naknada u slučaju izuzimanja imovine, stoga upućujemo na dijelove u vezi sa eksproprijacijom, a u ovom dijelu napominje se i to da Zakon o eksproprijaciji Brčko Distrikta²³, svojim sadržajem u suštini odgovara rješenjima citiranih entitetskih zakona.

6.4.2 Zakon o vlasničko pravnim odnosima i Zakon o stvarnim pravima

Zakon o vlasničko pravnim odnosima FBiH, odnosno Zakon o stvarnim pravima RS su važeći zakoni koji uređuje pitanja od značaja za stjecanje, prestanak i zaštitu vlasništva i drugih stvarnih prava.

Zakonom o vlasničko pravnim odnosima FBiH uređuju se uvjeti i način stjecanja, korištenja, zaštite i prestanak prava vlasništva na stvarima (pokretnim i nepokretnim), stvarne služnosti, pravo zaloge, posjed i prava stranih osoba na stvarima na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine (član 1.). Inače, ovaj zakon je u suštini ostao na starim rješenjima koja su u pogledu stvarnih prava propisana Zakonom o svojinsko-pravnim odnosima bivše SFRJ²⁴, koji se u Republici Srpskoj primjenjivao sve do donošenja novog Zakon o stvarnim pravima RS.

Zakon o stvarnim pravima, čije donošenje u FBiH još uvijek nije okončano predstavlja određeni vid kodifikacije propisa o stvarnim pravima²⁵, te isti kreira savremeni građanskopravni režim, tipičan za kontinentalno evropski građansko pravni sistem, odnosno kreira odgovarajuća zakonodavno pravna rješenja u cilju prelaska iz aktualnog stvarno pravnog sistema, uređenog velikim brojem propisa koji se odnose na stvarna prava, u novi sistem stvarnih prava jedinstveno uređen tim zakonom.

²³Zakon o eksproprijaciji Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 26/04, 19/07, 2/08, 19/10 i 15/11).

²⁴Zakon o svojinsko-pravnim odnosima SFRJ („Službeni list SFRJ“ broj: 60/80 i 36/90).

²⁵Jedinstveno uređuje pitanja u vezi sa stvarnim pravima, te stavlja van snage posebne propise koji su uređivali stvarna prava na pojedinim oblicima imovine.

Novi pravni sistem i definisani okvir za stvarna prava počiva na osnovnim principima određenim citiranim Zakonom o stvarnim pravima, kao što su načelo jedinstva nekretnine, jednovrsnost vlasništva, jednak položaj države, odnosno javno pravnih lica sa drugim vlasnicima, te načelo da vlasništvo obavezuje.

Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko Distrikta²⁶ dobrim dijelom prati rješenja i sadržaj Zakona o stvarnim pravima RS, uz određene specifičnosti koje su ugrađene u taj zakon. Možemo konstatovati da u dijelu koji je od naročitog značaja za Projekt razvoja sistema navodnjavanja (pravo služnosti na primjer) nema razlika između ovih zakona.

6.4.3 Zakoni o vodama

Zakon o vodama RS ²⁷ i Zakon o vodama FBiH²⁸ uređuju način upravljanja vodama, korištenje i zaštitu voda, te finansiranje i organe uprave, javne službe i institucije u sektoru voda.

Od značaja za Projekt razvoja sistema navodnjavanja su odredbe Zakona o vodama RS kojim se uređuju pitanja u vezi sa melioracionim sistemom. Tim odredbama je propisano da za prostor jedne ili više katastarskih opština, jedinica lokalne samouprave osniva javno preduzeće za upravljanje melioracionim sistemima i objektima, dok se u svrhu građenja ili korištenja melioracionog sistema za navodnjavanje ili odvodnju, od interesa za više vlasnika ili korisnika zemljišta, mogu osnivati i druga posebna pravna lica (zadruga, udruženja i slično), u skladu sa posebnim zakonima. Navedena pravna lica mogu ostariti pravo na korištenje voda (koncesija, vodna dozvola), te su dužna osigurati finansijska sredstva za održavanje i rad melioracionog sistema (član 55.).

Od pomenutog značaja svakako su i odredbe Zakona o vodama FBiH, koje se odnose na služnosti, na koje se shodno primjenjuju odredbe Zakona o vlasničko-pravnim odnosima, te propisi o građenju i eksproprijaciji.

Navedeni zakon reguliše i pitanje prava prijelaza preko zemljišta na način da je vlasnik, odnosno korisnik zemljišta dužan je dopustiti prijelaz preko zemljišta licima koja su ovlaštena istraživati, premjeravati, snimati ili obilježavati vodno dobro ili vode, kao i licima koja izvode radove na izgradnji, rekonstrukciji ili održavanju vodnih objekata ili postrojenja (zaštitni objekti, objekti za odvodnjavanje, objekti za iskorištavanje voda, te objekti za zaštitu voda od zagađivanja). U slučaju da vlasnik, odnosno korisnik zemljišta ne dopusti prijelaz preko zemljišta, općinski organ uprave nadležan za imovinsko-pravne poslove donosi rješenje o privremenom korištenju zemljišta i to najkasnije u roku od osam dana od dana podnošenja zahtjeva, s tim da žalba protiv tog rješenja ne odlaže njegovo izvršenje.

Također su uređena i pitanja privremenog korištenja zemljišta radi zaštite od voda, tako da je vlasnik, odnosno korisnik zemljišta na ugroženom području dužan dozvoliti privremeno korištenje tog zemljišta za provođenje mjera i aktivnosti zaštite u cilju smanjenja ili sprečavanja ugroženosti ljudi i materijalnih dobara od štetnog djelovanja voda, kao i radi provođenja mjera aktivne odbrane od poplava.

²⁶Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko Distrikta („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 11/01, 8/03, 40/04 i 19/07).

²⁷ Zakon o vodama RS (Službeni glasnik RS, broj: 50/06).

²⁸ Zakon o vodama FBiH ("Službene novine FBiH", broj: 70/06).

U pomenutim slučajevima izvođač radova dužan je kod provođenja odgovarajućih mjera i aktivnosti u što manjoj mjeri uticati na stanje zemljišta, a po prestanku opasnosti od štetnog djelovanja voda nastalu štetu otkloniti. U slučaju da vlasnik, odnosno korisnik zemljišta ne dopusti privremeno korištenje tog zemljišta, općinski organ uprave nadležan za imovinsko-pravne poslove donosi rješenje o privremenom korištenju zemljišta i to najkasnije u roku od osam dana od dana podnošenja zahtjeva, s tim da žalba protiv tog rješenja ne odlaže njegovo izvršenje (čl. 140. - 144.).

6.4.4 Zakoni o vanparničnom postupku Federacije BiH i Republike Srpske

Ukoliko sporazum o naknadi za ekspropisiranu nekretninu ne bude postignut pred organom uprave u roku od dva mjeseca od dana pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji, isti je dužan da predmetno rješenje sa svim spisima dostavi nadležnom sudu, koji po službenoj dužnosti u vanparničnom postupku odlučuje o visini naknade, shodno odredbama Zakona o vanparničnom postupku²⁹.

Postupak određivanja naknade za ekspropiriranu nepokretnost sud vodi po službenoj dužnosti i isti se mora završiti što prije, a najkasnije u roku od 30 dana od dana pokretanja postupka pred sudom. Sud u vezi sa ovim određuje ročište na kojem omogućuje sudionicima da se izjasne o obliku i obimu, odnosno visini naknade, kao i o dokazima o vrijednosti nepokretnosti.

Troškove postupka određivanja naknade za ekspropirane nepokretnosti snosi korisnik eksproprijacije, osim troškova koji su izazvani neopravdanim postupcima ranijeg vlasnika.

Ako sudionici zaključe sporazum da se naknada za ekspropisiranu zgradu ili stan odredi u obliku davanja druge zgrade ili stana, sporazumom se određuje i rok za izvršenje uzajamnih obaveza. Ako taj rok ne odrede, sud će rješenjem o naknadi odrediti rok o iseljenju iz ekspropirane zgrade, odnosno stana kao posebnog dijela zgrade, shodno Zakonu o eksproprijaciji. Ove odredbe se shodno primjenjuje i na zemljoradnika kad mu je po sporazumu s korisnikom eksproprijacije ili na njegov zahtjev naknada za ekspropirano poljoprivredno zemljište određena davanjem u vlasništvo druge nepokretnosti.

Nakon što provede postupak i utvrdi bitne činjenice sud donosi rješenje kojim određuje oblik i obim, odnosno visinu naknade za ekspropisiranu nepokretnost. Ako sudionici zaključe sporazum o obliku i obimu, odnosno visini naknade, sud svoje rješenje temelji na tom sporazumu, ukoliko utvrdi da sporazum nije u suprotnosti sa propisima kojima su uređeni vlasnički odnosi na nepokretnostima.

6.4.5 Zakon o uzurpacijama Federacije BiH

Zakon o uzurpacijama Federacije BiH³⁰ je definisao postupak raspravljanja imovinskih odnosa nastalih uzurpacijom zemljišta u društvenom/državnom vlasništvu. Suština predmetnog postupka je da se u istom utvrde bitne činjenice u pogledu zemljišno knjižnog stanja (upisa), ispunjavanja propisanih uslova u pogledu uzurpiranog zemljišta, vremena izvršene uzurpacije (da li je zemljište uzurpirano prije 6. Aprila 1941. godine ili je isto prešlo u posjed podnosioca

²⁹Zakon o vanparničnom postupku Federacije BiH ("Službene Novine Federacije BiH", broj: 2/98 i 39/04); Zakon o vanparničnom postupku RS ("Službeni glasnik RS", broj: 74/05 i 36/09); Zakon o vanparničnom postupku Brčko Distrikta („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 5/01);

³⁰Zakon o uzurpacijama ("Službeni list SRBiH", broj: 6/78) još uvijek se primjenjuje kao propis Federacije BiH, u skladu sa odredbama člana IX 5. (1) Ustava Federacije BiH.

zahtjeva za uzurpaciju nakon navedenog datuma na osnovu određenog pravnog osnova, ugovora i slično) i uzurpanta. Uslovi za priznanje prava vlasništva u skladu sa odredbama Zakona o uzurpacijama, između ostalog su da je zemljište uzurpirano prije 6. Aprila 1941. godine od strane uzurpanta (član 3. stav 1.), da je uzurpant fizičko lice, porodica ili porodična zadruga (član 4. st. 1. i 2.), da se predmetno zemljište, u skladu sa odlukom Skupštine Opštine/Općinskog Vijeća poslije povučene linije nalazi u poljoprivrednom kompleksu (član 17.). Uzurpantom se u smislu odredaba člana 4. stav 3. citiranog zakona smatra lice, porodica ili porodična zadruga u čiji posjed je zemljište prešlo prije 6. Aprila 1941. godine, a ukoliko je uzurpirano zemljište prešlo u posjed drugog lica nakon navedenog datuma, uzurpantom će se smatrati to drugo lice, porodica, odnosno porodična zadruga, samo ukoliko je do ovog prijelaza došlo po nekom pravnom osnovu. U skladu sa odredbama člana 22. zakona, obaveza nadležne općinske službe koja vodi postupak je da pribavi zemljišno-knjižne i katastarske podatke o uzurpiranom zemljištu, podatke o vlastitom zemljištu uzurpanta i ekonomskom stanju njegovog domaćinstva, te da održi usmenu raspravu na licu mjesta, na koju se pozivaju stranke. Članom 6. citiranog zakona eksplicitno su propisani slučajevi kada se pravo vlasništva na zemljištu koje je uzurpirano prije 6. Aprila 1941. godine neće priznati ako se radi o zemljištu pod šumom, enklavi, poluenklavi koja smeta pravilnom gazdovanju šumama, ukoliko je zemljište na smetnji komunikacijama, prevelikom zemljištu i slično.

Ovaj zakon je u Republici Srpskoj stavljen van snage Zakonom o stvarnim pravima, a u Brčko Distriktu Zakonom o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko Distrikta. U skladu sa ovim, u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu pitanje dosjelnosti je sada jedinstveno uređeno bez obzira na oblik vlasništva na nekretninama (bez obzira da li je vlasnik država ili druga fizička ili pravna osoba).

Značaj ovog zakona za Projekt razvoja sistema navodnjavanja ogleda se u činjenici što isti omogućava utvrđivanje prava vlasništva na zemljištu pod propisanim uslovima u korist osoba koje zemljište drže u posjedu i koriste (obrađuju). Ovo daje mogućnost prethodnog vođenja postupaka sa ciljem utvrđivanja i upisa prava vlasništva u javnim registrima nekretnina i prava na nekretninama, čime se dotadašnjem korisniku obezbjeđuje pozicija koja omogućava i zahtijevanu zaštitu, u smislu navedenih Operativnih pravila Svjetske banke.

6.4.6 Zakoni o poljoprivrednom zemljištu

Status i prava na poljoprivrednom zemljištu danas su u Bosni i Hercegovini uređena sa više zakona entiteta i Brčko Distrikta³¹.

U Federaciji BiH, shodno odredbama Zakona o poljoprivrednom zemljištu, poljoprivredno zemljište u vlasništvu države je u pravnom prometu, ali se ne može prodavati, nego se može staviti u promet u obliku zakupa, koncesije i zamjene, ali isključivo radi zasnivanja primarne poljoprivredne proizvodnje. Poljoprivrednim zemljištem čiji je vlasnik država, osim onog koje se vraća ranijim vlasnicima prema posebnom zakonu, odnosno koje podliježe restituciji, raspolaže Federacija prema općim propisima o raspolaganju nekretninama. Promet državnim poljoprivrednim zemljištem može se vršiti samo u cilju obavljanja poljoprivredne djelatnosti, osim u slučajevima propisanim zakonom, tako da poljoprivredno zemljište u vlasništvu države može ići u prodaju samo u izuzetnim slučajevima kada Parlament Federacije BiH utvrdi opći interes za prodaju državnog zemljišta (čl. 98. – 100.). Citiranim zakonom je propisano i to da nosioci prava vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem ne mogu biti strane fizičke i pravne

³¹Zakon o poljoprivrednom zemljištu Federacije BiH ("Službene Novine Federacije BiH", broj: 52/09).

Zakon o poljoprivrednom zemljištu RS ("Sl. glasnik RS", broj: 93/06, 86/07 i 14/10); Zakon o poljoprivrednom zemljištu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH”, broj: 32/04, 20/06 i 19/07).

osobe, osim ako međunarodnim državnim ugovorom nije drugačije određeno. Strani državljani dakle ne mogu steći vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem pravnim poslom, ali mogu nasljeđivanjem. Zakonom je propisano i pravo preče kupovine, tako da fizička ili pravna osoba koja ima namjeru prodati poljoprivredno zemljište od 1. do 4. bonitetne kategorije mora uručiti ponudu općinskom organu na čijem se području nalazi poljoprivredno zemljište (član 102) prije nego što isto proda trećoj osobi.

Prijelaznim i završnim odredbama citiranog zakona je određeno da društveno-pravne i pravne osobe koje na dan stupanja na snagu zakona koriste poljoprivredno zemljište nastavljaju isto koristiti do njihove pretvorbe u privredna društva kojima je poznat vlasnik. Pravnim osobama, koje su na dan stupanja na snagu Zakona imala pravo korištenja poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu, to pravo prestaje istekom ugovorenog roka za korištenje zemljišta i danom donošenja odluke o davanju u zakup tog zemljišta, odnosno danom otuđenja tog zemljišta. Pravne osobe nastale pretvorbom društveno-pravnih osoba dužne su o tome obavijestiti Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u roku od 30 dana od dana obavljene pretvorbe, radi uređivanja odnosa u vezi sa daljnjim korištenjem poljoprivrednog zemljišta, budući da se u protivnom smatra da poljoprivredno zemljište protupravno koriste (član 146.).

Na isti ili sličan način i poljoprivrednim zemljištem koje je u vlasništvu Republike Srpske, izuzev onoga koje se vraća ranijim vlasnicima na osnovu posebnog zakona, raspolaže Republika na osnovu posebnih propisa o raspolaganju nekretninama, ako Zakonom o poljoprivrednom zemljištu nije drugačije određeno. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave donosi program korišćenja poljoprivrednog zemljišta u svojini Republike. Poljoprivredno zemljište u svojini Republike može se staviti na raspolaganje pravnim i fizičkim osobama davanjem u zakup, prometom poljoprivrednog zemljišta ili konsecijom pravnim licima, isključivo radi zasnivanja primarne poljoprivredne proizvodnje (čl. 53. – 55.). Pomenuto poljoprivredno zemljište prodaje se samo u izuzetnim slučajevima pravnim i fizičkim osobama koje imaju registrovanu poljoprivrednu djelatnost ili mjesto prebivališta na teritoriji Bosne i Hercegovine, ako postoji interes za Republiku i to posredstvom javnog oglasa, u skladu sa odredbama Zakona o prometu nepokretnosti, a može se i zamijeniti za poljoprivredno zemljište u svojini fizičkih i pravnih lica u slučaju ukрупnjavanja poljoprivrednog zemljišta i radi njegovog racionalnijeg korišćenja, odnosno dati koncesija za korišćenje tog poljoprivrednog zemljišta domaćoj i stranoj pravnoj osobi na period do 30 godina, u svrhu biljne i stočarske proizvodnje i za dugogodišnje zasade (čl. 68., 70. i 71.)

Brčko Distrikt BiH je u skladu sa odredbama člana 205. stav 3. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko Distrikta stupanjem na snagu tog zakona postao vlasnik između ostalog i poljoprivrednog i šumskog zemljišta koje je bilo u društvenom/državnom vlasništvu, dok je način upisa stvarnih prava na nekretninama koje su vlasništvo Brčko Distrikta uređen odredbama čl. 1. – 4. Zakona o upisu stvarnih prava na nekretninama u vlasništvu Brčko Distrikta³², tako da je Osnovni sud Brčko Distrikta u obavezi po službenoj dužnosti izvršiti upis prava vlasništva i drugih stvarnih prava u korist Brčko Distrikta na svim nekretninama, upisanim u zemljišnim knjigama tog suda, na kojima je do stupanja na snagu zakona kao vlasništvo bila upisana općenarodna imovina, društveno vlasništvo, državno vlasništvo, vlasništvo zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije, vlasništvo društveno-političkih organizacija, mjesnih zajednica i drugih pravnih lica u društvenom ili državnom vlasništvu ili bilo koji drugi oblik vlasništva osim privatnog, a upisi prava upravljanja, korištenja i raspolaganja na navedenim nekretninama, bez obzira na vrstu i oblik organizovanja titulara tih prava, također se brišu po službenoj dužnosti. U vezi sa ovim, članom 266. stav 1. Zakona o

³²Zakon o upisu stvarnih prava na nekretninama u vlasništvu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 26/04).

registru zemljišta Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine³³ je propisano zatvaranje registara sa upisima prava raspolaganja korištenja i upravljanja, te po službenoj dužnosti provođenje upisa prava vlasništva u korist titulara navedenih prava.

6.4.7 Propisi o legalizaciji bespravno izgrađenih objekata

Od elementarnog su značaja činjenice da je za zakonitu gradnju neophodno obezbijediti urbanističku saglasnost, odobrenje za građenje i upotrebnu dozvolu u skladu sa odredbama Zakona o prostornom uređenju, da bi nakon toga bilo izvršeno uplanjenje određene građevine u katastar u skladu sa odredbama Zakona o premjeru i katastru zemljišta/ nekretnina i upis u zemljišne knjige u skladu sa odredbama Zakona o zemljišnim knjigama. Međutim, u oblasti prostornog planiranja, uređenja i gradnje, koja treba da obezbijedi što racionalnije korištenje prostora, građenje u skladu sa prostorno-planskom dokumentacijom, te zadovoljavanje i usklađivanje individualnih potreba građana s jedne strane i širih potreba društvene zajednice s druge strane, u BiH susrećemo specifične i rasprostranjene probleme u urbanim područjima, područjima koja tek treba urbanizirati i onim koja uopće nisu predviđena za gradnju. U pitanju je fenomen bespravne gradnje, koji zapadni svijet uopće ne poznaje i vrlo teško razumijeva. Neki od razloga bespravne gradnje su: nefunkcionisanje pravnog sistema, teška ekonomska situacija velikog broja građana, (isti često grade objekte bez adekvatne urbanističko-tehničke i građevinske dokumentacije, potrebnih saglasnosti i dozvola zbog previsokih iznosa novca koji je potrebo izdvojiti na ime plaćanja različitih naknada u postupku njihovog pribavljanja)³⁴, kao i gradnja tokom i poslije rata brojnih naselja, bez pribavljanja neophodne dokumentacije.

Donošenje propisa o legalizaciji građevina izgrađenih bez odobrenja za građenje i građevina privremenog karaktera, u Federaciji BiH spada u nadležnost kantona. Zavisno o kojem području je je riječ legalizacija je uređena Zakonom o prostornom uređenju, Zakonom o građenju ili odgovarajućim odlukama o legalizaciji³⁵.

U Republici Srpskoj pitanje legalizacije uređeno je entitetskim propisima (Uredba o legalizaciji bespravno sagrađenih objekata).

Navedenim propisima, uređuje se postupak, uslovi i način legalizacije bespravnih građevina i bespravnih radova, te rješavanje pravnog statusa građevina privremenog karaktera.

Legalizacija podrazumijeva donošenje rješenja o naknadnoj urbanističkoj saglasnosti, odobrenju za građenje i upotrebnoj dozvoli u skladu sa odredbama Zakona o prostornom uređenju, ali za slučaj da je do gradnje došlo na građevinskom zemljištu u državnom vlasništvu. Predmetni propisi se uglavnom donose periodično i na snazi su obično jednu godinu od dana donošenja, uz već ustaljenu praksu produžavanja roka važenja tih propisa ili donošenja novih.

U Brčko Distriktu pitanja postupka i uslova za legalizaciju su inače uređena posebnim Zakonom o legalizaciji Brčko Distrikta³⁶.

³³Zakon o registru zemljišta Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, broj: 11/01, 01/03, 14/03, 19/07 i 02/08).

³⁴ Određene procjene pokazuju daje na ime ovakvih davanja potrebno izdvojiti iznos između 1/3 i 1/2 ukupne cijene koštanja određenog građevinskog objekta.

³⁵ Na primjer za područje Zeničko-Dobojskog Kantona postupak i uslovi legalizacije regulisani su odredbama Zakona o građenju Zeničko-Dobojskog Kantona („Službene Novine Zeničko-Dobojskog Kantona“, broj: 1/05 i 2/08) i Zakona o prostornom uređenju Zeničko-Dobojskog Kantona („Službene Novine Zeničko-Dobojskog Kantona“, broj: 2/04), dok je za područje Kantona Sarajevo legalizacija uređena Odlukom o legalizaciji građevina izgrađenih bez odobrenja za građenje i građevina privremenog karaktera („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 6/06, 18/07 i 18/08).

³⁶Zakon o legalizaciji Brčko Distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“ broj: 21/03, 3/04, 29/04 i 19/07).

I u vezi sa ovim propisima može se konstatovati njihov značaj za Projekt razvoja sistema navodnjavanja budući da isti omogućavaju utvrđivanje prava vlasništva na objektima, pod propisanim uslovima u korist osoba koje su posjednici i korisnici, te upisa u katastar i zemljišnu knjigu, što također i u ovom slučaju nudi mogućnost obezbjeđenja zahtijevane zaštite u smislu navedenih Operativnih pravila Svjetske banke.

6.4.8 Zakoni o građevinskom zemljištu Federacije BiH i Republike Srpske

Entitetskim zakonima o građevinskom zemljištu iz 2003. godine³⁷, po prvi put je omogućeno privatno vlasništvo na ovom zemljištu. Za razliku od ranijih zakonskih rješenja po kojim je građevinsko zemljište samim utvrđivanjem postajalo isključivo državno/društveno vlasništvo, a nakon toga više nisu postojale pravne mogućnosti za promijene vlasničkog karaktera, sada ono može biti i u privatnom vlasništvu. Samim aktom utvrđivanja građevinskog zemljišta, isto ne postaje državno, dok se dio zemljišta u državnom vlasništvu reprivatizira. Činjenica je da navedenim zakonima ipak nije u potpunosti izvršena denacionalizacija gradskog građevinskog zemljišta, budući da je vlasništvo na izgrađenom građevinskom zemljištu ograničeno na zemljište ispod zgrade i ono koje služi za njegovu redovnu upotrebu, a uspostava ranijeg vlasničko-pravnog odnosa moguća samo za zemljišta koja su kao građevinska utvrđena odlukama općina.

Imajući u vidu interese Projekta razvoja sistema navodnjavanja, pažnja se skreće na činjenicu da Zakon o građevinskom zemljištu Federacije BiH još uvijek sadrži odredbe kojim je u korist bespravnog graditelja na građevinskom zemljištu propisano utvrđivanje prava vlasništva na zemljištu, kada su ispunjeni uslovi za zadržavanje, odnosno legalizaciju tog objekta. Odluku o utvrđivanju prava vlasništva u ovom slučaju donosi Općinsko vijeće, što je na tragu zahtjeva postavljenih Operativnim pravilima Svjetske banke.

Navedeni entitetski zakoni su inače predstavljali prvi korak u transformaciji prava korištenja i raspolaganja u pravo vlasništva na građevinskom zemljištu, a zakon Republike Srpske iz 2006. godine³⁸ je napravio slijedeći korak pa je reprivatizirao i nacionalizirano građevinsko zemljište, kao i ono koje je posebnim zakonima proglašeno građevinskim, dok se ovaj proces konačno zaokružuje Zakonom o stvarnim pravima RS, koji je prelaznim i završnim odredbama predvidio definitivnu pretvorbu prava raspolaganja i prava korištenja na građevinskom zemljištu u pravo vlasništva, odredbe Zakona o građevinskom zemljištu, koje za svoj sadržaj imaju stvarna prava su stavljene van snage.

6.4.9 Zakoni o šumama Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta

U Bosni i Hercegovini danas egzistira veći broj propisa o šumama, koji su doneseni na nivou entiteta, Brčko Distrikta, pa čak i kantona unutar Federacije BiH³⁹ i istim su uređena pitanja statusa, vlasništva, korištenja, raspolaganja i otuđenja, kao i zaštite ovog prirodnog resursa.

³⁷ Zakon o građevinskom zemljištu F BiH (»Službene Novine Federacije BiH«, broj: 25/03, 16/04 i 67/05).

Zakon o građevinskom zemljištu RS (»Službeni Glasnik RS«, broj:41/03 i 86/03).

³⁸Zakon o građevinskom zemljištu RS (»Službeni Glasnik RS«, broj: 112/06).

³⁹ - Uredba o šumama Federacije BiH (»Službene novine Federacije BiH«, broj: 83/09).

- Zakono šumama RS (»Sl. glasnik RS«, broj: 75/08).

- Zakono šumama Brčko Distrikta BiH (»Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH« broj: 14/10).

- Zakono šumama Kantona Sarajevo (Službene novine Kantona Sarajevo broj: 4/99).

6.5 INSTITUCIONALNI OKVIR VEZAN ZA PROJEKT

Institucionalni okvir predstavlja sistem državnih ustanova, organa i organizacija koji u skladu sa zakonom i drugim propisima imaju određene nadležnosti, odnosno obaveze i ovlaštenja za poduzimanje odgovarajućih mjera, te vođenje aktivnosti i konkretnih postupaka u kojim se odlučuje o pitanjima koja su relevantna za Projekt razvoja sistema navodnjavanja.

Prije svega značajna uloga u ovom dijelu pripada Vladi Federacije BiH, Vladi RS, kantonalnim vladama, Vladi Brčko Distrikta, te entitetskim i kantonalnim ministarstvima za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu, odnosno Odjeljenju za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Brčko Distrikta.

Nadležnost za vođenje postupka eksproprijacije i rješavanje naknada za eksproprisane nekretnine pripada općinskim službama za imovinskopravne poslove. Uprave za geodetske i imovinskopravne poslove Federacije BiH, odnosno Republike Srpske su drugostepeni organi koji odlučuju o žalbama uložnim na odluke općinskih službi za imovinskopravne poslove.

Ocjena zakonitosti odluka ovih drugostepenih organa može biti izvršena u upravnom sporu, nakon podnošenja tužbe, a nadležnost za postupanje u ovom slučaju imaju kantonalni sudovi u Federaciji BiH, okružni sudovi u Republici Srpskoj, odnosno Apelacioni sud Brčko Distrikta.

Pitanje naknade za eksproprisane nekretnine stranke mogu sporazumno riješiti pred općinskom službom za imovinskopravne poslove, a ukoliko sporazum ne bude postignut o visini naknade odlučuju općinski sudovi. Žalbe na odluke ovih sudova mogu se podnijeti kantonalnim sudovima u Federaciji BiH, odnosno okružnim sudovima u Republici Srpskoj. Drugostepene sudske odluke mogu biti ispitane u postupku po zahtjevima za reviziju, a za odlučivanje u tom slučaju nadležni su entitetski vrhovni sudovi. Prethodno navedena pravila u pogledu nadležnosti uglavnom važe i za područje Brčko Distrikta, za čije područje su zakonom formirani Osnovni i Apelacioni sud Brčko Distrikta BiH.

Pored navedenih entitetskih, kantonalnih ustanova i organa Brčko Distrikta, s obzirom na specifične zahtjeve sadržane u Operativnim pravilima Svjetske banke OP 4.12, za rješavanje istih kao nadležna se pojavljuju entitetska i kantonalna ministarstva socijalne pomoći, odjeljenje Brčko Distrikta, te općinske službe i centri za socijalni rad.

Nadležnost za rješavanje u postupcima za legalizaciju bespravno izgrađenih objekata imaju općinske službe prostornog uređenja, Odjeljenje Brčko Distrikta za prostorno planiranje i imovinskopravne odnose, te entitetska i kantonalna ministarstva za prostorno uređenje, odnosno za urbanizam.

Značajne nadležnosti svakako pripadaju i Agenciji za vodno područje rijeke Save u Sarajevu, Agenciji za vodno područje Jadranskog mora u Mostaru (Federacija BiH), te Agenciji za vode oblasnog riječnog sliva Save iz Bijeljine i Agenciji za vode oblasnog riječnog sliva Trebišnjice (Republika Srpska), kao i Agenciji za vodno područje Brčko Distrikta.

Kada su u pitanju šume, pored entitetskih i kantonalnih ministarstava za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu, značajna ovlaštenja u pogledu upravljanja i korištenja zakonom su dodijeljena entitetskim i kantonalnim upravama za šumarstvo.

Za konkretnu realizaciju projektnih zadataka i aktivnosti najznačajnija je naravno Jedinice za implementaciju projekta u šumarstvu i poljoprivredi, koja se nalazi unutar entitetskih ministarstava za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu.

Dakle, Institucionalni okvir vezan i bitan za Projekt razvoja sistema navodnjavanja, sa prethodno navedenim ustanovama, institucijama i organima i njihovim zakonom propisanim nadležnostima pruža mogućnost vođenja postupaka, poduzimanja odgovarajućih mjera, na taj način rješavanja problema i zadataka, te realiziranja ciljeva postavljenih ovim Projektom.

6.6 SMJERNICE ZA PROJEKT U VEZI SA PROCEDURAMA PRESELJAVANJA

Tabela 19. Postupak eksproprijacije

Faza postupka	Zakonski okvir	Radnje/aktivnosti	Napomena
Prije pokretanja postupka eksproprijacije	Zakon o eksproprijaciji	Utvrđivanje općeg interesa	Uslov da bi se mogao voditi postupak eksproprijacije
Prije pokretanja postupka eksproprijacije		Informisanje i javne rasprave	Zahtjev u smislu Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Prije pokretanja zvaničnog postupka eksproprijacije	Zakon o eksproprijaciji	Sporazumno rješavanje prijenosa prava vlasništva	Pogodan način i za rješavanje nekih od spornih ili problematičnih slučajeva (na primjer slučaj izgradnje objekta bez pribavljenih saglasnosti i dozvola)
Pokretanje postupka eksproprijacije	Zakon o eksproprijaciji	Podnošenje prijedloga	U prijedlogu moraju biti precizirani: korisnik, nekretnina i njen vlasnik. Uz prijedlog se mora priložiti: odluka o izgradnji investicionog objekta, dokaz da korisnik eksproprijacije ima obezbijedena i izdvojena na posebnom računu kod banke finansijska sredstva za plaćanje naknade, dokaz o utvrđenom općem interesu, te dokaz da je predlagač prethodno sa vlasnikom nekretnine pokušao sporazumno riješiti pitanje stjecanja prava vlasništva na toj nekretnini
Pokrenut postupak eksproprijacije	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku	Utvrđivanje prava vlasništva	Ako postoji neslaganje zemljišnoknjižnog i faktičkog stanja na nekretnini, općinska služba za imovinsko-pravne poslove raspravit će pravo vlasništva kao prethodno pitanje u skladu sa odredbama člana 27. stav 3. zakona. Ova propisana mogućnost je izuzetno značajna budući da daje ovlaštenje navedenoj službi da prethodno raspravi, odnosno utvrdi pravo vlasništva, što je daleko efikasniji način u odnosu na posebne postupke, koji se vode pred drugim organima.
Postupak odlučivanja o eksproprijaciji	Zakon o eksproprijaciji	Eksproprijacija preostalog dijela nekretnine	Na zahtjev vlasnika može se izvršiti i eksproprijacija preostalog dijela nekretnine kada se utvrdi da vlasnik nema privredni interes da koristi taj dio, odnosno ako je na tom dijelu onemogućena ili bitno pogoršana dotadašnja egzistencija ili je onemogućeno normalno korištenje preostalih nekretnina.

Faza postupka	Zakonski okvir	Radnje/aktivnosti	Napomena
Postupak odlučivanja o eksproprijaciji	Zakon o eksproprijaciji	Ulazak u posjed ekspropisane nekretnine	Pravilo: u posjed se ulazi nakon pravosnažnosti rješenja o eksproprijaciji. Izuzetno: na zahtjev korisnika eksproprijacije Vlada može odlučiti da se nekretnina preda i prije pravosnažnosti, odnosno konačnosti rješenja kada je to neophodno zbog hitnosti ili da bi se otklonila znatnija šteta. Ova mogućnost je isključena kada je u pitanju stambena ili poslovna zgrada, za koju korisnik eksproprijacije nije osigurao drugu odgovarajuću nekretninu.
Postupak odlučivanja o eksproprijaciji	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku	Odustanak od prijedloga za eksproprijaciju	Obustava postupka
Drugostepeni upravni postupak po žalbi	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku	Rješavanje o žalbi na rješenja o eksproprijaciji	Rješava entitetska uprava za geodetske i imovinskopravne poslove
Upravni spor	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku Zakon o upravnim sporovima	Odlučivanje o tužbi protiv rješenja o eksproprijaciji	Odluku donosi Kantonalni sud u FBiH, Apelacioni sud u BD, odnosno Okružni sud u RS
Postupak eksproprijacije je pravosnažno okončan	Zakon o eksproprijaciji Zakon o zemljišnim knjigama	Uknjižba vlasništva i drugih stvarnih prava	Uknjižba vlasništva i drugih stvarnih prava na ekspropisanoj nekretnini, kao i na nekretnini koja je data ranijem vlasniku na ime naknade vrši se na osnovu pravosnažnog rješenja o eksproprijaciji i dokaza o isplaćenoj naknadi, odnosno dokaza o stjecanju prava vlasništva ranijeg vlasnika na drugoj odgovarajućoj nekretnini.
Postupak eksproprijacije je pravosnažno okončan	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku	Određivanje visine naknade u upravnom postupku	Sporazumno pred općinskom službom za imovinskopravne poslove
Sudski (vanparnični) postupak	Zakon o eksproprijaciji Zakon o vanparničnom postupku	Određivanje visine naknade u sudskom postupku	Odluka općinskog suda o visini naknade
Postupak eksproprijacije je pravosnažno okončan	Zakon o eksproprijaciji Zakon o upravnom postupku	Zahtjev za deeksproprijaciju nekretnina	Poništavanje pravosnažnog rješenja o eksproprijaciji iz razloga što izuzeta nekretnina nije privedena namjeni ili se ne koristi u svrhe zbog kojih je izuzeta

Tabela 20. Matrica naknada

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Zakonski okvir	Prava na naknade	Proces i specifični uslovi
Uknjižena zemljišna parcela sa uknjiženim stambenim objektom	Zakon o eksproprijaciji Zakon o građevinskom zemljištu	OPCIJA 1: Preseljenje uz zamjenske nekretnine Zamjenske nekretnine uključujući stambenu parcelu slične veličine i karakteristika, te stambeni objekat slične veličine i karakteristika ILI OPCIJA 2: Novčana naknada - Novčana naknada za parcelu i objekat prema tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti i - Naknada za pokrivanje troškova selidbe	Prijenos vlasništva putem sporazumnog dogovora ili u postupku eksproprijacije Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Uknjiženi nestambeni objekat, na uknjiženom zemljištu	Zakon o eksproprijaciji Zakon o građevinskom zemljištu	Novčana naknada vlasniku objekta prema tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti i Novčana naknada za parcelu prema tržišnoj vrijednosti	Prijenos vlasništva putem sporazumnog dogovora ili u postupku eksproprijacije Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Uknjižena poljoprivredna parcela	Zakon o eksproprijaciji Zakon o vlasničkovim odnosima Zakon o poljoprivrednom zemljištu Zakon o zemljišnim knjigama	- Obezbjedenje zamjenske poljoprivredne parcele slične veličine i karakteristika ili - Novčana naknada prema zamjenskoj vrijednosti	Prijenos vlasništva putem sporazumnog dogovora ili u postupku eksproprijacije. Ako dio predmetne parcele pod uticajem Projekta iznosi neznatan dio od njene ukupne površine, opcija zamjenske parcele neće biti na raspolaganju, već samo opcija novčane naknade. Ako je ostatak parcele nakon eksproprijacije njenog dijela neupotrebljiv, vlasnik polaže pravo na eksproprijaciju i preostalog dijela (cijele) parcele. Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Zakonski okvir	Prava na naknade	Proces i specifični uslovi
Jednogodišnje poljoprivredne kulture (prinos)	Zakon o eksproprijaciji Zakon o poljoprivrednom zemljištu	Novčana naknada prema tržišnoj, vrijednosti vlasniku kulture ukoliko ima dokaz o zakupodavnom odnosu sa vlasnikom zemljišta Novčana naknada vlasniku zemljišta po tržišnoj vrijednosti	Novčana naknada za kulturu će biti na raspolaganju jedino ako se godišnji prinos ne može ubrati u toku raspoloživog roka Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Višegodišnje poljoprivredne kulture	Zakon o eksproprijaciji Zakon o poljoprivrednom zemljištu	Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti vlasniku poljoprivrednih kultura ukoliko ima dokaz o zakupodavnom odnosu sa vlasnikom zemljišta Novčana naknada vlasniku zemljišta po tržišnoj vrijednosti	Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Poslovna djelatnost	Zakon o eksproprijaciji	Ranijem vlasniku eksproprisane poslovne prostorije u kojoj je obavljao poslovnu djelatnost korisnik eksproprijacije dužan je prije rušenja poslovne prostorije osigurati drugu odgovarajuću prostoriju u vlasništvu.	Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Šumsko zemljište u privatnom vlasništvu	Zakon o eksproprijaciji Zakon o šumama	Vlasniku zemljišta novčana naknada prema tržišnoj vrijednosti parcele i Novčana naknada vlasniku drveta prema tržišnoj vrijednosti izgubljenog drveta	Prijenos vlasništva putem sporazumnog dogovora ili u postupku eksproprijacije Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
SLUČAJEVI ZA KOJE NAKNADE ZAKONOM NISU PREDVIĐENE ILI SU UPITNE			
Poljoprivredna parcela uknjižena na ime druge osobe (ne na ime korisnika)	Zakon o eksproprijaciji Zakon o vlasničkopравnim odnosima	Novčana naknada prema zamjenskoj vrijednosti za zemljište vlasniku zemljišta ili njegovim nasljednicima	Utvrđivanje prava vlasništva za korisnika, (na primjer u postupku rješavanja uzurpacija), te prijenos vlasništva putem sporazumnog dogovora ili u postupku potpune eksproprijacije

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Zakonski okvir	Prava na naknade	Proces i specifični uslovi
	<p>Zakon o uzurpacijama</p> <p>Zakon o poljoprivrednom zemljištu</p> <p>Zakon o zemljišnim knjigama</p>	<p>i</p> <p>Novčana naknada za bilo kakva unaprjeđenja (razvojne aktivnosti) vlasniku tih unaprjeđenja (primjenjivo na objekte navodnjavanja ili odvodnju, zasade višegodišnjih kultura, objekte, itd.)</p>	<p>Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12</p>
<p>Upisana parcela sa stambenom jedinicom bez građevinske dozvole, koju je izgradio vlasnik parcele</p>	<p>Zakon o eksproprijaciji</p> <p>Propisi o legalizaciji</p>	<p>Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije:</p> <p>OPCIJA 1: PRESELJENJE UZ ZAMJENSKE NEKRETNINE Zamjenska imovina uključujući parcelu i stambenu jedinicu slične veličine i karakteristika (zamjenska nekretnina) i parcelu koja se nalazi uz imovinu i Pomoć za selidbu ILI</p> <p>OPCIJA 2: NOVČANA NAKNADA Novčana naknada i za parcelu i za stambenu jedinicu po tržišnoj, odnosno punoj vrijednosti i Pomoć za selidbu</p>	<p>Nakon uspješno okončanog postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija i obezbijediti odgovarajuća naknada</p> <p>Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12</p>
<p>Stambena jedinica izgrađena bespravno na parceli koja je u vlasništvu nekog drugog lica</p>	<p>Zakon o eksproprijaciji</p> <p>Propisi o legalizaciji</p> <p>Zakon o vlasničkopравnim odnosima</p>	<p>Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije:</p> <p>Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti vlasniku objekta i Pomoć za selidbu vlasniku objekta</p>	<p>Nakon uspješno okončanog postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija</p> <p>Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12</p>

Vrsta prava ili imovine pod uticajem Projekta	Zakonski okvir	Prava na naknade	Proces i specifični uslovi
		i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu vlasniku i/ili nasljednicima vlasnika parcele	
Stambena jedinica izgrađena bespravno na parceli koja je u javnom vlasništvu	Zakon o eksproprijaciji Propisi o legalizaciji Zakon o građevinskom zemljištu	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti objekta, vlasniku objekta i Pomoć za selidbu vlasnika objekta	Nakon uspješno okončanog postupka utvrđivanja prava vlasništva građenjem na tuđem zemljištu i postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Bespravno izgrađeni nestambeni objekti na uknjiženom zemljištu	Zakon o eksproprijaciji Propisi o legalizaciji Zakon o građevinskom zemljištu Zakon o vlasničkopравnim odnosima	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat – vlasniku objekta i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu	Nakon uspješno okončanog postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Bespravno izgrađeni nestambeni objekat na parceli koja je u vlasništvu nekog drugog lica	Zakon o eksproprijaciji Propisi o legalizaciji Zakon o građevinskom zemljištu Zakon o vlasničkopравnim odnosima	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat vlasniku objekta i Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za parcelu vlasniku parcele i/ili njegovim nasljednicima	Nakon uspješno okončanog postupka utvrđivanja prava vlasništva građenjem na tuđem zemljištu i postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12
Bespravno izgrađeni nestambeni objekti na parceli koja je u javnom vlasništvu	Zakon o eksproprijaciji Propisi o legalizaciji Zakon o građevinskom zemljištu	Pod uslovom da se uspješno provede proces legalizacije: Novčana naknada po tržišnoj vrijednosti za objekat i pripadajuće zemljište vlasniku	Nakon uspješno okončanog postupka legalizacije do donošenja rješenja o eksproprijaciji može se vršiti eksproprijacija Uslovi iz Operativnih pravila Svjetske banke 4.12

7 PLAN INTEGRALNOG SUZBIJANJA ŠTETOČINAMA

7.1 SVRHA I CILJ IZRADE PLANA

Projekat je klasificiran u okolišnu kategoriju B i iako ne zahtjeva primjenu sigurnosne politike za Upravljanje štetočinama, Plan integralnog suzbijanja štetočina preventivno čini sastavni dio Okvira okolišnog i društvenog upravljanja. Svrha ovog Plana je da pomogne farmerima u slučaju da dođe do povećanja poljoprivredne proizvodnje kao rezultat poboljšanog sistema navodnjavanja i povećanja potrebe za primjenom mjera za suzbijanje štetočina. Pripremom ovog Plana integralnog suzbijanja štetočina, Jedinica za upravljanje projektom će osigurati da se svi dozvoljeni pesticidi (ovlašteni ili registrirani) koriste na najsigurniji mogući način. Odgovarajuće suzbijanje štetočina je zatvoreni krug koji se sastoji od sljedećih komponenti:

- transporta i sigurnog čuvanja pesticida u skladištu
- primjena pesticida (u dozvoljenim koncentracijama)
- upravljanja zaostalim/neiskorištenim pakovanjima od pesticida

Integralni plan suzbijanja štetočina treba da posluži poljoprivrednicima da dobiju potrebne informacije o dobrim poljoprivrednim praksama, kako bi smanjili teret zagađenja okoliša uzrokovan prekomjernom upotrebom pesticida, te smanjili rizik po zdravlje ljudi i životinja potpunim isključivanjem pesticida iz upotrebe⁴⁰.

7.2 INSTITUCIONALNI OKVIR

Nadležno tijelo koje se bavi prevencijom i suzbijanjem bolesti i štetočina, te kontrolira uvoz hemijskih sredstava je Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja, formirana u sastavu Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. Uprava je nacionalno tijelo za zaštitu zdravlja bilja, nadležno za koordinaciju i kontakte u vezi sa pitanjima koja se odnose na zaštitu bilja, kao i odredbe koje proizlaze iz Međunarodne konvencije o zaštiti bilja („Službeni glasnik BiH“, br. 08/03), koju je BiH ratifikovala 2003. godine, ali i domaćeg zakonodavstva.

Na entitetskom nivou, nadležne institucije su: Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske koji vrše upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, a koji se, između ostalog, odnose na zaštitu poljoprivrednoga bilja i proizvoda od uzročnika bolesti, štetočina i korova, te edukaciju poljoprivrednika.

Osim ova dva ministarstva, u Federaciji Bosne i Hercegovine je prisutan Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo, koji u svojoj nadležnosti ima organizaciju izvještajno – prognoznih službi u zaštiti bilja, te edukaciju poljoprivrednika. U Republici Srpskoj, Agencija za pružanje stručnih usluga u poljoprivredi vrši stručne i druge poslove vezane za pružanje stručnih savjeta, podizanja nivoa znanja, praktičnih vještina poljoprivrednim proizvođačima, prikuplja i analizira podatke o svim aspektima poljoprivredne proizvodnje.

⁴⁰Dougherty T.C., Hall A.W., Wallingford H.R. (1995): FAO Irrigation and Drainage Paper 53.FAO, ODA.

7.3 DOSADAŠNJE OSPOSOBLJAVNJE I EDUKACIJA

Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja je u proteklom periodu u saradnji sa projektom FARMA koji financira Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID), radila na edukaciji poljoprivrednih proizvođača za pravilnu primjenu fitofarmaceutskih sredstava. U tu svrhu je štampan edukativni priručnik „Pravilna primjena fitofarmaceutskih sredstava (pesticida)“ koji je Uprava izdala u saradnji sa FARMA projektom. Uprava je također, vršila obuku Granične policije Bosne i Hercegovine radi sprječavanja uvoza fitofarmaceutskih sredstava koja su zabranjena zakonom ili njihov uvoz nije dozvoljen. Pored ovog priručnika, u okviru projekta FARMA, pripremljeni su sljedeći priručnici:

- Global GAP - Korak ka globalnom tržištu,
- Global GAP INFO Ekonomski priručnik o poljoprivrednim praksama,
- Priručnik koji se odnosi na dobre prakse za primjenu fitofarmaceutskih sredstava za eliminaciju štetočine *S. endobioticum*,
- Priručnik koji se odnosi na dobre prakse za primjenu fitofarmaceutskih sredstava za eliminaciju štetočine *Ralstonia*,
- Priručnik koji se odnosi na dobre prakse za primjenu fitofarmaceutskih sredstava za eliminaciju štetočine *C. sphaenodicus*.

U okviru projekta FARMA kao doprinos povećanju konkurentnosti poljoprivrednog sektora putem uvođenja i usvajanja standarda EU, organizovano je 8 radionica u svrhu edukacije i konsultacija za udruženja poljoprivrednih proizvođača kako bi im se pomoglo da provedu standarde GlobalGAP i pripreme se za certifikaciju. GLOBAL GAP (Good Agricultural practises) su standardi dobrih poljoprivrednih praksi koji imaju za cilj certificiranje poljoprivrednih proizvoda iz cijelog svijeta, koji kontroliraju upotrebu svih vrsta agrohemijskih i vode brigu za okoliš i održivi razvoj. GAP favoriziraju WB i FAO.

Radionice je organizirala Agencija za saradnju, edukaciju i razvoj (ACED). Radionice su obuhvatile sljedeće teme:

- Opšti okvir standarda
- Proces standardizacije i certifikacije
- Iskustvo u provođenju standarda GlobalGAP u BiH
- Važnost standarda GlobalGAP

Ukupno 176 proizvođača dobilo je osnovne informacije o ovom izuzetno važnom standardu u poljoprivrednoj proizvodnji bez koga je izvoz proizvoda u zemlje EU nemoguć. ACED je krajem 2010. završio aktivnosti na implementaciji standarda GlobalGAP sa 32 poljoprivredna proizvođača u 3 regije Bosne i Hercegovine (sjeverni, sjeverozapadni i sjeveroistočni). Kroz intenzivne konsultacije, proizvođačima je omogućeno da pripreme svoje farme za uvođenje standarda GlobalGAP i certifikaciju.

Proizvođači voća i povrća u BiH u većini slučajeva moraju da certificiraju proizvodnju u skladu sa GlobalGAP standardom kako bi izvezili svježe voće i povrće u EU. Nova verzija GlobalGAP standarda (verzija 4) se obavezno primjenjuje od 1. januara 2012. Kako bi konsultanti u BiH bili u toku sa izmjenama u standardu i bili u mogućnosti da pružaju adekvatne savjete proizvođačima, projekt FARMA u saradnji sa UNDP VCE projektom je obučio 6 osoba za korištenje nove verzije GlobalGAP standarda.

Projekt „Razvoj poljoprivrednih zadruga“ finansira Evropska unija, a implementira ga Centar za razvoj i podršku (CRP) u saradnji sa organizacijom „Nešto više“ iz Sarajeva. Projekt je usmjeren na jačanje kapaciteta poljoprivrednih zadruga u BiH kako bi lakše mogli djelovali na zahtjevnom

poljoprivrednom tržištu u BiH, tako i u Evropskoj uniji. Cilj projekta, pored izgradnje kapaciteta, jeste i zapošljavanje minimalno 20 osoba u sektoru poljoprivrede. Kroz projekt su GlobalGAP-om certificirani Zemljoradnička zadruga (ZZ) „Voćar“ Glumina iz Zvornika, „Agro-Koraj“ iz Koraja, „Gračanka“ iz Gračanice, „PMG VIP“ iz Gradačca, „Brka“ iz Brčkog i „Agropodrinje“ iz Goražda. EU je podržala ovaj projekt sa 315.000 eura koja su namijenjena direktnoj pomoći zadrugama, odnosno oko 400 proizvođača koji su okupljeni u 7 zadruga u entitetima i Distriktu Brčko.

U okviru djelovanja Centra za okolišni razvoj is Sarajeva pripremljene su brošure o primjeni đubriva i dobre poljoprivredne prakse u cilju prevencije i smanjenja difuznog zagađenja vodnih resursa, te zaštite zemljišta. Snimljen je i film „Nastanak i kontrola difuznog zagađenja“. To su projekti „Podizanje javne svijesti farmera i poljoprivrednika o primjeni đubriva i dobre poljoprivredne prakse u cilju sprječavanja difuznog zagađenja vodnih resursa“, koji su podržali Austrian Cooperation Office i REC BiH (2005), te Projekt "Izgradnja partnerskih odnosa unutar lokalne zajednice za borbu protiv zagađenja nutrijentima", koji je podržao UNDP/GEF Dunavski regionalni projekt (2005). Projekti su realizirani u tri regiona u BiH – srednja Bosna-općine Travnik, Novi Travnik, Vitez i Busovača, sjeverna Bosna-općine Modriča, Odžak, Čelić i Brčko Distrikt, sjeverozapadna Bosna-općine Bihać, Bužim, Cazin i Bosanska Krupa. Drugi projekt koji se odvijao u okviru Dunavskog programa, realiziran je u sjevernom regionu BiH, odnosno opštinama Odžak, Šamac, Derventa i Modriča. Do kraja 2011. godine završit će se obuka poljoprivrednih proizvođača u slivu rijeke Neretve.

Tokom 2011. godine započeta je realizacija projekta „Podrška Upravi BiH za zaštitu zdravlja bilja“. Opći cilj projekta je uspostavljanje integriranog državnog sistema fitosanitarne kontrole kojim će biti omogućeno kreiranje i provedba politike BiH za zaštitu zdravlja bilja, usklađene s EU zakonodavstvom i međunarodnim standardima u ovoj oblasti (koje proizlaze iz Međunarodne konvencije za zaštitu bilja - IPPC). Projekt finansira Evropska unija u iznosu od 790,450€ iz IPA fondova. Konzorcij na čelu s Agriconsulting Europe SA, u suradnji s National Institute for Agricultural Biology (NIAB), će u svrhu provedbe projekta obezbijediti kvalificirane i iskusne stručnjake iz nekoliko zemalja članica EU. Uprava za zaštitu zdravlja bilja će se obavezati na pružanje podrške razvoju sistema fitosanitarne kontrole. Trajanje projekta je 24 mjeseca, a glavni korisnici su Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja, zajedno s Ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH, Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS, Odjelom za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Brčko distrikta i tri inspektorata uspostavljena na nivou entiteta i Brčko distrikta, koji su uključeni u provedbu fitosanitarne kontrole. U projektu je planirano pet glavnih aktivnosti i one će se odnositi na sistem kontrole zdravlja bilja, sredstva za zaštitu bilja (pesticide) i certificiranje sjemena i sadnog materijala. U sklopu projekta izvršena je procjena postojećih radnih uvjeta i tehničkih aspekata na osnovu unaprijed izrađenog upitnika i intervjua obavljenih sa inspektorima. Četiri granične inspeksijske službe su opremljene odgovarajućom laboratorijska opremom za kontrolu fitofarmaceutskih sredstava. Napravljena je lista potrebne opreme i instrumenata za sve granične inspeksijske službe na osnovu Direktive Komisije 98/22/EZ. U okviru projekta je izvršena obuka iz međunarodnih metoda za Analizu rizika od štetočina (PRA). Pripremljene su i prezentacije o principima i procedurama PRA za osoblje Uprave za zaštitu bilja BiH i Koordinacijske grupe za zaštitu zdravlja bilja. Obukom su obuhvaćeni i lokalni eksperti koje će projekt uposliti za obavljanje stvarne PRA. Pripremljen je Priručnik s uputstvima za inspekciju sjemenskih usjeva prema smjernicama OECDi isti je preveden na službene jezike BiH i podijeljen inspektorima. Obrazac CERT3C Izvještaja o inspekciji usjeva za sjemenske usjeve je također preveden na lokalne jezike i inspektori su dobili primjerak tokom inspekcija usjeva. Obavljene su posjete institutima u BiH i rasadnicima gdje se proizvodi materijal za razmnožavanje. Održana je obuka o OECD/EU šemi za inspekciju.

Uprava za zaštitu bilja BiH planira informativnu obuku za vlasnike i osoblje poljoprivrednih apoteka koje su, ili trebaju biti, upisane u registar poljoprivrednih apoteka BiH.

7.4 PRISUTNI PROBLEMI SA BOLESTIMA, ŠTETOČINAMA I KOROVIMA U BIH

Bolesti koje su prisutne na kulturama u BiH registruju se već duži niz godina i objavljuju u „Pravilniku o listama štetnih organizama, listama bilja, biljnih proizvoda i reguliranih objekata“ („Službeni glasnik BiH“, br. 69/09).

I pored činjenice da se vrši registracija, zbog nepostojanja intenzivnih terenskih istraživanja, podaci su nedostatni i dijelom nepouzdana.

Bolesti, korovi i štetočine usjeva, koje su prisutne u regionu, uglavnom se javljaju i u BiH u većem ili manjem obimu. One, uglavnom, prate kulture koje se siju, ali njihova rasprostranjenost uveliko ovisi i od klimatskih karakteristika područja u kojem se gaje.

U BiH su prisutne sljedeće bolesti i štetočine: plamenjača, puž golać, balac, pepelnica, lisne uši, osice, pojedina virusna oboljenja (šarka), krompirova zlatica, kukuruzni moljac, gljivična oboljenja. Od korovskih vrsta najviše su prisutne ambrozija, poponac, divlji sirak, ljulj, bodljan, abutilion i dr. Međutim, do sada nisu zabilježene epidemije nekih bolesti i uz povremenu primjenu pesticida bolesti i štetočine nisu nanosile veću štetu kulturama.

Tabela 21. Prisutne bolesti i štetočine na pet analiziranih lokaliteta

Bolest/štetočina	Cvilinsko polje	Mostarsko blato	Pelagićevo	Lijevče polje	Novo selo
Žitni balac	-	-	0	+	+
Puž golać	0	-	+	0	+
Biljne uši	+	+	+	+	-
Osice	+	-	-	-	-
Tripsi	-	-	-	-	-
Moljci	0	0	0	0	+
Sovice	0	0	0	0	-
Pepelnica	+	+	+	+	+
Viroze	+	-	0	0	-
Plamenjača	+	+	+	+	+
Gljivične truleži	+	+	+	+	+
Korovi	+	+	+	+	+

Legenda:

- +** Prisutna štetočina/bolest.
- Štetočina/bolest nije evidentirana.
- 0** Štetočina/bolest postoji, ali ne čini veće štete.

7.5 PRIMJENJIVANE METODE KONTROLE BOLESTI I ŠTETOČINA U BIH

Trenutne prakse u borbi protiv štetočina u BiH se uglavnom baziraju na kontroli fitofarmaceutskim sredstvima, a manje na prevenciji tzv. „dobrim“ poljoprivrednim praksama. Veliki proizvođači, uglavnom, koriste hemijske supstance za uklanjanje korova (herbicidi), insekata (insekticidi), sitnih sisara (rodenticidi), nematoda (nematocidi) i drugih štetočina. Od

„dobrih“ poljoprivrednih praksi, najzastupljenija metoda jeste agrotehnička metoda košenja korovskih vrsta i njegovo deponovanje i sušenje radi ishrane stoke. Mali proizvođači, koji nemaju dovoljno sredstava da hemijski zaštite svoje usjeve, koriste metode sakupljanja štetočina, spaljivanja i zaoravanja oboljelih biljaka i druge metode (Tabele 22 i 23). Zbog zaostalosti u razvoju poljoprivrednog sektora, poljoprivredni proizvođači širom BiH, uglavnom, nisu upoznati sa biološkim metodama zaštite usjeva.

Tabela 22 Dosadašnje primjenjivane metode koje se koriste u BiH

Naziv metode	Primjena
Agrotehničke metode	Spaljivanje bolesnih usjeva i polja zahvaćenim infekcijama, redovna kosidba prije i poslije sadnje usjeva, plitka i duboka oranja, stalna izmjena kultura tokom godina, ručno sakupljanje štetočina i ručno odstranjivanje zaraženih biljaka, te sadnja rezistentnih sorti biljaka.
Hemijske metode	Upotreba pesticida, koja se za sada mora koristiti kada pojedine bolesti i štetočine pređu prag odluke o korištenju pesticida. Prag o korištenju pesticida stupa na snagu kada populacija štetnika i korova dostigne ekonomski prag štetnosti ili kada su povoljni vremenski uslovi za razvoj biljnih bolesti i štetnika. ⁴¹ Spisak aktivnih materija dozvoljenih u fitofarmaceutskim sredstvima usklađen sa službenim spiskom aktivnih materija dozvoljenih u Evropskoj uniji objavljen je u <i>Spisak aktivnih materija dozvoljenih za upotrebu u fitofarmaceutskim sredstvima u Bosni i Hercegovini (Sl. glasnik BiH 11/11)</i> .

Tabela 23 Korištene metode na pet lokacija u Bosni i Hercegovini

	Cvilinsko polje	Mostarsko blato	Lijevče polje	Pelagićevo	Novo selo
Korištenje organskog đubiva	Da	Da	Da	Da	Da
Korištenje vještačkog đubriva	Da	Da	Da	Da	Da
Korištenje pesticida	Uglavnom Ne zbog velikih troškova.	Uglavnom Ne zbog velikih troškova.	Da	Da	Da
Poštivanje plodoređa	Da	Da	Da	Da	Da
Borba protiv korovskih vrsta	Košenjem	Košenjem	Kosidba, upotreba herbicida	Upotreba herbicida	Upotreba herbicida
Borba protiv štetnih vrsta insekata	Poštivanje plodoređa, ručno sakupljanje	Poštivanje plodoređa, ručno sakupljanje	Poštivanje plodoređa, korištenje insekticida.	Poštivanje plodoređa, korištenje insekticida.	Poštivanje plodoređa, korištenje insekticida.

⁴¹ Pravilna primjena fitofarmaceutskih sredstava (pesticida). Priručnik. Bosna i Hercegovina, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, Uprava bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja, USAID, SIDA.

	Cvilinsko polje	Mostarsko blato	Lijevče polje	Pelagićevo	Novo selo
Borba protiv raznih oboljenja	Upotreba sorti rezistentnih na oboljenja, uklanjanje oboljelih biljaka.	Upotreba sorti rezistentnih na oboljenja, uklanjanje oboljelih biljaka.	Upotreba sorti rezistentnih na oboljenja, uklanjanje oboljelih biljaka.	Upotreba sorti rezistentnih na oboljenja, uklanjanje oboljelih biljaka.	Upotreba sorti rezistentnih na oboljenja, uklanjanje oboljelih biljaka.
Borba protiv glodara	Deratizacija u i oko domova.	Deratizacija u i oko domova.	Vrši se deratizacija direktno u poljima prije sadnje	Vrši se deratizacija direktno u poljima prije sadnje	Vrši se deratizacija direktno u poljima prije sadnje

7.6 OČEKIVANA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA U PROJEKTNIM PODRUČJIMA

Preferirane kulture koje se gaje na prostoru Bosne i Hercegovine su: kukuruz, pšenica, suncokret, uljana repica, šećerna repa, paprika, paradajz, krastavica, i dr. U narednoj tabeli dat je pregled kultura koje se planiraju uzgajati u projektnim područjima, koja su odabrana kao prioritetna u okviru IDP projekta.

Tabela 24. Očekivane kulture za uzgoju pet projektnih područja

Kultura	Cvilinsko polje	Mostarsko blato	Lijevče polje	Pelagićevo	Novo selo
Povrće					
Kukuruz	+	-	+	+	+
Krompir	+	+	+	+	+
Suncokret	-	-	+	+	+
Uljana repica	-	-	+	+	+
Šećerna repa	-	-	+	+	+
Pšenica	-	-	+	+	+
Paradajz	+	+	-	-	-
Paprika	+	+	-	-	-
Krastavac	+	+	-	-	-
Kupus	+	+	-	-	0
Grašak	-	+	0	0	+
Grah	-	+	-	-	-
Boranija	-	+	-	-	-
Mrkva	+	+	-	-	+
Luk	+	+	-	-	-
Voće					
Jabuka	+	+	+	-	-
Kruška	-	+	+	-	-
Šljiva	+	+	+	-	-
Vinova loza	+	+	-	-	-

Malina	+	+	-	-	-
Kupina	+	+	-	-	-
Lubenica	-	+	+	0	-

Legenda:

+	Najvjerovatnije očekivana kultura.
-	Nije očekivana kultura.
0	Kultura koja se može saditi ali nije primarni izbor.

Na tri lokaliteta planirane su dvije vrste proizvodnje i to: proizvodnja na otvorenim poljima i proizvodnja u staklenicima. Samo na lokalitetima Pelagićevo i Novo selo nije planirana proizvodnja u staklenicima.

7.7 OSNOVNI KORACI INTEGRALNOG PLANA SUZBIJANJA ŠTETOČINA

Integralan pristup suzbijanju štetočina temelji se na šest osnovnih koraka:

- **Pravilno prepoznavanje štetočine** kako pogrešno identificiranje ne bi dovelo do neučinkovite akcije. Ukoliko se oštećenje biljke nastalo zbog pretjeranog navodnjavanja zamjeni za gljivično oboljenje, doći će do nepotrebne upotrebe sredstava za zaštitu bez da se popravi stanje biljke.
- **Poznavanje biologije i životnog ciklusa štetočina** kako bi se pravilno identificirao razvojni stadij u kome je štetočina osjetljiva na preventivne akcije.
- **Monitoring brojnosti štetočina i njegovog okruženja.** U okviru praćenja, treba redovno bilježiti brojnost populacije štetočina i u slučaju povećanja brojnosti djelovati u skladu sa rastom populacije štetočina. Monitoring se provodi tokom cijele godine ili nekoliko uzastopnih godina na predmetnom području. Vršiti se praćenje i evidentiranje bolesti i štetočina, koji se javljaju na usjevima ili u okolini. Također, vrši se i evidentiranje bilježenje metoda koje su korištene u prevenciji ili suzbijanju bolesti i štetočina.
- **Uspostavljanje praga odluke**(ekonomski, zdravstveni ili estetski prag) za primjenu sredstava. Ekonomski prag odluke predstavlja odluku o korištenju zaštitnih sredstava u poljoprivredi protiv nametnika usjeva, ukoliko nametnik prijete ekonomskom opstanku poljoprivrednog proizvođača. Zdravstveni prag odluke predstavlja odluku o korištenju zaštitnih sredstava u poljoprivredne, medicinske i veterinarske svrhe protiv nametnika, ukoliko nametnik prijete pogoršanju zdravlja bilja, ljudi i životinja. Zdravstveni prag odluke se primjenjuje na sve organizme prenosnike bolesti. Estetski prag odluke predstavlja odluku o korištenju zaštitnih sredstava u poljoprivredi protiv nametnika, ukoliko nametnik ostavlja negativan vizuelni dojam na parceli, što može posredno uticati na ekonomiju poljoprivrednog proizvođača (prenamnoženost gusjenica, defolijacija listova kod nekih biljaka uslijed napada gusjenica i sl.).
- **Odabir odgovarajuće kombinacije metoda.** Za svaku vrstu štetočine obično postoji nekoliko opcija za njihovo uklanjanje. Opcije uključuju: mehaničke, biološke i hemijske metode.
- **Procjena rezultata.**To je proces za pregled cjelokupnog programa i generiranje njegovih rezultata. Postavljanje pitanja je korisno: Jesu li akcije imale željeni učinak? Da li je štetočina zaustavljena? Je li metoda sama zadovoljavajuća? Je li bilo neželjenih nuspojava? Što se može učiniti u budućnosti u ovakvim situacijama? Razumijevanje efikasnosti programa omogućava izvršenje izmjena u planu kontrole štetočina prije pojave štetnika.

Metode suzbijanja štetočina se mogu primijeniti prije sadnje usjeva i u fazi rasta i dozrijevanja usjeva.

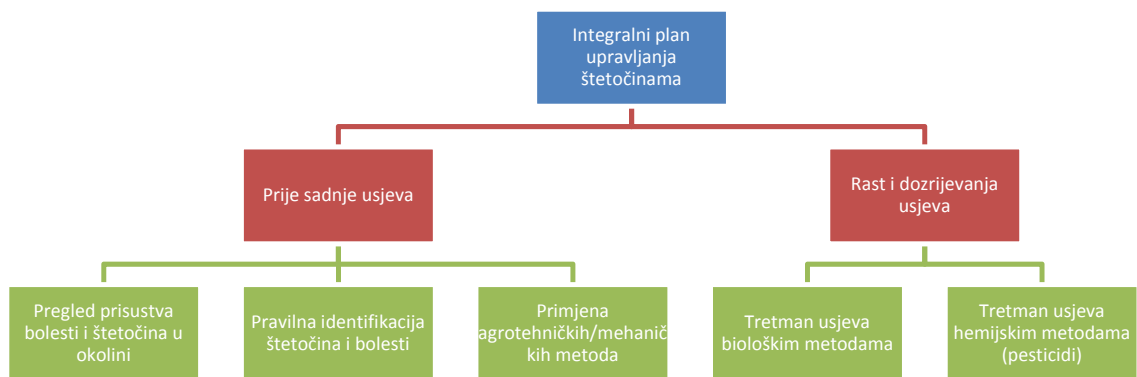
Prije sadnje usjeva potrebno je primijeniti slijedeće metode po navedenom redoslijedu:

- Izvršiti pregled okolnog područja, radi utvrđivanja prisutnosti štetočina/patogena na korovskim i drugim vrstama bilja u okolini.
- U koliko se ustanovi prisutnost štetočina ili bolesti, potrebno je izvršiti pravilnu identifikaciju vrste štetočine i bolesti i, ako je moguće, fazu razvoja u kojoj se nalazi, te izvršiti procjenu brojnosti populacije štetočina u okolini.
- Nakon pravilne identifikacije štetočine ili bolesti potrebno je primijeniti agrotehničke/mehaničke metode uklanjanja oboljelih biljaka iz okoline kao npr: kosidba oboljelih biljaka te potom duboko zaoravanje pokošenih biljnih dijelova.

Ako se štetočine ili bolesti pojave u fazi rasta i dozrijevanja usjeva potrebno je primijeniti slijedeće metode po navedenom redoslijedu:

- Uključiti tretman biološkim metodama (unos predatorskih/parazitskih vrsta, uključivanje replatanata napravljenih od prirodnih preparata (feromoni i dr. supstance).
- Ukoliko se, i poslije upotrebe bioloških metoda, ne vide pozitivni rezultati, a populacija štetočina i procent zahvaćenosti biljaka bolešću raste, potrebno je uključiti tretman pesticidima, pri čemu prednost imaju prirodni pesticidi dobiveni iz drugih organizama, tzv. „biopesticidi“.

Pesticide treba koristiti prema uputama koju izdaju nadležna tijela na svim nivoima vlasti BiH. Također, potrebno je koristiti pesticide, odnosno fitofarmaceutska sredstva, kojima su nadležna zakonodavna tijela na svim nivoima vlasti BiH odobrila upotrebu odgovarajućim odlukama objavljenim u službenim glasicima/listovima. Fitofarmaceutskim sredstvima trebaju upravljati lica koja posjeduju certifikate osposobljenosti za rad sa fitofarmaceutskim sredstvima ili lica koja posjeduju odgovarajući stepen obrazovanosti i stručnosti (agronomi).

Slika 3. Faze korištenja metoda u integralnom planu upravljanja štetočinama

7.8 METODE ZAŠTITE BILJA OD ŠTETOČINA

U Bosni i Hercegovini se mogu primjenjivati raznovrsne metode kojima se štetočine i bolesti mogu držati pod kontrolom ili u potpunosti iskorijeniti. U ovu vrhu koriste se sljedeće metode:

- Mehaničke
- Biološke
- Hemijske

Mehaničke metode su sve agrotehničke/fizičke kontrole koje se provode prije ili tokom uzgoja kulture. U mehaničke kontrole spadaju: redovna kosidba korovskih vrsta, uklanjanje bolesti i štetočina sa usjeva i iz okoline (odstranjivanjem zaraženih biljaka i biljnih dijelova), zaoravanje zaraženih biljaka i njihovih dijelova (Tabela 25).

Tabela 25 Opis mehaničkih metoda koje se mogu upotrebljavati na prostoru Bosne i Hercegovine⁴²

Mjere	Opis	Pozitivne strane metode	Negativne strane metode
Sterilizacija tla	Štetočine se ubijaju tako što se u zemlju ispušta zagrijana vodena para.	Metoda je usavršena za ubijanje podzemnih štetočina, naročito nematoda i glodara.	Metoda do sada nije dala željene rezultate.
Zakopavanje zaraženih biljaka	Zakopati zaraženo sjeme i zaraženo bilje na 1 m dubine tla na neobradivom zemljištu.	Uništenje svih uzročnika bolesti i štetočina na zahvaćenom polju.	Moguća zabrana sijanja biljaka koje su bile podvrgnute zarazi do 3 godine.
Kontrola odvoza smeća i čišćenje okoliša	Upotreba ovih metoda dovodi do pada populacije štetočina koji se na ovim mjestima razmnožavaju ili im ista mjesta služe kao skrovišta i jazbine.	Smanjena brojnost štetnika.	Ovakvi projekti su jako skupi.
Zatvaranje kanalizacionog sistema			
Razne zamke	Ovakav vid kontrole se tradicionalno koristi za ubijanje miševa u kućama, kao i za hvatanje drugih životinja.	Ekološki prihvatljiva jer se ne ubijaju sve individue štetočina.	Štetočine se ne mogu u potpunosti iskorijeniti.
Oranje (plitko i duboko)	Ovakav vid kontrole se koristi za uništavanje višegodišnjih korovskih vrsta i podzemnih štetočina.	Ubija skoro sve štetočine koji čitav životni ciklus ili dio njega provode u tlu.	Eventualna pojava erozije tla ukoliko se ne vrši pravilno zaoravanje.

⁴²Dijelovi teksta preuzeti iz: Maceljski M. (1999): Poljoprivredna entomologija. Zrinski d.d. Čakovec i Keener K. (2007): A Pest Control Program. Purdue University, FS – 22 – W.

Mjere	Opis	Pozitivne strane metode	Negativne strane metode
Postavljanje mreža	Ovakav vid kontrole predstavlja preventivnu mjeru zaštite protiv ptica.	Zaštita usjeva od prodora štetnika.	Metoda je isplativa samo za manje parcele.
Postavljanje lima	Ovakav vid kontrole predstavlja preventivnu mjeru zaštite protiv puževa.	Zaštita usjeva od prodora štetnika.	Metoda je isplativa samo za manje parcele.
Korištenje svijetla i zvukova	Korištenje osvjetljenja i zvukova za odbijanje, odnosno privlačenje štetočina.	Odbijanje ciljane štetočine od usjeva je jako uspješno.	Skupoća metode zbog kupovine opreme. Veća potrošnja električne energije.
Kontrola navodnjavanja	Izbjegavati direktno navodnjavanje u velikim količinama: Koristiti gumena crijeva i druge metode navodnjavanja (sistem kap po kap) da bi vodu doveli izravno na korijen željene biljke.	Metoda je efikasna u sprječavanju širenja korovskih vrsta.	Upotrebljivo samo u plasteničkoj proizvodnji.
Ručno čupanje i sakupljanje	Ručno čupanje korova i sakupljanje štetočina (krompirova zlatica, puževi). Ova metoda je učinkovita samo na manjim parcelama.	Ekološki prihvatljiva metoda, jer se ne koriste vozila (traktori) i herbicidi.	Skupoća metode zbog angažovanja ljudstva. Metoda isplativa samo na manjim parcelama.
Mehaničko okopavanje	Koriste se traktori za pažljivo okopavanje oko biljaka i usjeva na raznim punktovima. Za mehaničko okopavanje pored traktora može se koristiti i druga poljoprivredna mehanizacija.	Metoda primjenjiva na velikim površinama.	Emisija onečišćenja iz vozila koji se emituju u zrak. Skupoća.
Rotacija usjeva (plodored)	Rotacija usjeva daje i vrlo dobre rezultate kod kontrole populacije štetočina.	Izmjena usjeva sprječava razvoj štetočina koji napadaju ciljanu vrstu usjeva.	Nema.
Ostale mjere	Koriste se za uništavanje drvenastih korovskih vrsta (<i>Prunus spinosa</i> L.) su efikasni samo fizički metodi (spaljivanje, čupanje, sječa).	Ekološki prihvatljiva metoda, jer se ne koriste vozila (traktori).	Skupoća metode zbog angažovanja ljudstva. Metoda isplativa samo na manjim parcelama.

Biološke metode se baziraju na upotrebi rezistentnih sojeva bilja (prema bolestima i štetočinama), na uvođenju predatorskih, odnosno parazitskih organizama radi prirodne kontrole štetočina, te korištenju drugih prirodnih preparata koji služe kao repelenti na pojedine vrste štetočina, a ne ugrožavaju druge vrste niti onečišćuju okoliš. Ove metode su se pokazale vrlo jeftinim i sigurnim, te su postale dostupne svakom poljoprivrednom proizvođaču. Ipak, zbog nedovoljnog stepena obrazovanosti, ove metode su ostale nepoznanica u zemljama u tranziciji (među kojima je i BiH) i nerazvijenim zemljama trećeg svijeta (Tabela 26).

Tabela 26 Biološke metode suzbijanja štetočina

Vrsta štetočine	Mjere
Virusi	Uvođenje sorti biljaka rezistentnih na pojedine bolesti. Drugih opcija, za sada, nema.
Gljive	Sađenje sorti biljaka otpornih na gljivična oboljenja.
Bakterije	Korištenje sorti otpornih na bakterijska oboljenja. Korištenje tzv. „biopesticida“ i antibiotika.
Korovske vrste	Korištenje insekata koji ciljano jedu listove i stabljike pojedinih korovskih vrsta.
Paraziti i vektori bolesti	Korištenje parazitskih gljivica, bakterija i virusa, te drugih vrsta insekata koji su predatori ili paraziti datih vrsta.
Zglavkari	Korištenje drugih predatorskih vrsta insekata koje napadaju štetne vrste insekata i druge grabljive vrste. Korištenje parazitskih vrsta insekata koje napadaju ciljano štetočinu. Jaja nekih parazitskih i predatorskih vrsta se laboratorijski proizvode i dostupna su na tržištu po povoljnim cijenama.
Puževi	Upotrebljavaju se preparati na bazi feromona koji djeluju kao atraktanti za pojedine vrste puževa.
Sisari	Koriste se replatanti glodara napravljeni od prirodnih sastojaka: balzam jele <i>Abies balsamea</i> (L.) Mill., koji je Američka agencija za zaštitu okoliša (EPA) odobrila kao netoksičnu supstancu koja odbija glodare. Koristi se i vrsta <i>Acacia polyacantha</i> subsp. <i>campylacantha</i> (A. Rich.) Brenan, čiji korijen emitira hemijske spojeve koji odbijaju životinje, uključujući zmije i štakore. ⁴³

Mnoge vrste zglavkara postoje u prirodi kao prirodni neprijatelji pojedinih štetočina. Ovi organizmi su dostupni poljoprivrednicima širom svijeta po vrlo pristupačnim cijenama (Tabela 27).

Tabela 27 Primjena zglavkara u suzbijanju štetočina⁴⁴

Štetočina	Predator/parazit	Cijena
Biljne uši	Bubamare (Coccinellidae).	23,5 USD za 2000 individua.
	<i>Aphidoletes aphidimyza</i> (Rondani, 1847).	5 USD za 100 jedinki.
	Ličinke zlatooke (Chrysopidae).	3 – 6 USD za 1000 jaja.
	Trčci (Carabidae).	1,5 – 60 USD po individui.
	Bogomoljke (Mantodea).	2USD za 100 jaja.
Tripsi	Bubamare (Coccinellidae).	23,5 USD za 2000 individua.
	Stjenica roda <i>Orius</i> Wolff, 1811.	100 USD za 500 individua.
	<i>Hippodamia convergens</i> Guérin-Méneville, 1842.	30 USD za 4500 individua.
	<i>Amblyseius cucumeris</i> (Oudemans, 1930).	Pripravak „Amblypack“ sadrži oko 50.000 grinja.
Lisni mineri	<i>Diglyphus isaea</i> (Walker, 1838).	Cijena 140 USD za 250 individua.
Gusjenice različitih vrsta leptirova	<i>Serangium paracesetosum</i> Sicard 1929.	30 USD za 2000 individua.
	Osice roda <i>Trichogramma</i> Westwood, 1833.	2 – 4 USD za 10 000 individua.
	Trčci (Carabidae).	1,5 – 60 USD po individui.
	Muhe gusjeničarke (Tachinidae).	25 USD za 500 komada.

⁴³ <http://en.wikipedia.org>

⁴⁴ Dijelovi teksta su preuzeti iz: Maceljski M. (1999): Poljoprivredna entomologija. Zrinski d.d. Čakovec; <http://www.insect-sale.com>; <http://www.planetnatural.com>; www.geenmethods.com.

Štetočina	Predator/parazit	Cijena
Crveni pauk	<i>Anthocoris nemorum</i> (L., 1761).	Još u eksperimentalnoj fazi.
	Grinja roda <i>Metaseiulus</i> Muma, 1961.	Cijena im varira.
Krompirova zlatica	<i>Doryphorophaga doryphorae</i> Riley, 1869.	Pripravci sa jajima postoje. Cijena im varira.
	<i>Periolus bioculatus</i> Fabr., 1775.	U eksperimentalnoj fazi.
Fitofagne grinje	<i>Typhlodromus pyri</i> Sch., 1857.	50 USD za 2000 komada.
Cvrčci	Mantodea – bogomoljke.	2 USD za 100 jaja.
Fitofagne stjenice	<i>Typhlodromus pyri</i> Sch., 1857.	50 USD za 2000 komada.
Balci	Osice rodova: <i>Anaphes</i> Girault, 1909, <i>Tetrastichus</i> Silv., 1915, <i>Lemophagus</i> Townes, 1965.	60 USD za 500 jedinki.
	bubamare (Coccinellidae).	23,5 USD za 2000 individua.
Kornjaši	Bubamare (Coccinellidae).	23,5 USD za 2000 individua.
Pipe	Grabežljive nematode.	17,99 USD za milion jedinki.
Puževi	Trčci (Carabidae).	1,5 – 60 USD po individui.

Pozitivna strana ovih metoda jeste da je prirodna regulacija jeftina (kada ima štetočina populacija njihovih neprijatelja raste), efikasna (ako se upotrijebe ciljani neprijatelji štetočina), biološki „čista“ (ne onečišćava okoliš) i zdrava za čovjeka. Negativna strana ovih metoda jeste to da je dejstvo jako sporo, te se nikako ne trebaju upotrebljavati kada je zahvaćenost usjeva štetočinama jako velika. Moguće je i da se neki korišteni zglavkari adaptiraju na ekološke uslove sredine u koju su uvezeni i napadnu domaće, za poljoprivrednika bezopasne, vrste insekta.

Hemijske metode suzbijanja štetočina se primjenjuju kada dozvoljena populacija štetočina pređe prag odluke o korištenju pesticida. Prag odluke o korištenju pesticida stupa na snagu kada populacija štetnika i korova dostigne ekonomski prag štetnosti ili kada su povoljni vremenski uslovi za razvoj biljnih bolesti i štetnika⁴⁵. Korišteni preparati moraju biti navedeni u listama registrovanih sredstava za zaštitu bilja koji su propisani od strane nadležnog ministarstva u *Spisku aktivnih materija dozvoljenih za upotrebu u fitofarmaceutskim sredstvima u Bosni i Hercegovini* (Sl. glasnik BiH 11/11). I pored prelaska praga odluke o korištenju pesticida, treba strogo voditi računa o količini sredstava koja se troše, o njihovom porijeklu (da li su prirodni ili sintetizirani pesticidi), te da li su, u koji mjeri i u kojoj brzini biorazgradivi.

Tabela 28 Vrste hemijskih sredstava pesticida i njihova namjena⁴⁶

Vrsta pesticida	Namjena
Herbicidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje korovskih biljaka.
Fungicidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje gljiva prouzrokovaca biljnih bolesti.
Baktericidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih bakterija.
Insekticidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih insekata.
Akaricidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih grinja.
Arboricidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje drvenastih biljaka.
Limacidi (Moluscicidi)	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih puževa.

⁴⁵Pravilna primjena fitofarmaceutskih sredstava (pesticida). Priručnik. Bosna i Hercegovina, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja, USAID, SIDA.

⁴⁶Svi korišteni pesticidi se moraju nalaziti na listi pesticida za koje je izdata dozvola za korištenje od nadležnog ministarstva. Ovi preparati ne bi smjeli imati negativnog utjecaja na okoliš i čovjeka.

Vrsta pesticida	Namjena
Nematocidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih nematoda.
Rodenticidi	Pesticidi namijenjeni za suzbijanje štetnih glodara.
Desikanti	Pesticidi namijenjeni izazivanju uvenuća, odnosno sušenja gajenih biljaka.
Defolijanti	Pesticidi namijenjeni za izazivanje prijevremenog opadanja lišća prije berbe, odnosno žetve.

I nakon prekoračenja praga odluke (Tabela 29), preporučuje se upotreba tzv. „biopesticida“ koji su ništa drugo, nego tvari fabrički proizvedene, ali već odavno u prirodi prisutne kao sastavni dijelovi pojedinih organizama. Prednost „biopesticida“ jeste u tome što prirodni pesticidi daju 99% učinak na ciljnu vrstu, brzo su biorazgradivi i ne pokazuju štetne učinke na čovjeka i druge životinje.

Tabela 29 Prag odluke o korištenju pesticida za pojedine vrste štetočina⁴⁷

Štetočina	Prag odluke	Štetočina	Prag odluke
Trips	Dvije do tri ličinke na listu, 10 – 20 individua po klasu.	Lisni mineri	Dvije mine na 100 listova.
Stjenice	Do deset stjenica po biljci.	Moljci	Do 70% zaraženih biljaka.
Cvrčci	Stotinu cvrčaka na 100 listova.	Staklokrilci	100 – 400 gusjenica na 20 voćki.
Buhe	Zaraženosti usjeva do 20%.	Savijači	Zaraženih biljaka oko 10%.
Uši	10 – 15 kolonija na 100 biljaka.	Mrazovac	Oko 10% zaraze.
Ose listarice	Zaraženost plodova preko 3%.	Sovice	Jedna do dvije gusjenice na 1 m ² .
Hrušt	Dvije do tri grčice na 1m ² .	Korijenove muhe	Jedna ličinka po biljci.
Klisnjak	15 – 20 individua na 1m ² .	Crveni pauk	Tri do pet pauka po listu.
Sjajnik	Tri do pet individua po biljci,	Miševi	Broj rupa po aru oko 20.
Balci	Dvije ličinke po biljci,	Puževi	Tri do četiri puža na 1m ² .
Kornjaš	Pet do šest ličinki po biljci,	Nematode	Djeluje se odmah.
Pipe	Dva do tri imaga na 1m ² .	Korijenove muhe	Jedna ličinka po biljci ili sjemenu.

Upotreba pesticida koji sadrže aktivne tvari prikazane u Tabeli 30 je zabranjena.

⁴⁷Maceljski M. (1999): Poljoprivredna entomologija. Zrinski d.d. Čakovec.

Tabela 30 Lista zabranjenih aktivnih tvari u BiH čiji je promet, odnosno, upotreba zabranjena⁴⁸

Naziv aktivne supstance	Kategorija	Naziv aktivne supstance	Kategorija
Acetohlor	HB	Flukloridon	HB
Bitertanol	FU	Flufenzin	IN
Bromadiolon	RO	Flumetsulam	HB
Bupirimat	FU	Foksim	IN
Buprofezin	IN	Heksitiazoks	AC,IN
Ciheksatin	AC	Kletodim	HB
Cikloksidim	HB	Metaldehid	MO
Cink fosfid	RO	Miclobutanil	FU
Ciprokonazol	FU	Napropamid	HB
Dazomet	NE,FU,HB	Oksifluorfen	HB
Dihlobenil	HB	Parakvat	HB
Ditianon	FU	Prohloraz	FU
Dodin	FU	Propargit	AC
Fenarimol	FU	Prosimidon	FU
Fenazakvin	AC	Tau-Fluvalinat	IN
Fenbukonazol	FU	Terbutilazin	HB
Fenoksikarb	IN	Teflutrin	IN
Fluazifop-P-butil	HB		

Legenda:

IN – insekticid
 HB – herbicid
 FU – fungicid
 AC – akaricid

MO – moluskocid
 NE – nematocid
 RO – rodenticid

Fitofarmaceutska sredstva mogu se upotrebljavati samo kada populacija štetnika i korova dostigne ekonomski prag štetnosti ili kad su povoljni vremenski uslovi za razvoj biljnih bolesti i štetnika. Uz svako fitofarmaceutsko sredstvo se nalazi uputa za primjenu.

7.9 PRAVILNA PRIMJENA PESTICIDA

Informacije o pravilnoj primjeni pesticida su preuzete iz priručnika koji je pripremljen u okviru FARMA projekta⁴⁹.

Pesticidi koji se koriste za kontrolu štetočina, mogu biti štetni. Njihova nepravilna primjena može:

- Negativno uticati na zdravlje osobe koja primjenjuje fitofarmaceutska sredstva, ali i na ljude i životinje koji se nalaze u neposrednoj blizini,
- Negativno uticati na biološku raznolikost,
- Uticati na prekomjerne ostatke pesticida na proizvodu,
- Uticati na zagađenje voda i okoliša u širem smislu riječi.

Kod pripreme i nanošenja sredstva u slučaju neodgovarajuće zaštite može doći do trovanja pesticidima. Rastvori pesticida mogu proći kroz kožu, disajne puteve (udisanje pare pesticida) ili probavni trakt (konzumiranje). Trovanja nisu samo akutne prirode (jednokratni unos velike

⁴⁸Spisak aktivnih materija dozvoljenih za upotrebu u fitofarmaceutskim sredstvima u BiH, službeni glasnik BiH, br. 11/11, Rješenje o utvrđivanju liste registrovanih sredstava za zaštitu bilja, službeni glasnik RS, br. 62/11.

⁴⁹Smjernice za pravilnu primjenu pesticida preuzete iz publikacije "Pravilna primjena fitofarmaceutskih sredstava pesticida" izdate u okviru projekta FARMA

količine, neposredan dodir s kožom), nego se mogu pojaviti i zbog dugotrajnog i ponavljajućeg nanošenja manjih količina, koje u primjeru jednokratnog unosa ne pokažu posljedice (hronična trovanja). Dodir s kožom predstavlja najčešći oblik trovanja pesticidima. Do prodiranja pesticida kroz kožu dolazi puno brže, ako su ruke, dlanovi, noge i lice ne zaštićeni. Visoke temperature i znojenje ubrzavaju prodiranje pesticida kroz kožu.

Stoga, prilikom primjene pesticida nositi gumene rukavice, gumene čizme, zaštitno odijelo, pokrov za glavu, naočale i masku za nos i usta koji će pokriti što veći dio vašeg tijela. Ne raditi sa izloženom kožom, niti puštati djecu da rade ili da budu prisutna pri primjeni pesticida.

Neki štetnici, ali i uzročnici bolesti i korovi, mogu postati rezistentni (otporni) na pojedine pesticide ili cijele grupe tih sredstava, što se ispoljava gubitkom djelotvornosti jednog sredstva. Pojava rezistentnosti može se usporiti, katkada i spriječiti, izbjegavanjem svake pretjerane primjene pesticida. Važno je što češće mijenjati grupu upotrebljivanih sredstava, te uvijek imati na umu da je svako suvišno tretiranje nasada ne samo financijski trošak, već otrovno i opasno kako za organizam tako i za okoliš.

Fitofarmaceutska sredstva se mogu staviti u promet, ako su registrovana kod nadležnih organa i svrstana, pakovana, označena i opremljena uputstvom za upotrebu u skladu sa propisima o opasnim materijama i preparatima, te u skladu sa propisima donesenim na osnovu Zakona o fitofarmaceutskim sredstvima BiH.

Treba koristiti samo pesticide koji imaju dozvolu za određenu namjenu, a navedena su u uputstvima za upotrebu. Prednost treba dati sredstvima koja se brzo razgrađuju. Važno je izabrati sredstva koja imaju zadovoljavajuće djelovanje na štetne organizme. Prilikom kupovine potrebno je provjeriti naziv, upotrebu i rok trajanja.

Pravilna upotreba pesticida podrazumijeva upotrebu u skladu sa uputama za upotrebu i navodima na etiketi, odgovarajući način skladištenja, transporta, primjene, postupanja sa otpadom i otpadnim vodama, zaštite radnika.

Skladištenje pesticida:

- Držati pesticide na suhom, hladnom i mračnom mjestu. Ne držati ih na mjestu koje je direktno izloženo svjetlosti, niti na toplom i vlažnom mjestu.
- Držati zaključane i zabraniti pristup neovlašćenim licima i djeci. Ne ostavljati pesticide u blizini hrane ili staja.
- Sredstva za zaštitu bilja moraju se čuvati u originalnoj ambalaži i biti razvrstana po namjeni tj. posebno fungicidi, insekticidi i herbicidi.
- Tečne formulacije pesticida se u skladištu odlažu na police ispod praškastih formulacija u slučaju nekontrolisanog izlivanja.
- Obezbijediti tekuću vodu, sapun i ubruse u blizini skladišta sa pesticidima.
- Takođe treba paziti gdje ostavljamo preostale pesticide. Nikada ne ostavljajte preostale pesticide u prazne boce za piće, jer bi ih djeca, greškom, mogla popiti.
- Neutrošeno sredstvo za zaštitu bilja mora se ostaviti u originalnoj ambalaži i uskladištiti na propisan način.
- Opremu za primjenu, kao što su prskalice, dobro oprati vodom odmah poslije upotrebe. Držati opremu na odgovarajućem mjestu, van dohvata djece.

Transport:

- Pazite kada vozite pesticide do vaše kuće. Bolje je NE PREVOZITI pesticide autobusom ili nekim drugim javnim transportnim sredstvima. Također, provjerite da nema namirnica uz pesticide.

- Kada prevozite pesticide kamionom ili drugim prevoznim sredstvom, ne stavljajte teške stvari preko pakovanja sa pesticidima! U protivnom, pakovanja bi se mogla polomiti ili ugnječiti što bi bilo veoma opasno. Vodite računa kada tovarite pesticide.
- Ako ste u toku transporta prosuli pesticide, najprije udaljite ljude i životinje sa tog mjesta. Zatim nabacite materijale kao što su pijesak, strugotina i sl. da upiju prosute pesticide. Poslije otklanjanja prosutih pesticida, dobro oprati to mjesto vodom.

Priprema rastvora:

Kada je potrebno miješati dva sredstva ili više njih, a u uputama nema podataka o miješanju potrebno je pridržavati se sljedećih pravila:

- Uvijek treba miješati istovrsne formulacije npr.: WP + WP
- Kod pripreme rastvora za prskanje sa dva ili više sredstava različitih oblika formulacije, bitan je redoslijed dodavanja u vodu ili u spremnik uređaja za aplikaciju. Prema obliku formulacije pravilan redoslijed dodavanja je:
 - a. Koncentrovani rastvor (SL)
 - b. Koncentrovana suspenzija (SC)
 - c. Kvašljivi prašak (WP)
 - d. Vododisperzibilne granule (WG, WDG, DF)
 - e. Suspoemulzija (SE)
 - f. Koncentrat za emulziju (EC)
 - g. Tekuća koncentrirana emulzija u vodi (EW)
 - h. Kvašljivi prašak - koncentrat za suspenziju (WP) NE SIPAJTE direktno u spremnik uređaja za aplikaciju, već prethodno pripremite suspenziju u kanti sa malo vode i onda prebacite sadržaj u spremnik uređaja koji je već do pola pun čistom vodom.
- Ne praviti ni koncentriraniji, ni razblaženiji rastvor od preporučenog.
- Isti postupak se može primijeniti i kod proizvoda u obliku WG formulacije kako bi se ubrzao postupak rastvaranja. Proizvodi drugih oblika formulacije se mogu direktno dodavati u spremnik uređaja za aplikaciju navedenim redoslijedom uz stalno miješanje.
- Pripremu rastvora raditi na dobro osvijetljenim i provjetrenim mjestima.
- Prije pripreme rastvora za prskanje, napraviti probu mogućnosti miješanja (kompatibilnosti) u flaši od 0,5 - 1 litre. Ako u flaši ne dođe do grušanja (koagulacije) ili do brzog taloženja (sedimentacije) onda se sredstva mogu miješati. Sredstvo koje izaziva grušanje ili naglo taloženje obavezno prskajte posebno, a ne u mješavini (tank-mixu).
- Prilikom pripreme rastvora, voditi računa o tome da se nikada čisti pesticidi ne sipaju u uređaje za aplikaciju. Prvo pesticide razblažiti u manjoj posudi.
- Pesticide sipati u vodu, nikada ne sipati vodu u pesticide!
- Uvijek koristiti čistu i ne previše hladnu vodu.
- U posudu s vodom dodaju se tekuća i praškasta sredstva i dobro se izmiješaju. Postepenim dodavanjem vode dobije se rastvor koji se uz stalno miješanje treba ulijevati u uređaj za aplikaciju.
- Pri miješanju pesticida upotrebljavati štapove ili druge naprave i ne umakati ruke u rastvor pesticida.
- Prilikom sipanja tečnih pesticida u uređaj za aplikaciju koristiti lijevak da ne dođe do prosipanja i obavezno zauzeti položaj uz vjetar.

Primjena pesticida:

- Kod primjene pesticida treba koristiti traktor sa kabinom.
- Preporučena brzina vožnje traktorom iznosi 4 - 5 km/h.

- Traktorske prskalice i nosive motorne prskalice treba upotrebljavati na udaljenosti najmanje 20 m od: pčelinjaka, parcela uz obdaništa, škola, dječijih i sportskih igrališta, penzionerskih domova, stambenih objekata i njihovih dvorišta ili kultiviranih poljoprivrednih usjeva.

Uvjeti primjene:

- Primjenjivati pesticide rano ujutro po lijepom vremenu, navečer ili u ponoć, pri tome voditi računa o jačini i smjeru vjetra. Truditi se da se pesticidi primjenjuju niz vjetar. Ako se primjenjuju po jakom vjetru, vjetar može da ih raznese i mogu da oštete druge kulture ili obližnje kuće. Prilikom upotrebe herbicida mora se naglasiti da vjetar pri brzini 7 km/h može odnijeti kapljice do 100m.
- Ako se pesticidi primjenjuju neposredno prije kiše, mogu se lako isprati i ne mogu dati očekivani efekt.
- Ako se pesticidi primjenjuju za vrijeme rose, može doći do promjene koncentracije rastvora tj. razrijedit će se sredstvo.
- Izbjegavati prskanje sredstvima na temperaturi višoj od 30° C.
- Ako je relativna vlažnost zraka manja od 75%, ne upotrebljavati fino prskanje (jako sitnim kapljicama), jer se kapljice osuše prije nego što dospiju na površinu lista.

Organizacija i održavanje:

- Sredstva držati zaključana u posebnim ormarima, van domašaja djece i ne stavljati ih blizu hrane.
- Uređaji za aplikaciju prije početka sezone moraju biti ispravni na njima zamijenjeni svi oštećeni dijelovi. Često se dešava da kod primjene zaštite moramo uhvatiti pravi momenat za primjenu sredstava, te zbog toga ne smijemo dozvoliti neispravnost uređaja.
- Uređaji za aplikaciju se ne smiju prepunjavati, uvijek mora ostati barem 5% prazne zapremine rezervoara.
- Ako se zapuše dizne na aplikatorima, ne otpušavati ih ustima. Očistiti dizne četkicama.
- Voditi računa o organizaciji i obezbijediti toliko uređaja za aplikaciju da se može, ako je potrebno, u roku od 24h poprskati sve površine.
- Da bi se spriječilo izlivanje pesticida, potrebno je posude sa rastvorima pesticida i tankove prskalica dovesti u siguran položaj prilikom njihovog otvaranja i rukovanja sa njima.
- Nikada ne ostavljati uređaj za aplikaciju bez nadzora.
- Vagu za vaganje prašiva koristiti samo za vaganje fitofarmaceutskih sredstava.

Zaštita radnika:

- Prilikom primjene pesticida ne uzimati hranu i ne pušiti. Ako to želite da radite, prethodno dobro operite ruke i lice.
- Poslije rada obavezno se istuširati vodom i sapunom.
- Nositi zaštitnu opremu

Održavanje zaštitne opreme:

- Nakon završenog tretiranja očistiti zaštitnu opremu i uređaje za aplikaciju.
- Zaštitno radno odijelo, namijenjeno višekratnoj upotrebi, baciti nakon preporučenog broja pranja navedenoj na etiketi odijela. Jako prljavu odjeću prati dva puta za redom.
- Čizme oprati na kraju svakog radnog dana i osušiti ih.
- Prije upotrebe provjeriti da li su čizme oštećene, te ih po potrebi zamijeniti.
- Provjeriti rok upotrebe maske i filtera. Ako su filteri oštećeni, zamijeniti ih.

- Unutrašnjost maske i naočala očistiti vlažnom krpom. Masku nikada ne ispirati vodom.
- Pranje rukavica produžuje njihovu upotrebu. Ako ostanu prljave, ostatci sredstava će polako ulaziti u njihovu unutrašnjost i mogu ozlijediti ruke prilikom sljedeće upotrebe. Potrebno ih je isprati vodom nakon svake upotrebe prije nego se skinu sa ruku. Ako su rukavice oštećene potrebno ih je zamijeniti.

Postupanje sa otpadnim vodama:

- Otpadne vode, od ispiranja uređaja za aplikaciju, ne izlijevati u odvodne cijevi ili druge vodene tokove, nego ih ponovo upotrijebiti za tretiranje već tretiranih površina.
- Nakon prskanja, ostatak rastvora u uređajima za aplikaciju treba razrijediti sa čistom vodom u odnosu 1:10 i potrošiti na tretirani usjev ili nasad ako je to u skladu sa uputama proizvođača. Ne ostavljati rastvore pesticida u prskalicama.
- Nikada ne bacati preostale pesticide u rijeke, ribnjake ili druge vodotokove.
- Nikada ne perite uređaje za aplikaciju na vodotoku (rijeci, potoci i sl.). Uvijek se ponašajte tako kao da ćete piti vodu nizvodno od vas.
- Prilikom prskanja držati odstojanje najmanje 10 m od vodotokova, i ne prskati njive koje se nalaze pod strmim nagibom prema vodotokovima.
- Prilikom prskanja držati odstojanje najmanje 50 m od izvora, bunara ili bušotine, a najmanje 500 m od podzemnih vodotokova i uređaja za obezbjeđenje pitke vode za ljudsku upotrebu.
- Praznu ambalažu je potrebno isprati nakon primjene fitofarmaceutskih sredstava. Od presudne je važnosti da se ispiranje ambalaže odvija na samom imanju gdje se sredstvo i primijenilo. Za ispravno ispiranje izuzetno je važno da proizvođač ili osoba koja rukuje sa uređajem za aplikaciju ispere ambalažu odmah nakon pražnjenja i prebaci ispranu tekućinu u prskalicu. Ovako isprana ambalaža (jednostruko) ipak se svrstava u skupinu opasnog otpada.
- Ambalaža koja je isprana tri puta (temeljno isprana ili ispiranje provedeno pod pritiskom) može se svrstati u neopasan otpad i zbrinjavanje takvog otpada, po procjenama Evropskog udruženja za zaštitu bilja (EPCA), je tri do četiri puta jeftinije.
- Ambalaža koja nije pravilno isprana i očišćena može zagaditi okoliš i predstavljati potencijalnu prijetnju javnom zdravlju, životinjama i divljači.
- Ne koristiti praznu ambalažu od pesticida za držanje hrane i pića.
- Ostaci pesticida i ambalaža ne mogu se uništiti na način koji ugrožava zdravlje ljudi i ima štetno djelovanje na životnu sredinu. Oni se zbrinjavaju, po pravilu, u skladu sa propisima koji regulišu zbrinjavanje opasnog otpada. Uništavanje prazne ambalaže (kartonske kutije i folije) ne smije se vršiti bacanjem u vode (izvore, bunare, rijeke, jezera, bare i more), jame, kanale, kanalizacione mreže, pored puteva, na deponije kao i na drugi način na koji može doći do zagađenja životne sredine.

Vođenje evidencije o primjeni pesticida:

- Obavezno je voditi dnevnik primjene pesticida, na taj način se može kontrolisati ukupna količina sredstava apliciranih po jedinici površine.

Dodatna zaštita pčela:

Većina sredstava za suzbijanje štetnih insekata predstavlja opasne otrove za pčele i druge korisne insekte. Da bi se pri njihovoj primjeni izbeglo trovanje pčela neophodno je:

- Za vrijeme cvjetanja poljoprivrednog bilja i korova u trajnim nasadima ili na rubovima njiva, treba se paziti na vrijeme prskanja, vremenske prilike i odabir pesticida.
- Nikada ne prskati (iako sredstvo nije opasno za pčele) kada se pčele nalaze na bilju. Uvijek prskati naveče ili u toku noći kada su pčele u panjevima.

- Također, za vrijeme vjetra ne prskati, jer vjetar može odnijeti rastvor sredstva na susjedne kulture.
- U slučaju da se moraju primijeniti sredstva koja su opasna za pčele, o prskanju treba obavijestiti sve pčelare koji se nalaze u krugu 3 – 6 km i to 48 h prije planiranog tretmana, te ih zamoliti da za to vrijeme zatvore pčele.

7.10 SUZBIJANJE ŠTETOČINA KOJI UGROŽAVAJU ZDRAVLJE ČOVJEKA I ŽIVOTINJA

Pojedine bolesti i paraziti su stalni pratioci životinjskih vrsta koje naseljavaju oranice i navodnjavana polja. Ovi organizmi se nazivaju vektori, odnosno, prenosioci raznih fito i zoocenoza. Najpoznatiji je, svakako, komarac malaričar koji je prijenosnik oboljenja malarija (Tabela 31).

Tabela 31 Poznatije vrste štetočina koje prenose bolesti⁵⁰

Vektor	Bolesti i načini prenosa bolesti
Komarci - Culicidae	Najznačajnije i najbrojnije su vrste roda <i>Culex</i> L., 1758. Vrste iz roda <i>Anopheles</i> Meigen, 1818. prenose uzročnika malarije. Malarija je uklonjena sa prostora BiH u drugoj polovini XX stoljeća. Vrste roda <i>Aedes</i> Meigen, 1818. prenose žutu groznicu, a ima i drugih uzročnika bolesti ljudi koje prenose komarci.
Porodica Psychodidae	Vrste iz ove porodice ubadaju ljude i životinje i hrane se njihovom krvlju. Na taj način prenose bolesti poput papatači groznice.
Porodica Simuliidae	Vrste iz ove porodice ubadaju životinje i ljude i na taj način prenose zarazne bolesti poput onkocercijaze (riječno slijepilo).
Porodica Tabanidae	Vrste iz ove porodice ubadaju stoku i ljude. Na taj način, ženke iz ove porodice sišu krv. Najpoznatija je vrsta <i>Tabanus bovinus</i> Linnaeus, 1758. Prenosioci su mnogih bolesti poput tularemije, antraksa i sl.
Porodica Muscidae	Kućna muha (<i>Musca domestica</i> Linnaeus, 1758). Stalni je pratilac čovjeka. Prenosi uzročnike mnogih bolesti kao npr: kolere, dizenterije, trbušnog tifusa, tuberkuloze i dr.
Porodica Stomoxyidae	Vrste iz ove porodice ubadaju čovjeka i druge domaće životinje. Prenose uzročnike mnogih bolesti, od kojih je najpoznatija BDV virus kod ovaca. Poznata je vrsta stajska muha <i>Stomoxys calcitrans</i> (Linnaeus, 1758).
Porodica Sarcophagidae	Vrste iz ove porodice se hrane strvinama, ali neke od njih napadaju štetne insekte. Tako parazitiraju: skakavce, neke gusjenice štetnih leptirova, kornjaše i druge štetočine. Mogu prenositi bolesti poput gube i pseudomijazis-a.

Suzbijanje se vrši: isušivanjem, kontrolom vlažnosti, upotrebljavanjem predatorskih organizama, ali i upotrebom insekticida koji su ekološki prihvatljivi. Generalno, preporučuje se upotreba predatorskih organizama koji napadaju prenosnike parazita.

⁵⁰Maceljski M. (1999): Poljoprivredna entomologija. Zrinski d.d. Čakovec.

PRILOG 1. VODIČI ZA VOĐENJE DISKUSIJA U FOKUS GRUPAMA

Fokus grupe
Vodič za moderatora
Oktober, 2011

UVOD (10 minuta)

Glavni cilj uvoda je informisanje učesnika o razlozima diskusije, načinom na koji su učesnici regrutovani, te takođe omogućavanje uvida u proces diskusije i objašnjenje na koji način će odgovori biti registrovani. Još jedan cilj uvoda je predstavljanje moderatora i učesnika.

- Prvo bih želio da vas pozdravim i predstavim se. Moje ime je _____ po zanimanju sam psiholog i radim za PRISM RESEARCH, agenciju za socijalna, marketinška i medijska istraživanja.
- Pozvali smo vas na sudjelovanje u današnjoj fokus grupi, jer želimo da čujemo vaše mišljenje i osjećanja o datoj temi diskusije.
- Ovo nije test znanja. Nema tačnih i netačnih odgovora. Svaki iskren odgovor je onaj pravi. Odabrani ste slučajnim odabirom i kao takvi predstavljate veliku grupu ljudi sličnih karakteristika. Međutim, želio bih da danas izrazite vaše mišljenje i vaša osjećanja, umjesto da govorimo o onom što pretpostavljate da su mišljenja i osjećanja te grupe.
- Tokom diskusije, postavljajući pitanja i povremeno ću zamoliti svakog od vas da kaže nešto. Međutim, želio bih vas ohrabriti da se pridružite diskusiji, ali da budete obzirni i ne ometate druge dok govore. To je osnovno pravilo današnje diskusije: dopustiti svima da izraze svoje mišljenje i osjećanja. Na kraju diskusije imat ćete priliku da vi postavljate pitanja.
- Zbog ograničenja vremena i broja pitanja, moram vas zamoliti da ograničite vaš odgovor i diskusiju na pitanje koje sam postavio. Inače, ako se udaljite od teme, prekinuću vas riječima "hvala" i preći na iduće pitanje ili zamoliti drugog učesnika da kaže nešto. Svima će se dati prilika da izraze svoje mišljenje. Diskusija neće trajati duže od 90 min.
- Vaše učestvovanje u ovom istraživanju je u potpunosti anonimno. Ne zanima nas vaš identitet. Tokom istraživanja nikom osim našem istraživačkom timu neće biti dat pristup onome što ćete danas reći.
- Kao što možete vidjeti, današnji razgovor će se snimati. To radimo zato što je meni nemoguće razgovarati sa vama, i u isto vrijeme bilježiti vaše odgovore. Osim toga, slušanjem snimka drugi istraživači će imati priliku da analiziraju današnju diskusiju. Izjave koje date u toku diskusije neće biti objavljene.
- Sad bih želio da se predstavite. Možete reći samo vaše ime, ne mora biti pravo ime, ili samo nadimak, te nekoliko osnovnih informacija. Koliko ste stari, stručna sprema, da li ste vlasnik/posjednik/korisnik poljoprivrednog zemljišta, itd.

OPĆE MIŠLJENJE O POLJOPRIVREDNOM SEKTORU I KLJUČNI AKTERI (15 min)

1. Kakva je po vašem mišljenju situacija u poljoprivrednom sektoru u BiH? Koji su glavni problemi? A u vašoj regiji/kantonu-županiji/općini?
2. Koje sektore poljoprivrede ocjenjujete kao one sa najvećim potencijalom za razvoj u BiH? Koje potencijale i ograničenja ima poljoprivredno preduzetništvo na lokalnom nivou, ovdje (infrastruktura, lokacije, urbanizam i izgradnja objekata, i dr.)? Kako ocjenjujete odnos općine/lokalne vlasti prema poljoprivrednicima?
3. Ko su ključni akteri (kompanije, udruge/zadruga/udruženja, državne strukture) u oblasti poljoprivrede u vašoj regiji/kantonu-županiji/općini?

PODACI O POLJOPRIVREDNOJ DJELATNOSTI (15 minuta)

1. Koliku površinu zemljišta posjedujete/koristite? Koliko parcela ukupno? A kolika je površina zemljišta/zemljišta u upotrebi za poljoprivrednu proizvodnju?
2. Kulture koje uzgajate na svom zemljištu/zemljištu koje koristite?
3. Prinosi, prosječno godišnje (posljednje 3 godine) po kulturi?
4. Broj radnika na zemlji / povremeno / stalno?
5. Poljoprivredna oprema i mehanizacija u upotrebi (plastenička proizvodnja ili...)?
6. Da li koristite neki sistem navodnjavanja trenutno? Ako da, koji? Navedite postojeći način navodnjavanja (ručne pumpe, benzinska/dizel pumpa, „kap po kap“)
7. Koliko košta trenutno korištenje i održavanje sistema navodnjavanja (npr. kupovina pumpe, cijevi, prskalice, troškovi rada pumpe – benzin, el.energija)?
8. Koliko možete uštediti, zaraditi na godišnjem nivou?
9. Plasman proizvoda (za lične potrebe, lokalno, šire)... Da li koristite samo za kućnu upotrebu ili svoje proizvode prodajete dalje?
10. Izdvojite najveći/najteži problem na konkretnoj lokaciji (suša, poplava, nedostatak radne snage, nedostatak tržišta za plasman, niska otkupna cijena,)
11. Kakva je perspektiva vaše poljoprivedne proizvodnje, odnosno koja ograničenja i potencijale očekujete u narednom periodu (npr. od 5 godina)?

UTICAJ PROJEKTA (30 minuta)

1. Da li ste i koliko upoznati s Projektom razvoja navodnjavanja na ovoj lokaciji? Ako da, ko vas je informisao, kako ste saznali?
2. Šta mislite o osnovnoj ideji Projekta? (Povećati profitabilnost i produktivnost poljoprivrede kroz poboljšano upravljanje vodoprivredom i modernizaciju sistema navodnjavanja)
3. Šta mislite da li će Projekat uticati na poljoprivrednu proizvodnju? Ako da, kako, na koji način (povećanje prinosa, zarade, promjena kultura uzgoja, manji utrošak radne snage)? Na koga će najviše uticati? Ako ne, zašto ne?
4. Koje su glavne prednosti projekta u odnosu na sadašnji sistem navodnjavanja koji koristite, ako koristite? Da li mislite ozbiljnije da se bavite poljoprivredom nakon implementacije projekta? Da li očekujete znatno više prinose, veću zaradu i slično?
5. Koji su glavni nedostaci projekta?
6. Da li ste spremni učestvovati u investiciji na način da sami dogradite cijevi, prskalice i slično? U kolikom iznosu?
7. Da li ste spremni učestvovati u pokrivanju troškova rada/održavanja novog sistema navodnjavanja nakon njegovog postavljanja? U kolikom iznosu?
8. Da li biste bili spremni dati na korištenje dio svoje zemlje za potrebe Projekta, odnosno za postavljanje cijevi / kanal / postavljanje pumpe? Ako ne, uz koje uvjete biste dali?

9. Da li biste pristali na naizmjenično korištenje vode za navodnjavanje (npr. svaki 3, 4, 5 dan, ovisno o kulturi koja se uzgaja)?
10. Kakvo je vaše mišljenje o tome ako se pojavi potreba da se zbog realizacije jednog dijela projekta jedan broj građana bude morao trajno preseliti? Ili da se jedan dio zemljišta mora potopiti radi stvaranja akumulacije vode? Kakav je vaš stav prema tome, šta biste očekivali zauzvrat?
11. Imate li neki prijedlog kako bi se najbolje rješio problem navodnjavanja na ovoj lokaciji?

SARADNJA (20 minuta)

1. Kako ocjenjujete saradnju s drugim lokalnim poljoprivrednicima / vlastima / udruženjima?
2. Da li ste koristili državni poticaj za poljoprivrednu proizvodnju? Ako da, pod kojim uslovima? Ako ne, zašto? Kakva su vaša očekivanja od struktura vlasti za pomoć u poljoprivrednoj proizvodnji?
3. Da li ste primali neku drugu pomoć od državnih struktura? Kome ste se obraćali, kojim institucijama i organizacijama, po kojim pitanjima i koliko ste zadovoljili svoje potrebe?
4. Da li ste član Udruženja poljoprivrednika, Poljoprivredne zadruge, ili neke druge organizacije poljoprivrednika? Ako da, na kom nivou? Ako ne, zašto?
5. Da li ste koristili neku vrstu pomoći od Udruženja/Zadruge? Ako da, koju pomoć? Ako ne, zašto ne? Koja su vaša očekivanja od Udruženja/Zadruge? Šta mislite kakvu ulogu / zadatak treba da imaju Udruženja/Zadruge u Projektu razvoja navodnjavanja?
6. Da li imate potrebu za nekom vrstom obuke u vezi sa korištenjem moderniziranog sistema navodnjavanja? Ako da, kakva vrsta obuke? (Obuka u vezi sa tehnologijama uštede vode?)
7. Kako biste opisali vašu saradnju sa općinskim vlastima vezano za podršku poljoprivrednoj proizvodnji ovdje?

PRILOG 2. UPITNIK ZA REGRUTACIJU UČESNIKA U FOKUS GRUPAMA

Upitnik za regrutaciju učesnika u fokus grupama

P01. DA LI STE DRŽAVLJANIN BIH?

1. DA - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. NE - PREKINUTI!

P02. DA LI VAM JE OVDJE STALNO MJESTO BORAVKA?

1. DA - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. NE - PREKINUTI!

P03. DA LI STE RANIJE IMALI PRILIKE UČESTVOVATI U OVAKVOM ILI SLIČNOM ISTRAŽIVANJU?

1. DA - PREKINUTI!
2. NE - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!

P04. DA LI STE VLASNIK/POSJEDNIK/KORISNIK ZEMLJIŠTA NA NEKOJ OD SLJEDEĆIH LOKACIJA: MOSTARSKO BLATO ILI CVILINSKO POLJE, GUNJEVIĆI, KOLOVARICE, HUBIJERI I KAZAGIĆI, ZUPČIĆI, AHMOVIĆI I KODŽAGA POLJE?

1. DA - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. NE - PREKINUTI!

P05. DA LI JE POLJOPRIVREDA GLAVNA DJELATNOST U VAŠEM KUĆANSTVU?

1. DA - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. NE - PREKINUTI!

P06. DA LI ZA SVOJU POLJOPRIVREDNU PROIZVODNJU KORISTITE NEKI POSTOJEĆI SISTEM NAVODNJAVANJA?

1. DA - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. NE - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!

P07. Spol? **(Ne pitati!) Prekinuti ili nastaviti ovisno od toga koliko imamo muškaraca i žena za neku grupu!**

1. Muški - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
2. Ženski - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!

P08. Godine starosti? **Prekinuti ili nastaviti ovisno od toga da li se ispitanik s obzirom na godine starosti uklapa u kvote za neku grupu!**

1. Mlađi od 30 godina - PREKINUTI I ZAHVALITI SE ISPITANIKU
2. 30 – 45 - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
3. 46 - 65 - NASTAVITI! PROVJERITI KVOTU!
4. Stariji od 65 godina - PREKINUTI I ZAHVALITI SE ISPITANIKU

Hvala! To je sve! Ovisno od toga da li se kontaktirana osoba svojim odgovorima uklapa u karakteristike osoba koje su nam potrebne za grupnu diskusiju, predati ili ne Poziv za učešće u fokus grupama.

PRILOG 3. INTERVJUI S KLJUČNIM AKTERIMA IZ OPŠTINA

Intervjui s ključnim akterima iz opština
Vodič
Oktober, 2011

Uvod

Predstaviti se i ukratko informisati sagovornika o istraživanju. OBAVEZNO NAVESTI OSNOVNE DETALJE O PROJEKTU RAZVOJA NAVODNJAVANJA NA LOKACIJI, TE NAPRAVITI SIGURNO DA SUGOVORNICI RAZUMIJU OSNOVNE ELEMENTE PROJEKTA, TE DA SU UPOZNATI SA TAČNOM LOKACIJOM REALIZACIJE PROJEKTA. Najaviti snimanje diktafonom i zamoliti za dozvolu.

Pitanja

1. Kakva je po vašem mišljenju situacija u poljoprivredi u BiH? Koji su glavni problemi? A kada je riječ o F BiH ili RS? A kada je riječ o ovoj opštini?
2. Koje sektore poljoprivrede ocjenjujete kao one sa najvećim potencijalom za razvoj u BiH? A kada je riječ o F BiH ili RS? A kada je riječ o ovoj opštini? A u ovoj opštini?
3. Koje potencijale i ograničenja ima poljoprivredno preduzetništvo na lokalnom nivou (infrastruktura, lokacija, urbanizam i izgradnja objekata, i dr.)? Kako ocjenjujete odnos opštine/lokalne vlasti prema poljoprivrednicima?
4. Broj naseljenih mjesta, stanovništvo na projektnoj lokaciji? Koliko ih živi od poljoprivredne proizvodnje?
5. Ko su ključni akteri (kompanije, udruge/zadruga/udruženja, državne strukture) u oblasti poljoprivrede u ovom području?
6. Da li ste i koliko upoznati s Projektom razvoja navodnjavanja na ovoj lokaciji? Ako da, ko vas je informisao, kako ste saznali?
7. Šta mislite o osnovnoj ideji – «Povećati profitabilnost i produktivnost poljoprivrede kroz poboljšano upravljanje vodoprivredom i modernizaciju sistema navodnjavanja», U kojoj mjeri mislite da će ovo doprinijeti postizanju ovog cilja? Koliko je to realistično očekivati? Šta mislite da li će ovo uticati na poljoprivrednu proizvodnju? Ako da, kako, na koji način? (povećanje prinosa, zarade, promjena kultura uzgoja, manji utrošak radne snage) Na koga će to najviše uticati? Ako ne, zašto ne?
8. Kakav će uticaj po vašem mišljenju ovaj projekat ostvariti na razvoj poljoprivrede u ovoj opštini ili području?
9. Koji su glavni nedostaci projekta?
10. Šta mislite koji su glavni problemi koji bi se mogli pojaviti u realizaciji, odnosno implementaciji ovog projekta?
11. Da li očekujete da će realizacijom Projekta doći do imovinsko-pravnih problema? Ako da, kojih? Da li mislite da postoji potreba za eventualnom eksproprijacijom dijelova zemljišta kako bi se projekat mogao realizirati? Da li mislite da postoji potreba za eventualnim privremenim / trajnim preseljenjem stanovništva radi realizacije, odnosno implementacije projekta?
12. Imate li neki prijedlog kako bi se najbolje rješio problem navodnjavanja na ovoj lokaciji?
13. Šta mislite kakvu ulogu / zadatak treba da imaju Udruženja/Zadruga u Projektu razvoja navodnjavanja?

14. Imajući u vidu ovo što znate o ovom projektu, te vaša očekivanja o rezultatima tog projekta, šta očekujete po pitanju efekata ovog projekta na zapošljavanje, kadrove. Da li očekujete značajan broj novih radnih mjesta? Koji profil? Da li postoji potreba za stručnjacima određenih profila/obukom uposlenika?
15. Zemljište na lokacijama koje su obuhvaćene zamišljenim projektom razvoja navodnjavanja je prema našim informacijama dodjeljeno kao koncesija za nekoliko kompanija? Šta vi mislite u kojoj mjeri su te kompanije ispoštovale uslove pod kojima su te koncesije date?
16. Kakve je saradnja između opštine i kompanija? Da li ima nekih problema? Da li očekujete neke probleme? Da li očekujete neke probleme u implementaciji ovog projekta po tom pitanju?
17. Kakve je saradnja između kompanija i okolnog stanovništva? Da li ima nekih problema? Da li očekujete neke probleme u implementaciji ovog projekta po tom pitanju?

**PRILOG 4. INTERVJUI S KOMPANIJAMA, VLASNICIMA I KORISNICIMA ZEMLJIŠTA
OBUHVAĆENOG PROJEKTOM**

**Intervjui s kompanijama, vlasnicima i korisnicima zemljišta
obuhvaćenog Projektom
Vodič
Oktobar, 2011**

Uvod

Predstaviti se i ukratko informisati sagovornika o istraživanju. OBAVEZNO NAVESTI OSNOVNE DETALJE O PROJEKTU RAZVOJA NAVODNJAVANJA NA LOKACIJI, TE NAPRAVITI SIGURNO DA SUGOVORNICI RAZUMIJU OSNOVNE ELEMENTE PROJEKTA, TE DA SU UPOZNATI SA TAČNOM LOKACIJOM REALIZACIJE PROJEKTA. Najaviti snimanje diktafonom i zamoliti za dozvolu.

Pitanja

1. Kakva je po vašem mišljenju situacija u poljoprivredi u BiH? Koji su glavni problemi? A kada je riječ o F BiH ili RS? A kada je riječ o ovoj opštini?
2. Koje sektore poljoprivrede ocjenjujete kao one sa najvećim potencijalom za razvoj u BiH? A kada je riječ o F BiH ili RS? A kada je riječ o ovoj opštini?
3. Koje potencijale i ograničenja ima poljoprivredno preduzetništvo na lokalnom nivou (infrastruktura, lokacija, urbanizam i izgradnja objekata, i dr.)? Kako ocjenjujete odnos opštine/lokalne vlasti prema poljoprivrednicima?
4. Ko su ključni akteri (kompanije, udruge/zadruga/udruženja, državne strukture) u oblasti poljoprivrede u ovom području?
5. Koliko imate zaposlenih radnika? Stalno, povremeno?
6. Koliku površinu zemljišta koristi vaša kompanija? Koje kulture se uzgajaju?
7. Da li plasirate proizvode samo na lokalnom tržište ili svoje proizvode prodajete dalje?
8. Da li koristite neki sistem navodnjavanja trenutno? Ako da, koji? Navedite postojeći način navodnjavanja (ručne pumpe, benzinska/dizel pumpa, „kap po kap“).
9. Koliko košta trenutno korištenje i održavanje sistema navodnjavanja (npr. kupovina pumpe, cijevi, prskalice, troškovi rada pumpe – benzin, el.energija)?
10. Koliko možete uštediti, zaraditi na godišnjem nivou?
11. Izdvojite najveći/najteži problem na konkretnoj lokaciji (suša, poplava, nedostatak radne snage, nedostatak tržišta za plasman, niska otkupna cijena, ...)
12. Kakva je perspektiva vaše poljoprivedne proizvodnje, odnosno koja ograničenja i potencijale očekujete u narednom periodu (npr. od 5 godina)?
13. Da li ste i koliko upoznati s Projektom razvoja navodnjavanja na ovoj lokaciji? Ako da, ko vas je informisao, kako ste saznali?
14. Šta mislite o osnovnoj ideji – «Povećati profitabilnost i produktivnost poljoprivrede kroz poboljšano upravljanje vodoprivredom i modernizaciju sistema navodnjavanja», U kojoj mjeri mislite da će ovo doprinijeti postizanju ovog cilja? Koliko je to realistično očekivati? Šta mislite da li će ovo uticati na poljoprivrednu proizvodnju? Ako da, kako, na koji način? (povećanje prinosa, zarade, promjena kultura uzgoja, manji utrošak radne snage) Na koga će to najviše uticati? Ako ne, zašto ne?
15. Koji su glavni nedostaci projekta?

16. Šta mislite koji su glavni problemi koji bi se mogli pojaviti u realizaciji, odnosno implementaciji ovog projekta?
17. Možete li mi nešto reći o trenutnoj imovinsko-pravnoj situaciji vezanoj za zemljište koje vaša kompanija, poljoprivredno dobro koristi na ovoj lokaciji? Da li ima ikakvih problema u imovinsko-pravnim odnosima? U odnosima sa susjednim ili drugim kompanijama koje koriste zemljište?
18. Da li očekujete da će realizacijom Projekta doći do imovinsko-pravnih problema? Ako da, kojih? Da li mislite da postoji potreba za eventualnom eksproprijacijom dijelova zemljišta kako bi se projekat mogao realizirati? Da li mislite da postoji potreba za eventualnim privremenim / trajnim preseljenjem stanovništva radi realizacije, odnosno implementacije projekta?
19. Imajući u vidu ovo što znate o ovom projektu, te vaša očekivanja o rezultatima tog projekta, šta očekujete po pitanju efekata ovog projekta na zapošljavanje, kadrove. Da li očekujete značajan broj novih radnih mjesta? Koji profil? Da li postoji potreba za stručnjacima određenih profila/obukom uposlenika?
20. Kakav efekat će implementacija ovog Projekta imati na vaše poslovanje u smislu načina korištenja zemljišta, otvaranja novih radnih mjesta, povećanja proizvodnje, plasmana i sl.?
21. Da li imate potrebu za nekom vrstom obuke u vezi sa korištenjem moderniziranog sistema navodnjavanja? Ako da, kakva vrsta obuke? (Npr. obuka u vezi sa tehnologijama uštede vode?)
22. Da li ste spremni učestvovati u investiciji na način da sami dogradite cijevi, prskalice i slično? U kolikom iznosu?
23. Da li ste spremni učestvovati u pokrivanju troškova rada/održavanja novog sistema navodnjavanja nakon njegovog postavljanja? U kolikom iznosu? Na koji način?
24. Imate li neki prijedlog kako bi se najbolje rješio problem navodnjavanja na ovoj lokaciji?
25. Šta mislite kakvu ulogu / zadatak treba da imaju Udruženja/Zadruga u Projektu razvoja navodnjavanja?
26. Kakve je saradnja između opštine i kompanija? Da li ima nekih problema? Da li očekujete neke probleme? Da li očekujete neke probleme u implementaciji ovog projekta po tom pitanju?
27. Kakve je saradnja između kompanija i okolnog stanovništva? Da li ima nekih problema? Da li očekujete neke probleme u implementaciji ovog projekta po tom pitanju?

**PRILOG 5. UPITNICI ZA ANKETU SA DOMAĆINSTVIMA POTENCIJALNIM
KORISNICIMA PROJEKTA**

Ja koordinator, izjavljujem da je ovaj upitnik pregledan u skladu sa svim uputama za pregled upitnika!

Datum i potpis: _____

NE POPUNJAVA ANKETAR!

ŠIFRA UPITNIKA U SS _____

ŠIFRA OPERATERA _____

Kontrola i kodiranje	D	N	Šifra
Kontrola	1	2	
Kodiranje	1	2	

Šifra logičke kontrole	Ukupan broj pitanja sa greškom

PITATI PRIJE POČETKA INTERVJUA! ODGOVORE NE BILJEŽITI U UPITNIK!

P01. Da li ste vlasnik/posjednik/korisnik zemljišta na nekoj od slijedećih lokacija: Mostarsko Blato / Cvilinsko polje, Gunjevići, Kolovarice, Hubijeri i Kazagići, Zupčići, Ahmovići i Kodžaga polje? **(Napomena anketaru: Provjeriti kvotu za svaku od navedenih lokacija!)**

1. Da P02
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

P02. Da li se bavite poljoprivrednom proizvodnjom, odnosno da li obradujete zemlju, na Vašoj parceli/parcelama na nekoj od slijedećih lokacija: Mostarsko Blato / Cvilinsko polje, Gunjevići, Kolovarice, Hubijeri i Kazagići, Zupčići, Ahmovići i Kodžaga polje?

1. Da P03!
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

P03. Da li mogu razgovarati sa osobom koja je glava Vašeg domaćinstva ili drugom osobom koja je najbolje upoznata sa podacima vezano za poljoprivrednu proizvodnju, odnosno obrađivanje zemljišta, te nekim pitanjima vezanim za finansije?

1. Da Q1!
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

POPUNJAVA ANKETAR!

ŠIFRA ANKETARA _____

ŠIFRA KOORDINATORA _____

DATUM INTERVJUA _____

PODACI IZ SPECIFIKACIJE UZORKA ILI KONTAKT LISTA!

ŠIFRA KONTAKT LISTE _____

NAZIV OPŠTINE/OPĆINE	7.10.1.1.1.1.1.1
NAZIV MJESTA	7.10.1.1.1.1.1.2
NAZIV ULICE	7.10.1.1.1.1.1.3
KUĆNI BROJ	
BROJ SPRATA	
OZNAKA STANA	
OPISNA ADRESA: <i>Upisati samo u slučaju da nema kućnog broja!</i>	

POPUNJAVA ANKETAR!

VRIJEME POČETKA INTERVJUA!	SAT	MIN

NAPOMENA ANKETARU:

Za svaku adresu koju ste posjetili između zadnje adrese na kojoj ste kompletirali anketu i ove adrese zabilježite odgovore na pitanja od U1 do U5.

U1. Broj osoba koje ste od posljednje obavljene ankete do ove ankete kontaktirali, A ODGOVORILI SU SA «DA» NA PITANJA P01 I P02, ali su odbile učestvovati u anketi? **(Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)**

Upišite broj! _____

U2. Koji su razlozi odbijanja ovih osoba? **(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za svaki razlog onako kako je naveden!)**

Razlozi	Ukupno
1 - Prezauzet, nema vremena, ima druge obaveze, loše zdravlje	
2 - Ne zanima ga	
3 - Nije kompetentan, ne zna ništa, ne želi	
4 - Boji se, ne želi da se povrijedi privatnost	
5 - Već anketiran, ne vjeruje u ankete i sl.	
6 - Drugo - Navedi!	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U3. Spol/pol osobe koje su odbile? **(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za ukupan broj muških i ženskih ispitanika koji su odbili!)**

Spol/pol	Ukupno
1 - Muškarac	
2 - Žena	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U4. Starost osobe koja su odbile? **(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za ukupan broj ispitanika koji su odbili, po procjenjenim godinama starosti!)**

Godine starosti	Ukupno
Do 30 godina	
31 - 50	
51 i više	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U5. Između posljednje obavljene i ove ankete, na koliko adresa ste pokušali barem dva ili više puta, ali ni nakon drugog puta nikoga niste našli kod kuće i zbog toga ste odustali od daljnjih pokušaja da ih kontaktirate? **(Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)**

Upišite broj! _____

U5. Između posljednje obavljene i ove ankete, na koliko adresa ste pronašli da ispitanik, odnosno domaćinstvo nije vlasnik/posjednik/korisnik zemljišta, ili se ne bavi poljoprivrednom proizvodnjom, ili da glava domaćinstva nije prisutna prilikom posjete **(ODGOVOR «NE» NA PITANJA P01, P02 I P03)? (Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)**

Upišite broj! _____

ANKETAR: PROČITATI PRIJE POČETKA INTERVJU! PAŽNJA: U TOKU KONTROLE RADA ANKETARA ISPITANIKE ČEMO PITATI DA LI SU ANKETARI PROČITALI OVAJ TEKST. U SLUČAJU DA NISU PROČITALI OVAJ TEKST, ANKETA NEĆE BITI SMATRANA VALIDNOM.

Prizma istraživanja, profesionalna agencija za istraživanje javnog mnijenja, vrši redovno/redovito anketiranje građana Bosne i Hercegovine o njihovim stavovima i mišljenjima o različitim broju pitanja i problema.

Ova anketa se sprovodi na slučajnom uzorku od preko 200 domaćinstava, poljoprivrednih proizvođača na lokacijama Mostarsko Blato / Goražde-Ustikolina. Učešće u svakoj anketi je potpuno anonimno i na dobrovoljnoj osnovi.

Agencija Prizma istraživanja, kao član ESOMAR-a, svjetske organizacije profesionalaca u oblasti istraživanja javnog mnijenja, poštuje sve profesionalne i etičke kodekse u vezi zaštite anonimnosti ispitanika. Odgovori dati u anketi se analiziraju samo grupno, nikako individualno.

Vaše mišljenje je jako važno, jer je Vaše domaćinstvo jedno od preko 200 domaćinstava, poljoprivrednih proizvođača slučajno odabranih za učešće u ovoj anketi. Zato vas molimo za učešće i strpljenje. Pa krenimo redom.

Budući da u ovakvim anketiranjima većina ljudi obično učestvuje prvi put, dozvolite mi da vam kažem nešto više o tome kako se ovo anketiranje obavlja.

Ja ću vam čitati pitanja iz upitnika tačno onako kako su napisana, tako da svako ko bude anketiran u ovom istraživanju odgovara na ista pitanja. U najvećem broju slučajeva vi ćete odgovarati na postavljena pitanja tako što ćete birati jedan od predloženih odgovora koje ću vam također pročitati. U manjem broju slučajeva ćete na pitanja odgovarati svojim riječima.

Ako vam neko pitanje koje vam pročitam nije jasno, ili ga ne razumijete najbolje, slobodno recite - ja ću vam ga pročitati ponovo. Tokom odgovaranja na pitanja ja vam ne smijem pomagati, jer nas zanima vaše mišljenje. Prema tome, molimo vas da u svojim odgovorima budete što iskreniji.

U slučajevima kad ne znate ili iz određenog razloga ne možete ili ne želite odgovoriti, slobodno recite. Bolje je da to kažete, nego da odgovorite onako kako stvarno ne mislite.

Ukoliko tokom intervjua niste sigurni ili vam nije jasno pitanje molim vas da tražite od mene da ponovim pitanje.

Jako je važno da vaši odgovori na pitanja budu kompletni i iskreni. Slobodno razmislite o svakom pitanju. Pitajte me bilo šta što vam nije jasno. Prije nego što počnemo volio/la bih da se dogovorimo da ćete na pitanja koja vam budem postavljao/la odgovarati iskreno, onako kako mislite i osjećate, odnosno da ćete mi svaki put kada mislite da ne možete odgovoriti iskreno na neko pitanje to i reći. Uvijek možemo preći na sljedeće pitanje. Dakle, da li mi to obećavate?

Pa da krenemo od prvog pitanja.

Q1. Da li ste vlasnik, posjednik ili zakupac parcele na lokaciji Mostarsko Blato / Goražde-Ustikolina **(PAŽNJA ANKETARU. OBJASNITI ISPITANIKU: Vlasnik - zakonsko pravo da se zemljište posjeduje, koristi i da se njime raspolože, u skladu sa njegovom prirodom i namjenom; Posjednik - savjesni posjed zemljišta koja je u vlasništvu druge osobe (koristi poljoprivredno zemljište na propisan način u skladu sa namjenom zemljišta); Zakupac - upotreba i korištenje zemljišta u vlasništvu druge osobe na osnovu ugovora.Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Vlasnik Q2 1
 2. Posjednik Q4 2
 3. Zakupac Q3 3
Ne čitati!
 8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q2. Da li ste zemlju naslijedili ili kupili? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Naslijedio/la 1
 2. Kupio/la 2
Ne čitati!
 8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q4!

Q3. Pod kojim uslovima koristite zemlju kao zakupac: na koji period (u godinama), po kojoj cijeni ukupno godišnje (u KM)? **(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)**

a. Period (u godinama)	b. Cijena u KM ukupno godišnje
Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti

Q4. Molim Vas da navedete površinu zemljišta u vlasništvu/posjedu/pod zakupom? A kolika je površina zemljišta u upotrebi za poljoprivrednu proizvodnju? **(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)**

a. Površina zemljišta u vlasništvu/posjedu/pod zakupom	b. Površina zemljišta u upotrebi za poljoprivrednu proizvodnju
Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti

Q5. Koliko odvojenih zemljišnih parcela koristite za poljoprivrednu proizvodnju?

1. Jedna parcela Q7 1
 2. Više parcela Q6 2

Q6. Možete li navesti broj parcela? **(Upisati broj!)**

Ne čitati! 98. Ne zna/Nije siguran/a 99. Bez odgovora/Odbijanje	98 99
--	----------

Q7. Možete li izvršiti procjenu trenutne stvarne tržišne vrijednosti zemljišta u KM po m² koje je u Vašem vlasništvu, posjedu? **(Upisati broj u KM!)**

Ne čitati! 8. Ne zna/Nije siguran/a 9. Bez odgovora/Odbijanje	8 9
--	--------

Q8. Koje sve od navedenih kultura uzgajate? Ako uzgajate i neke druge kulture, molimo Vas da navedete koje! **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora u koloni Q8 tabele za upisivanje odgovora Q8-Q10!)**

Q9. Koliki su prosječni prinosi Vaše proizvodnje, godišnje po kulturi, izraženo u kilogramima? Uzmite u obzir prosjek za zadnje tri godine. Molim navedite! **(Upišite odgovore za svaku kulturu navedenu u pitanju Q8! Za ostale napišite «0»)**

Q10. Koliko od te Vaše proizvodnje prosječno godišnje prodate po kulturi, izraženo u kg? Uzmite u obzir prosjek za zadnje tri godine. Molim navedite! **(Upišite odgovore za svaku kulturu navedenu u pitanju Q8 i Q9! Za ostale napišite «0»)**

TABELA: Q8-Q10

Odgovor	Q8	Q9 u kg	Q10 u kg
1. Kukuruz	1		
2. Pšenica	1		
3. Heljda	1		
4. Vinova loza	1		
5. Krompir	1		
6. Luk	1		
7. Salata	1		
8. Mrkva	1		
9. Paprika	1		
10. Paradajz	1		
11. Kupus	1		
12. Duhana	1		
13. Jagodičasto voće	1		
14. Voće	1		
15. Cvijeće	1		
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)			
16.	1		
17.	1		
18.	1		
19.	1		
20.	1		
Ne čitati!			
98. Ne zna/Nije siguran	98		
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99		

Q11. Koliko osoba radi na zemlji stalno? A koliko ih radi povremeno, sezonski?
(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)

a. Broj stalnih radnika	b. Broj povremenih/sezonskih radnika
Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti

Q12. Da li su sve odrasle osobe koje rade stalno na zemlji članovi Vašeg domaćinstva/kućanstva?**(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
2. Ne 2
Ne čitati!
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q13. Šta od navedene poljoprivredne opreme i mehanizacije posjedujete?
(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)

Odgovor	Odgovor
1. Plasterik	1
2. Motokultivator	1
3. Kombajn	1
4. Traktor	1
5. Freza	1
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
6.	1
7.	1
8.	1
9.	1
Ne čitati!	
98. Ne zna/Nije siguran	98
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99

Q14. Da li trenutno koristite neki sistem navodnjavanja?**(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q15 1
2. Ne Q18 2
Ne čitati!
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q15. Koji sistem navodnjavanja koristite? Ako koristite neki drugi sistem navodnjavanja, molimo Vas da navedete!**(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

Odgovor	Odgovor
1. Ručne pumpe	1
2. Električne/dizel pumpe	1
3. Ukopane cijevi	1
4. Kap po kap	1
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
5.	1
6.	1
7.	1
8.	1
9.	1
Ne čitati!	
98. Ne zna/Nije siguran	98
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99

Q16. Koliko po Vašoj procjeni sistem navodnjavanja koji trenutno koristite poboljšava Vaše prinose, izraženo u procentima?**(Upisati broj!)**

--

- Ne čitati!**
0. Ne zna/Nije siguran/a 0
1. Bez odgovora/Odbijanje 1

Q17. Koliko Vas mjesečno košta korištenje sistema navodnjavanja, u sezoni kada je najintenzivnije zaljevanje (npr. troškovi rada pumpe - benzin, e.energija, održavanje, voda i sl.)? Molimo Vas da navedet iznos u KM!**(Upisati broj!)**

--

- Ne čitati!**
0. Ne zna/Nije siguran/a 0
1. Bez odgovora/Odbijanje 1

Q18. Molimo vas da nam za slijedeće ili neke druge glavne stavke troškova Vaše poljoprivredne proizvodnje kažete koliko procentualno učestvuju u ukupnim troškovima proizvodnje?**(Za svaku stavku upisati procjenu u %! Voditi računa da ukupna suma procenata na kraju iznosi 100%)**

Odgovor	Odgovor u %
1. Nabavka sjemena	
2. Zaštitna sredstva	
3. Najam mehanizacije	
4. Navodnjavanje	
5. Dodatna radna snaga	
6. Đubrivo	
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
7.	
UKUPNO	100%

Q19. Koliko iznosi Vaša prosječna godišnja zarada od poljoprivredne proizvodnje za posljednje tri godine? Molimo Vas da navedet iznos u KM!**(Upisati broj!)**

--

- Ne čitati!**
0. Ne zna/Nije siguran/a 0
1. Bez odgovora/Odbijanje 1

Q20. Gdje sve plasirate/prodajete svoje poljoprivredne proizvode?**(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Proizvodim samo za ličnu upotrebu 1
2. Na lokalnom tržištu 1
3. Na širem tržištu BiH 1
4. Na inostranom tržištu 1
Ne čitati!
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q21. Koji od navedenih problema, ili neki drugi ima najviše uticaja na smanjanje prinosa u Vašoj poljoprivrednu proizvodnju?**(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Suša 1
2. Poplava 1
3. Nedostatak radne snage 1
4. Nedostatak tržišta za plasman 1
5. Niska otkupna cijena 1
6. Neoljalna konkurencija 1
7. Nedostatak kvalitetnog sjemena 1
8. Skupo đubrivo 1
9. Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)? 1

--

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q22. Kakva su vaša očekivanja od poljoprivredne proizvodnje u narednom periodu, od npr. 5 godina?**(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Jako će se poboljšati Q23 1
2. Donekle će se poboljšati Q23 2
3. Ostati će približno ista Q23 3
4. Donekle će se pogoršati Q23 4
5. Jako će se pogoršati Q23 5
Ne čitati!
8. Ne zna/Nije siguran/a Q24 8
9. Bez odgovora/Odbijanje Q24 9

Q23. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga!**(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q24. Da li ste čuli nešto o Projektu razvoja navodnjavanja u F BiH, koji će se implementirati na nekoliko lokacija? Jedna od predloženih lokacija je i lokacija Mostarsko Blato / Cvilinsko polje, Gunjevići, Kolovarice, Hubijeri i Kazagići, Zupčiči, Ahmovići i Kodžaga polje.**(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
2. Ne 2
Ne čitati!
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q25. Projektom razvoja navodnjavanja u BiH, koji će se implementirati između ostalog i na lokaciji Mostarskog Blata predviđena je obnova i djelimično proširenje postojećeg sistema navodnjavanja/Goražda-Ustikoline predviđena je izgradnja novog sistema navodnjavanja na lokacijama više polja: Cvilin, Gunjevići,

Kolovarice, Hubijeri i Kazagići, Zupčići, te Ahmovići i Kodžaga Polje. Također, u cilju omogućavanja uticaja korisnika na cijenu i način korištenja vode, planirano je i formiranje Udruženja korisnika vode na ovom području. Projekat ima za cilj da poveća profitabilnost i produktivnost poljoprivrede kroz poboljšanje pouzdanosti i održivosti sistema navodnjavanja. Šta mislite, u kojoj mjeri će poboljšano navodnjavanje uticati na Vašu poljoprivrednu proizvodnju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. U velikoj mjeri Q27 1
 2. Donekle Q27 2
 3. Malo Q26 3
 4. Nimalo Q26 4

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q26. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

98. Ne zna/Nije siguran/a 98
 99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Idi na Q30!

Q27. Koliko procentualnoće takavsistem navodnjavanja u prosjeku poboljšati Vaše prinose? **(Upisati broj!)**

--

Ne čitati!

0. Ne zna/Nije siguran/a 0
 1. Bez odgovora/Odbijanje 1

Q28. Koliko procentualnoće takavsistem navodnjavanja u prosjeku povećati vašu prodaju na godišnjem nivou? **(Upisati broj!)**

--

Ne čitati!

0. Ne zna/Nije siguran/a 0
 1. Bez odgovora/Odbijanje 1

Q29. Na koji od navedenih načina će po Vašem mišljenju ovaj planirani sistem navodnjavanja dovesti do povećanja prinosa, odnosno do povećanja zarade? **(Pitati za svaku stavku pojedinačno!)**

Stavka	Odgovor			
	Da	Ne	NZ	BO
a. Povećat će se prinosi zbog većeg priliva vode	1	2	8	9
b. Stvorit će se uslovi za uzgajanje neke profitabilnije kulture	1	2	8	9
c. Stvorit će se uslovi za korištenje više zemlje	1	2	8	9
d. Nešto drugo? Možete li navesti?	1	2	8	9

Q30. U slučaju da se od Vas zahtijeva da učestvujete i sami u investiranju u novi sistem navodnjavanja, najprije kroz kupovinu i instalaciju cijevi, prskalica i slično, na Vašim parcelama, koliko je vjerovatno da biste Vi lično učestvovali u investiranju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Sigurno da 1
 2. Vjerovatno da 2
 3. Vjerovatno ne 3
 4. Sigurno ne 4

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q31. U slučaju da se od Vas zahtijeva da učestvujete i sami u pokrivanju troškova održavanja i korištenja ovog novog sistema navodnjavanja, koliko je vjerovatno da biste Vi lično učestvovali u tim troškovima? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Sigurno da 1
 2. Vjerovatno da 2
 3. Vjerovatno ne 3
 4. Sigurno ne 4

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q32. Da li biste bili spremni ustupiti dio svoje zemlje za potrebe realizacije projekta, odnosno za postavljanje cijevi / kanala / pumpe i slično? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q33 1
 2. Ne Q34 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q33. Pod kojim bi uslovima pristali da date na korištenje dio svoje zemlje za ove potrebe? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q35!

Q34. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da date na korištenje dio svoje zemlje za potrebe Projekta razvoja navodnjavanja? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q35. Da li biste pristali da dio Vašeg zemljišta bude eksproprisan (predmet eksproprijacije/izuzet uz nadoknadu) ukoliko bi bilo neophodno za izgradnju sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q36 1
 2. Ne Q37 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q36. Pod kojim bi uslovima pristali da Vaše zemljište bude predmet eksproprijacije? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q38!

Q37. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da Vaše zemljište bude predmet eksproprijacije? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q38. Da li biste pristali na privremeno preseljenje, ukoliko bi bilo neophodno radi izgradnje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q39 1
 2. Ne Q40 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q39. Pod kojim bi uslovima pristali da se privremeno preselite? Šta biste tražili zauzvrst? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q41!

Q40. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da se privremeno preselite? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q41. Da li biste pristali na trajno preseljenje, ukoliko bi bilo neophodno radi izgradnje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q42 1
2. Ne Q43 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q42. Pod kojim bi uslovima pristali da se trajno preselite? Šta biste tražili zauzvrst? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q44!

Q43. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da se trajno preselite? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q44. Ovdje imam listu aktera u oblasti poljoprivrede/vodoprivrede sa kojima Vi možda saradujete. Dok budem čitao/la svaku od stavki sa liste molim Vas da mi kažete da li saradujete ili ne saradujete sa svakim od navedenih aktera. **(Upišite odgovor za svaku stavku! Zaokružiti samo jedan odgovor za svaku stavku!)**

Stavka	Da	Ne	Ne zna	Bez odgovora
a) Drugi lokalni poljoprivrednici	1	2	8	9
b) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede	1	2	8	9
c) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede	1	2	8	9
d) Udruženja poljoprivrednika / zadruge	1	2	8	9
e) Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda	1	2	8	9

NAPOMENA ANKETARU! U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «1 – DA» NA BILO KOJU STAVKU, PREDITE NA PITANJE Q45. U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «2 – NE», ILI SA «8» ILI «9», PREDITE NA PITANJE Q47!

Q45. Sada bih Vas zamolio/la da mi za svakoga od navedenih aktera kažete koliko ste zadovoljni saradnjom. Dok budem čitao/la svaku od stavki sa liste molim vas da mi kažete da li ste jako zadovoljni, prilično zadovoljni, ne baš zadovoljni ili uopšte niste zadovoljni saradnjom sa svakim od navedenih aktera. **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q44 ispitanik odgovorio sa 1. Zaokružiti samo jedan odgovor za svaku stavku!)**

Stavka	Jako zadovoljni	Prilično zadovoljni	Ne baš zadovoljni	Uopšte niste zadovoljni	Ne zna	Bez odgovora
a) Drugi lokalni poljoprivrednici	1	2	3	4	8	9
b) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede	1	2	3	4	8	9
c) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede	1	2	3	4	8	9
d) Udruženja poljoprivrednika / zadruge	1	2	3	4	8	9
e) Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda	1	2	3	4	8	9

NAPOMENA ANKETARU! U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «3 – NE BAŠ ZADOVOLJNI» ILI SA «4 – UOPŠTE NISTE ZADOVOLJNI», ILI SA «8» ILI «9» NA BILO KOJU STAVKU, PREDITE NA PITANJE Q46. U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «1 – JAKO ZADOVOLJNI», ILI SA «2 – PRILIČNO ZADOVOLJNI», PREDITE NA PITANJE Q47

Q46. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q45 ispitanik odgovorio sa 3 ili 4.)**

Stavka	Odgovor	Ne zna	Bez odgovora
a. Drugi lokalni poljoprivrednici		8	9
b. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede		8	9
c. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede		8	9
d. Udruženja poljoprivrednika / zadruge		8	9
e. Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda		8	9

Idi na Q48!

Q47. Zbog čega ne saradujete? Možete li navesti razlog! **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q44. ispitanik odgovorio sa 2.)**

Stavka	Odgovor	Ne zna	Bez odgovora
a. Drugi lokalni		8	9

poljoprivrednici			
b. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede		8	9
c. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede		8	9
d. Udruženja poljoprivrednika / zadruga		8	9
e. Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda		8	9

Q48. U kojoj mjeri lokalne vlasti uvažavaju vaše zahtjeve u vezi s poljoprivrednom proizvodnjom? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. U veoma značajnoj mjeri	1
2. U prilično značajnoj mjeri	2
3. U prilično maloj mjeri	3
4. U veoma maloj mjeri	4
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q49. Da li možete uticati na odluke koje se donose na lokalnom i višem nivou vlasti vezano za poljoprivredu? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ Q50	1
2. Ne	☐ Q51	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q50. Na koji način možete uticati na odluke koje se donose na lokalnom i višem nivou vlasti vezano za poljoprivredu? **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q51. Mislite li da zaposleni u službama lokalne vlasti za oblast poljoprivrede i vodoprivrede trebaju obuku iz upravljanja za optimalno korištenje vode? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q52. Da li ste koristili poticaje ili neku vrstu pomoći za poljoprivrednu proizvodnju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ Q53	1
2. Ne	☐ Q54	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q53. Od koga ste dobili taj poticaj ili pomoć, s kog nivoa vlasti ili od nekog udruženja? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Opština/Općina		1
2. Kanton/Zupanija	1	
3. Entitet		1
4. Poljoprivredna zadruga		1
5. Udruženje/udruga poljoprivrednika		1
6. Međunarodna organizacija		1
7. Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	1	

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q54. Da li ste član udruženja poljoprivrednika ili poljoprivredne zadruge? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q55. Šta očekujete od udruženja poljoprivrednika ili zadruga? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Pomoć u sjemenskom materijalu ili novcu	1
2. Donaciju mehanizacije ili stočnog fonda	1
3. Rješenje otkupa proizvoda	1
4. Izgradnju skladišnih objekata	1
5. Informacije	1
6. Zastupanje zajedničkih interesa	1
7. Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	1

- Ne čitati!**
98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q56. Projektom je planirano formiranje Udruženja korisnika vode, u koje bi bili uključeni svi korisnici novog sistema navodnjavanja, među njima i vi. Mislite li da bi ovo Udruženje moglo voditi brigu o optimalnom korištenju i distribuciji vode, i održavanju sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ Q58	1
2. Ne	☐ Q57	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q57. Ko bi, po vašem mišljenju, trebao biti najprije zadužen za distribuciju vode i održavanje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Opštinska/općinska služba za poljoprivredu	1
2. Opštinska/općinska komunalna služba/preduzeće	2
3. Kantonalno/županijsko ministarstvo za poljoprivredu	3
4. Udruženje poljoprivrednika	4
5. Neka druga institucija/organizacija/preduzeće?	5
- (Upišite odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q58. Ko bi, po vašem mišljenju, trebao biti najprije zadužen za određivanje cijene korištenja vode i održavanja sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Opštinska/općinska služba za poljoprivredu	1
2. Opštinska/općinska komunalna služba/preduzeće	2
3. Kantonalno/županijsko ministarstvo za poljoprivredu	3
4. Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva	4
5. Udruženje poljoprivrednika	5
6. Udruženje korisnika vode	6
7. Neka druga institucija/organizacija/preduzeće?	7
- (Upišite odgovor!)**

- Ne čitati!**
98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q59. Da li imate potrebu za obukom u vezi sa planiranim sistemom navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ Q60	1
2. Ne	☐ D01	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q60. Iz kojih od navednih oblasti, ili nekih drugih biste najprije voljeli imati obuku? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Optimalno planiranje navodnjavanja vaših parcela		1
2. Optimalno korištenje vode za navodnjavanje	1	
3. Najnovija oprema i tehnologija za navodnjavanje		1
4. Zastupanje zajedničkih interesa vezano za navodnjavanje	1	
5. Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	1	

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

INSTRUKCIJA. Došli smo do samog kraja naše ankete. Dozvolite da vam postavimo još nekoliko pitanja koja su nam potrebna radi statističke analize.

D01. Spol? **(Ne čitati! Upisati jedan odgovor!)**

1. Muški	1
2. Ženski	2

D02. Koliko imate navršenih godina? **(Upisati godine!)**

D03. Možete li reći koji je Vaš najviši završeni stepen obrazovanja? **(Pročitati sve odgovore i upisati samo jedan odgovor!)**

1. Bez osnovne škole ili nezavršena osnovna škola	1
2. Završena osnovna škola	2
3. Srednja škola/gimnazija	3
4. Viša škola (6 stepen)	4
5. Fakultet (7 stepen)	5
6. Magisterij / Doktorat	6

Ne čitati!

99. Ne želi odgovoriti 99

D04. Da li je u Vašem domaćinstvu poljoprivreda glavna ili sporedna aktivnost? **(Pročitati sve odgovore i upisati samo jedan odgovor!)**

1. Glavna	1	2
2. Sporedna		

Ne čitati!

99. Ne želi odgovoriti 99

D05. Koliko članova ima Vaše domaćinstvo/kućanstvo? **(Upisati broj članova!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D06. Da li je neko od članova Vašeg domaćinstva/kućanstva zaposlen negdje drugo, a ne u Vašoj poljoprivrednoj djelatnosti? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ D07	1
2. Ne	☐ D08	2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D07. Koliko članova vašeg domaćinstva/kućanstva je zaposleno negdje drugo? **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D08. Da li osim poljoprivredne proizvodnje Vaše domaćinstvo/kućanstvo ima i druge izvore prihoda? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ D09	1
2. Ne	☐ D10	2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D09. Koji su to izvori prihoda? **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D10. Da li je poljoprivredna proizvodnja osnovni izvor prihoda vašeg domaćinstva/kućanstva? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

D11. Kako biste opisali prosječni mjesečni prihod Vašeg domaćinstva/kućanstva iz svih izvora, znači kada uračunate sve plate, i sva ostala primanja svih članova domaćinstva/kućanstva? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Do 100 KM	1
2. Od 101 do 300 KM	2
3. Od 301 do 500 KM	3
4. Od 501 do 700 KM	4
5. Od 701 do 900 KM	5
6. Od 901 do 1100 KM	6
7. Od 1101 do 1500 KM	7
8. Od 1501 do 2000 KM	8
9. Od 2001 do 3000 KM	9
10. Preko 3000 KM	10

Ne čitati!

98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

ANKETAR:

NA OVOM MJESTU PROVJERITE DA LI STE ISPRAVNO UPISALI ODGOVORE NA SVA PITANJA! U SLUČAJU DA U UPITNIKU NEDOSTAJE ODREĐENI BROJ ODGOVORA NA POJEDINA PITANJA, ISTI NEĆE BITI PRIZNAT KAO VALIDAN!

BEZ ISPRAVNO UPISANIH ODGOVORA NA SVA PITANJA KOJA SE NALAZE NA OVOJ I SLIJEDEĆIM STRANICAMA, OVAJ UPITNIK NEĆE BITI PRIZNAT KAO VALIDAN!

Pročitati ispitaniku!

Došli smo i do samog kraja ankete. Hvala što ste učestvovali u našoj anketi. Kao što vidite, proces anketiranje je vrlo zahtjevan. Anketari moraju slijediti vrlo precizne instrukcije za rad. Nažalost, kao i u svakom poslu, i u ovom poslu jedan broj anketara nesavjesno obavlja svoj posao. Zato je neophodno da se uradi kontrola njihovog rada.

Samo zato vas molimo da nam dati broj telefona na koji vas može kontaktirati naš supervizor? U narednih 7 do 10 dana bi vas možda kontaktirao, kako bi provjerio da li sam vas uopšte pitao pitanja iz ovog upitnika, da bi potvrdio tačnost podataka o članovima domaćinstva, odnosno slučajaj izbor članova domaćinstva, dužinu trajanja intervjuja, te provjerio tačnost upisanih odgovora na neka pitanja. Osim toga, supervizor će rado odgovoriti na bilo koja pitanja koja biste vi možda imali u vezi ovog razgovora.

Telefon1_D17. Dakle, možete li nam dati vaš broj telefona za slučaj da vas budemo trebali kontaktirati u budućnosti, vezano za ovu ili neku drugu studiju? To može biti bilo koji kontakt telefon na koji vas možemo nazvati. **(OBAVEZNO UPISATI!)**

TELEFON SA POZIVNIM →	
-----------------------	--

1. Ne želi dati telefon – Idi na Telefon2 1

Telefon2_D17. Razumijemo da ljudi na prvu mogu imati otpora prema tome da daju broj svog telefona. Mi smo rekli da je anketa anonimna. Nigdje nismo tražili od vas vaše ime i prezime. Ali ako nemamo broj telefona, anketa neće biti prihvaćena kao validna zato što se ne može uraditi kontrola rada anketara. Potrošili smo cijelo ovo vrijeme uzalud ako ne dobijem od vas broj telefona. Zato vas molim da mi ipak kažete broj telefona. **(OBAVEZNO UPISATI!)**

TELEFON SA POZIVNIM →	
-----------------------	--

1. Ne želi dati telefon 1

VRIJEME ZAVRŠETKA INTERVJU!	SAT	MIN

POPUNJAVA ANKETAR NAKON ŠTO NAPUSTI DOMAĆINSTVO.

11. Koji je bio dan u sedmici kad ste obavili anketu? **(Zaokružiti samo jedan odgovora!)**

1. Ponedjeljak	1
2. Utorak	2
3. Srijeda	3
4. Četvrtak	4
5. Petak	5
6. Subota	6
7. Nedjelja	7

12. Broj pokušaja kontaktiranja? (Misli se na to koliko je puta anketar kontaktirao/posjetio ispitanika prije nego što ga je našao kući ili je ovaj pristao na intervju! Upisati broj!)

14. Ako je bilo pitanja koja su izazivala nelagodu, molimo navedite koja pitanja su izazivala najviše nelagode kod ispitanika ili se činilo da smanjuju njegovu/njenu spremnost da odgovori na preostala pitanja u toku intervju (Zapišite ne više od tri pitanja po brojevima, od najvažnijeg ka najmanje važnom!)

a) Prvo	
b) Drugo	
c) Treće	

9. Nije bilo pitanja koja su izazivala nelagodu 9

15. Opća ocjena saradnje ispitanika tokom ankete? (Procjeniti na osnovu općeg dojma tokom intervju!)

1. Vrlo nekooperativan, odbio da odgovara na većem broju pitanja	1
2. Neoperativan, jedva završio intervju	2
3. Kooperativan, ali nije davao detaljne odgovore	3
4. Kooperativan, neke odgovore dao u detalje	4
5. Vrlo kooperativan, davao je dodatne odgovore i objašnjenja	5

16. Da li ste se tokom ovog intervju suočili sa bilo kojim drugim poteškoćama? (Zaokružiti ili upisati samo jedan odgovora!)

1. Ne	1
2. Da	2

→ MOLIMO VAS NAVEDITE KONKRETNO NA KOJE POTEŠKOĆE MISLITE I KOJI SU RAZLOZI TAKVIM POTEŠKOĆAMA

17. Spol anketara? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Muški	1
2. Ženski	2

18. Godine starosti anketara? (Upišite broj!)

19. Nacionalnost anketara? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Bošnjačka	1
2. Srpska	2
3. Hrvatska	3
4. Bosanska	4
5. Mješovita	5
6. Neka druga	6

Izjavljujem da je ovaj intervju obavljen u skladu sa svim uputama za intervju licem u lice, sa ispitanikom koji je izabran u skladu sa uputama za izbor ispitanika!

Datum i potpis: _____

EVIDENCIJA GREŠAKA ANKETARA

Šifra operatera	Ukupan broj pitanja sa greškom koje je evidentirao operater

EVIDENCIJA GREŠAKA OPERATERA

Šifra kontrolora	Ukupan broj pitanja sa greškom koje je napravio operater na unosu

POPUNJAVA KONTROLOR!

STAVKE	DA	NE
1. Kontakt osoba tvrdi da je u proteklom periodu u tom domaćinstvu obavljeno anketiranje	1	2
2. Adresa koja je upisana u upitnik odgovara adresi domaćinstva za koju je dat telefonski broj	1	2
3. Član domaćinstva navedenog spola i godina starosti postoji	1	2
6. Anketar čitao uvodni tekst iz upitnika	1	2

Odgovori na kontrolna pitanja iz upitnika!

Oznaka, redni broj pitanja u upitniku	Odgovor koji je upisan u upitnik	Odgovor koji je naveo ispitanik u toku kontrole

**PRILOG 6. UPITNIKA ZA ANKETIRANJE DOMAĆINSTAVA NA KOJA BI PROJEKAT
IDP MOGAO INDIREKTNO UTICATI**

Ja koordinator izjavljujem da je ovaj upitnik pregledan u skladu sa svim uputama za pregled upitnika!

Datum i potpis: _____

NE POPUNJAVA ANKETAR!

ŠIFRA UPITNIKA U SS _____

ŠIFRA OPERATERA _____

Kontrola i kodiranje	D	N	Šifra
Kontrola	1	2	
Kodiranje	1	2	

Šifra logičke kontrole	Ukupan broj pitanja sa greškom

PITATI PRIJE POČETKA INTERVJUA! ODGOVORE NE BILJEŽITI U UPITNIK!

P01. Da li ste vlasnik/posjednik/korisnik zemljišta u neposrednoj blizini lokacije Gojkovo polje, Pelagićevo / Novo Selo, Bijeljina? **(Napomena anketaru: Provjeriti kvotu za svaku od navedenih lokacija!)**

1. Da P02
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

P02. Da li se bavite poljoprivrednom proizvodnjom, odnosno da li obrađujete zemlju, na Vašoj parceli/parcelama u neposrednoj blizini lokacije Gojkovo polje, Pelagićevo / Novo Selo, Bijeljina?

1. Da P03!
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

P03. Da li mogu razgovarati sa osobom koja je glava Vašeg domaćinstva ili drugom osobom koja je najbolje upoznata sa podacima vezano za poljoprivrednu proizvodnju, odnosno obrađivanje zemljišta, te nekim pitanjima vezanim za finansije?

1. Da Q1!
2. Ne PREKINUTI INTERVJU!

POPUNJAVA ANKETAR!

ŠIFRA ANKETARA _____

ŠIFRA KOORDINATORA _____

DATUM INTERVJUA _____

PODACI IZ SPECIFIKACIJE UZORKA ILI KONTAKT LISTA!

ŠIFRA KONTAKT LISTE _____

NAZIV OPŠTINE/OPĆINE	7.10.1.1.1.1.4
NAZIV MJESTA	7.10.1.1.1.1.5
NAZIV ULICE	7.10.1.1.1.1.6
KUĆNI BROJ	
BROJ SPRATA	

OZNAKA STANA _____

OPISNA ADRESA: *Upisati samo u slučaju da nema kućnog broja!*

POPUNJAVA ANKETAR!

VRIJEME POČETKA INTERVJUA!		
	SAT	MIN

NAPOMENA ANKETARU:

Za svaku adresu koju ste posjetili između zadnje adrese na kojoj ste kompletirali anketu i ove adrese zabilježite odgovore na pitanja od U1 do U6.

U1. Broj osoba koje ste od posljednje obavljene ankete do ove ankete kontaktirali, A ODGOVORILI SU SA «DA» NA PITANJA P01, P02 I P03, ali su odbile učestvovati u anketi? *(Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)*

Upišite broj! _____

U2. Koji su razlozi odbijanja ovih osoba? *(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za svaki razlog onako kako je naveden!)*

Razlozi	Ukupno
1 - Prezauzet, nema vremena, ima druge obaveze, loše zdravlje	
2 - Ne zanima ga	
3 - Nije kompetentan, ne zna ništa, ne želi	
4 - Boji se, ne želi da se povrijedi privatnost	
5 - Već anketiran, ne vjeruje u ankete i sl.	
6 - Drugo - Navedi!	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U3. Spol/pol osobe koje su odbile? *(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za ukupan broj muških i ženskih ispitanika koji su odbili!)*

Spol/pol	Ukupno
1- Muškarac	
2- Žena	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U4. Starost osobe koja su odbile? *(U kolonu „Ukupno“ napišite broj za ukupan broj ispitanika koji su odbili, po procjenjenim godinama starosti!)*

Godine starosti	Ukupno
Do 30 godina	
31 - 50	
51 i više	
Suma	

Napomena: Ukupna suma za sve stavke u ovoj tabeli mora odgovarati broju upisanom na pitanje U1. Ako je na U1 napisan broj „0“, ova tabela može ostati prazna!

U5. Između posljednje obavljene i ove ankete, na koliko adresa ste pokušali barem dva ili više puta, ali ni nakon drugog puta nikoga niste našli kod kuće i zbog toga ste odustali od daljnjih pokušaja da ih kontaktirate? *(Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)*

Upišite broj! _____

U6. Između posljednje obavljene i ove ankete, na koliko adresa ste pronašli da ispitanik, odnosno domaćinstvo nije vlasnik/posjednik/korisnik zemljišta, ili se ne bavi poljoprivrednom proizvodnjom, ili da glava domaćinstva nije prisutna prilikom posjete **(ODGOVOR «NE» NA PITANJA P01, P02 I P03)?** *(Upiši „0“ ako se radi o prvoj anketi na tački uzorka, ili ako nije bilo takvih adresa!)*

Upišite broj! _____

ANKETAR: PROČITATI PRIJE POČETKA INTERVJU! PAŽNJA: U TOKU KONTROLE RADA ANKETARA ISPITANIKE ČEMO PITATI DA LI SU ANKETARI PROČITALI OVAJ TEKST. U SLUČAJU DA NISU PROČITALI OVAJ TEKST, ANKETA NEĆE BITI SMATRANA VALIDNOM.

Prizma istraživanja, profesionalna agencija za istraživanje javnog mnijenja, vrši redovno/redovito anketiranje građana Bosne i Hercegovine o njihovim stavovima i mišljenjima o različitim broju pitanja i problema.

Ova anketa se sprovodi na slučajnom uzorku od preko 200 domaćinstava, poljoprivrednih proizvođača na lokacijama u okolini Gokovog polja / Novog Sela. Učešće u svakoj anketi je potpuno anonimno i na dobrovoljnoj osnovi.

Agencija Prizma istraživanja, kao član ESOMAR-a, svjetske organizacije profesionalaca u oblasti istraživanja javnog mnijenja, poštuje sve profesionalne i etičke kodekse u vezi zaštite anonimnosti ispitanika. Odgovori dati u anketi se analiziraju samo grupno, nikako individualno.

Vaše mišljenje je jako važno, jer je Vaše domaćinstvo jedno od preko 200 domaćinstava, poljoprivrednih proizvođača slučajno odabranih za učešće u ovoj anketi. Zato vas molimo za učešće i strpljenje. Pa krenimo redom.

Budući da u ovakvim anketiranjima većina ljudi obično učestvuje prvi put, dozvolite mi da vam kažem nešto više o tome kako se ovo anketiranje obavlja.

Ja ću vam čitati pitanja iz upitnika tačno onako kako su napisana, tako da svako ko bude anketiran u ovom istraživanju odgovara na ista pitanja. U najvećem broju slučajeva vi ćete odgovarati na postavljena pitanja tako što ćete birati jedan od predloženih odgovora koje ću vam također pročitati. U manjem broju slučajeva ćete na pitanja odgovarati svojim riječima.

Ako vam neko pitanje koje vam pročitam nije jasno, ili ga ne razumijete najbolje, slobodno recite - ja ću vam ga pročitati ponovo. Tokom odgovaranja na pitanja ja vam ne smijem pomagati, jer nas zanima vaše mišljenje. Prema tome, molimo vas da u svojim odgovorima budete što iskreniji.

U slučajevima kad ne znate ili iz određenog razloga ne možete ili ne želite odgovoriti, slobodno recite. Bolje je da to kažete, nego da odgovorite onako kako stvarno ne mislite.

Ukoliko tokom intervjua niste sigurni ili vam nije jasno pitanje molim vas da tražite od mene da ponovim pitanje.

Jako je važno da vaši odgovori na pitanja budu kompletni i iskreni. Slobodno razmislite o svakom pitanju. Pitajte me bilo šta što vam nije jasno. Prije nego što počnemo volio/bih da se dogovorimo da ćete na pitanja koja vam budem postavljao/la odgovarati iskreno, onako kako mislite i osjećate, odnosno da ćete mi svaki put kada mislite da ne možete odgovoriti iskreno na neko pitanje to i reći. Uvijek možemo preći na sljedeće pitanje. Dakle, da li mi to obećavate?

Pa da krenemo od prvog pitanja.

Q1. Da li ste vlasnik, posjednik ili zakupac parcele u neposrednoj blizini lokacije Gokovo polje/Novo Selo? **PAŽNJA ANKETARU, OBJASNITI ISPITANIKU: Vlasnik - zakonsko pravo da se zemljište posjeduje, koristi i da se njime raspolože, u skladu sa njegovom prirodom i namjenom. Posjednik - savjesni posjed zemljišta koja je u vlasništvu druge osobe (koristi poljoprivredno zemljište na propisan način u skladu sa namjenom zemljišta); Zakupac - upotreba i korištenje zemljišta u vlasništvu druge osobe na osnovu ugovora. Zaokružiti samo jedan odgovor!**

4. Vlasnik	☐ Q2	1
5. Posjednik	☐ Q4	2
6. Zakupac	☐ Q3	3
Ne čitati!		
8. Ne zna/Nije siguran/a		8
9. Bez odgovora/Odbijanje		9

Q2. Da li ste zemlju naslijedili ili kupili? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Naslijedio/la	1
2. Kupio/la	2
Ne čitati!	
8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

Idi na Q4!

Q3. Pod kojim uslovima koristite zemlju kao zakupac: na koji period (u godinama), po kojoj cijeni ukupno godišnje (u KM)? **(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)**

a. Period (u godinama)	b. Cijena u KM ukupno godišnje
------------------------	--------------------------------

Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti
---	---

Q4. Molim Vas da navedete površinu zemljišta u vlasništvu/posjedu/pod zakupom? A kolika je površina zemljišta u upotrebi za poljoprivrednu proizvodnju? **(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)**

a. Površina zemljišta u vlasništvu/posjedu/pod zakupom	b. Površina zemljišta u upotrebi za poljoprivrednu proizvodnju
Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti

Q5. Koliko odvojenih zemljišnih parcela koristite za poljoprivrednu proizvodnju?

1. Jedna parcela	☐ Q7	1
2. Više parcela	☐ Q6	2

Q6. Možete li navesti broj parcela? **(Upisati broj!)**

Ne čitati! 98. Ne zna/Nije siguran/a 99. Bez odgovora/Odbijanje	98 99
--	----------

Q7. Možete li izvršiti procjenu trenutne stvarne tržišne vrijednosti zemljišta u KM po m² koje je u Vašem vlasništvu, posjedu? **(Upisati broj u KM!)**

Ne čitati! 8. Ne zna/Nije siguran/a 9. Bez odgovora/Odbijanje	8 9
--	--------

Q8. Koje sve od navedenih kultura uzgajate? Ako uzgajate i neke druge kulture, molimo Vas da navedete koje! **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora u koloni Q8 tabele za upisivanje odgovora Q8-Q10!)**

Q9. Koliki su prosječni prinosi Vaše proizvodnje, godišnje po kulturi izraženo u kilogramima? Uzmite u obzir prosjek za zadnje tri godine. Molim navedite! **(Upišite odgovore za svaku kulturu navedenu u pitanju Q8! Za ostale napišite «0».)**

Q10. Koliko od te Vaše proizvodnje prosječno godišnje prodate po kulturi, izraženo u kg? Uzmite u obzir prosjek za zadnje tri godine. Molim navedite! **(Upišite odgovore za svaku kulturu navedenu u pitanju Q8 i Q9! Za ostale napišite «0».)**

TABELA: Q8-Q10

Odgovor	Q8	Q9 u kg	Q10 u kg
1. Kukuruz	1		
2. Pšenica	1		
3. Heljda	1		
4. Vinova loza	1		
5. Krompir	1		
6. Luk	1		
7. Salata	1		
8. Mrkva	1		
9. Paprika	1		
10. Paradajz	1		
11. Kupus	1		
12. Duhana	1		
13. Jagodičasto voće	1		
14. Voće	1		
15. Cvijeće	1		
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)			
16.	1		
17.	1		
18.	1		
19.	1		
20.	1		
Ne čitati!			
98. Ne zna/Nije siguran	98		
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99		

Q11. Koliko osoba radi na zemlji stalno? A koliko ih radi povremeno, sezonski? **(Molimo vas da navedete odgovor za obje stavke!)**

a. Broj stalnih radnika	b. Broj povremenih/sezonskih radnika
-------------------------	--------------------------------------

Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti	Ne čitati! 98. Ne zna 99. Ne želi odgovoriti
---	---

Q12. Da li su sve odrasle osobe koje rade stalno na zemlji članovi Vašeg domaćinstva/kućanstva? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

Q13. Šta od navedene poljoprivredne opreme i mehanizacije posjedujete? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

Odgovor	Odgovor
1. Plasterik	1
2. Motokultivator	1
3. Kombajn	1
4. Traktor	1
5. Freza	1
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
6.	1
7.	1
8.	1
9.	1
Ne čitati!	
98. Ne zna/Nije siguran	98
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99

Q14. Da li trenutno koristite neki sistem navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	☐ Q15	1
2. Ne	☐ Q18	2
Ne čitati!		
8. Ne zna/Nije siguran/a		8
9. Bez odgovora/Odbijanje		9

Q15. Koji sistem navodnjavanja koristite? Ako koristite neki drugi sistem navodnjavanja, molimo Vas da navedete! **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

Odgovor	Odgovor
1. Ručne pumpe	1
2. Električne/dizel pumpe	1
3. Ukopane cijevi	1
4. Kap po kap	1
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
5.	1
6.	1
7.	1
8.	1
9.	1
Ne čitati!	
98. Ne zna/Nije siguran	98
99. Bez odgovora/Ne želi odgovoriti	99

Q16. Koliko po Vašoj procjeni sistem navodnjavanja koji trenutno koristite poboljšava Vaše prinose, izraženo u procentima? **(Upisati broj!)**

Ne čitati!	
0. Ne zna/Nije siguran/a	0
1. Bez odgovora/Odbijanje	1

Q17. Koliko Vas mjesečno košta korištenje sistema navodnjavanja, u sezoni kada je najintenzivnije zaljevanje (npr. troškovi rada pumpe - benzin, el.energija, održavanje, voda i sl.)? Molimo Vas da navedete iznos u KM! **(Upisati broj!)**

Ne čitati!	
0. Ne zna/Nije siguran/a	0
1. Bez odgovora/Odbijanje	1

Q18. Molimo vas da nam za slijedeće ili neke druge glavne stavke troškova Vaše poljoprivredne proizvodnje kažete koliko procentualno učestvuju u ukupnim troškovima proizvodnje? **(Za svaku stavku upisati procjenu u %! Voditi računa da ukupna suma procenata na kraju iznosi 100%)**

Odgovor	Odgovor u %
1. Nabavka sjemena	
2. Zaštitna sredstva	
3. Najam mehanizacije	
4. Navodnjavanje	

5. Dodatna radna snaga	
6. Đubrivo	
Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)	
7.	
UKUPNO	100%

Q19. Koliko iznosi Vaša prosječna godišnja zarada od poljoprivredne proizvodnje za posljednje tri godine? Molimo Vas da navedete iznos u KM! **(Upisati broj!)**

Ne čitati!	
0. Ne zna/Nije siguran/a	0
1. Bez odgovora/Odbijanje	1

Q20. Gdje sve plasirate/prodajete svoje poljoprivredne proizvode? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Proizvodim samo za ličnu upotrebu	1
2. Na lokalnom tržištu	1
3. Na širem tržištu BiH	1
4. Na inostranom tržištu	1
Ne čitati!	
8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

Q21. Koji od navedenih problema, ili neki drugi ima najviše uticaja na smanjenje prinosa u Vašoj poljoprivrednoj proizvodnji? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

10. Suša	1
11. Poplava	1
12. Nedostatak radne snage	1
13. Nedostatak tržišta za plasman	1
14. Niska otkupna cijena	1
15. Nelojalna konkurencija	1
16. Nedostatak kvalitetnog sjemena	1
17. Skupo đubrivo	1
18. Nešto drugo? Molim navedite! (Upišite odgovor!)?	1

8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

Q22. Kakva su vaša očekivanja od poljoprivredne proizvodnje u narednom periodu, od npr. 5 godina? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

6. Jako će se poboljšati	☐ Q23	1
7. Donekle će se poboljšati	☐ Q23	2
8. Ostati će približno ista	☐ Q23	3
9. Donekle će se pogoršati	☐ Q23	4
10. Jako će se pogoršati	☐ Q23	5
Ne čitati!		
8. Ne zna/Nije siguran/a	☐ Q24	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	☐ Q24	9

Q23. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!	
98. Ne zna/Nije siguran/a	98
99. Bez odgovora/Odbijanje	99

Q24. Da li ste čuli nešto o Projektu razvoja navodnjavanja u RS, koji će se implementirati na nekoliko lokacija? Jedna od predloženih lokacija je i lokacija Gojkovo polje/Novo Selo. **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna/Nije siguran/a	8
9. Bez odgovora/Odbijanje	9

Q25. Projektom razvoja navodnjavanja u BiH, predviđena je obnova postojećih ili izgradnja novih sistema navodnjavanja, na većem broju lokacija, između ostalog i na lokaciji Gojkovo polje / Novo Selo. Također, u cilju omogućavanja uticaja korisnika na cijenu i način korištenja vode, planirano je i formiranje Udruženja korisnika vode na području gdje će se projekat implementirati. Projekat ima za cilj da poveća profitabilnost i produktivnost poljoprivrede kroz poboljšanje pouzdanosti i održivosti sistema navodnjavanja. Šta mislite, u kojoj mjeri će poboljšano navodnjavanje na ovoj lokaciji uticati na Vašu poljoprivrednu proizvodnju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. U velikoj mjeri	☐ Q26novo	1
2. Donekle	☐ Q26novo	2

3. Malo Q26novo 3
4. Nimalo Q27 4
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9
- Q26novo.** Na koji način mislite da će poboljšano navodnjavanje na navedenoj lokaciji uticati na Vašu poljoprivrednu proizvodnju? **Zaokružiti samo jedan odgovor!**
1. Pozitivno 1
2. Negativno 2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q27. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q28novo: Da li biste bili zainteresovani da se priključite na ovaj obnovljeni sistem navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
2. Ne 2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q29novo: Koji su glavni razlozi zasto tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q30. U slučaju da Vam se pruži prilika da se priključite na ovaj sistem navodnjavanja, te se od Vas zahtijeva da učestvujete i sami u investiranju u novi sistem navodnjavanja, najprije kroz kupovinu i instalaciju cijevi, prskalica i slično, na Vašim parcelama, koliko je vjerovatno da biste Vi lično učestvovali u investiranju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Sigurno da 1
2. Vjerovatno da 2
3. Vjerovatno ne 3
4. Sigurno ne 4
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q31. U slučaju da se od Vas zahtijeva da učestvujete i sami u pokrivanju troškova održavanja i korištenja ovog novog sistema navodnjavanja, koliko je vjerovatno da biste Vi lično učestvovali u tim troškovima? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Sigurno da 1
2. Vjerovatno da 2
3. Vjerovatno ne 3
4. Sigurno ne 4
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q32. Da li biste bili spremni ustupiti dio svoje zemlje za potrebe realizacije projekta, odnosno za postavljanje cijevi / kanala / pumpe i slično? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q33 1
2. Ne Q34 2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q33. Pod kojim bi uslovima pristali da date na korištenje dio svoje zemlje za ove potrebe? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

--

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q35!

Q34. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da date na korištenje dio svoje zemlje za potrebe Projekta razvoja navodnjavanja? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q35. Da li biste pristali da dio Vašeg zemljišta bude eksproprijisan (predmet eksproprijacije/izuzet uz nadoknadu) ukoliko bi bilo neophodno za izgradnju sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q36 1
2. Ne Q37 2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q36. Pod kojim bi uslovima pristali da Vaše zemljište bude predmet eksproprijacije? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q38!

Q37. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da Vaše zemljište bude predmet eksproprijacije? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q38. Da li biste pristali na privremeno preseljenje, ukoliko bi bilo neophodno radi izgradnje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q39 1
2. Ne Q40 2
- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q39. Pod kojim bi uslovima pristali da se privremeno preselite? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

- Ne čitati!**
8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Idi na Q41!

Q40. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da se privremeno preselite? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a **8**
9. Bez odgovora/Odbijanje **9**

Q41. Da li biste pristali na trajno preseljenje, ukoliko bi bilo neophodno radi izgradnje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da **Q42** **1**
2. Ne **Q43** **2**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a **8**
9. Bez odgovora/Odbijanje **9**

Q42. Pod kojim bi uslovima pristali da se trajno preselite? Šta biste tražili zauzvrat? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a **8**
9. Bez odgovora/Odbijanje **9**

Idi na Q44!

Q43. A pod kojim bi uslovima ipak pristali da se trajno preselite? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a **8**
9. Bez odgovora/Odbijanje **9**

Q44. Ovdje imam listu aktera u oblasti poljoprivrede/vodoprivrede sa kojima Vi možda saradujete. Dok budem čitao/la svaku od stavki sa liste molim Vas da mi kažete da li saradujete ili ne saradujete sa svakim od navedenih aktera. **(Upišite odgovor za svaku stavku! Zaokružiti samo jedan odgovor za svaku stavku!)**

Stavka	Da	Ne	Ne zna	Bez odgovora
f) Drugi lokalni poljoprivrednici	1	2	8	9
g) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede	1	2	8	9
h) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede	1	2	8	9
i) Udruženja poljoprivrednika / zadruga	1	2	8	9
j) Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda	1	2	8	9
k) AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina	1	2	8	9

NAPOMENA ANKETARU! U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «1 – DA» NA BILO KOJU STAVKU, PREDITE NA PITANJE Q45. U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «2 – NE», ILI SA «8» ILI «9», PREDITE NA PITANJE Q47!

Q45. Sada bih Vas zamolio/la da mi za svakoga od navedenih aktera kažete koliko ste zadovoljni saradnjom. Dok budem čitao/la svaku od stavki sa liste molim vas da mi kažete da li ste jako zadovoljni, prilično zadovoljni, ne baš zadovoljni ili uopšte niste zadovoljni saradnjom sa svakim od navedenih aktera. **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q44 ispitanik odgovorio sa 1. Zaokružiti samo jedan odgovor za svaku stavku!)**

Stavka	Jako zadovoljni	Prilično zadovoljni	Ne baš zadovoljni	Uopšte niste zadovoljni	Ne zna	Bez odgovora
f) Drugi lokalni poljoprivrednici	1	2	3	4	8	9
g) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede	1	2	3	4	8	9
h) Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede	1	2	3	4	8	9
i) Udruženja poljoprivrednika / zadruga	1	2	3	4	8	9
j) Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda	1	2	3	4	8	9
k) AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina	1	2	3	4	8	9

NAPOMENA ANKETARU! U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «3 – NE BAŠ ZADOVOLJNI» ILI SA «4 – UOPŠTE NISTE ZADOVOLJNI», ILI SA «8» ILI «9» NA BILO KOJU STAVKU, PREDITE NA PITANJE Q46. U SLUČAJU DA JE ISPITANIK ODGOVORIO SA «1 – JAKO ZADOVOLJNI», ILI SA «2 – PRILIČNO ZADOVOLJNI», PREDITE NA PITANJE Q47

Q46. Zbog čega tako mislite? Možete li navesti najviše tri razloga! **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q45 ispitanik odgovorio sa 3 ili 4.)**

Stavka	Odgovor	Ne zna	Bez odgovora
f. Drugi lokalni poljoprivrednici		8	9
g. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede		8	9
h. Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede		8	9
i. Udruženja poljoprivrednika / zadruga		8	9
j. Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda		8	9
k. AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina		8	9

Idi na Q48!

Q47. Zbog čega ne saradujete? Možete li navesti razlog! **(Upišite odgovor za svaku stavku za koju je u pitanju Q44. ispitanik odgovorio sa 2.)**

Stavka	Odgovor	Ne zna	Bez odgovora
f. Drugi lokalni poljoprivrednici		8	9

g.	Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast poljoprivrede	8	9
h.	Predstavnici lokalne vlasti nadležni za oblast vodoprivrede	8	9
i.	Udruženja poljoprivrednika / zadruga	8	9
j.	Preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda	8	9
k.	AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina	8	9

Q48. U kojoj mjeri lokalne vlasti uvažavaju vaše zahtjeve u vezi s poljoprivrednom proizvodnjom? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. U veoma značajnoj mjeri 1
 2. U prilično značajnoj mjeri 2
 3. U prilično maloj mjeri 3
 4. U veoma maloj mjeri 4

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q49. Da li možete uticati na odluke koje se donose na lokalnom i višem nivou vlasti vezano za poljoprivredu? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q50 1
 2. Ne Q51 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q50. Na koji način možete uticati na odluke koje se donose na lokalnom i višem nivou vlasti vezano za poljoprivredu? **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q51. Mislite li da zaposleni u službama lokalne vlasti za oblast poljoprivrede i vodoprivrede trebaju obuku iz upravljanja za optimalno korištenje vode? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
 2. Ne 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q52. Da li ste koristili poticaje ili neku vrstu pomoći za poljoprivrednu proizvodnju? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q53 1
 2. Ne Q54 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q53. Od koga ste dobili taj poticaj ili pomoć, s kog nivoa vlasti ili od nekog udruženja? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

8. Opština 1
 9. Entitet 1
 10. Poljoprivredna zadruga 1
 11. Udruženje poljoprivrednika 1
 12. Međunarodna organizacija 1
 13. Nešto drugo? **Molim navedite! (Upišite odgovor!)** 1

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q54. Da li ste član udruženja poljoprivrednika ili poljoprivredne zadruge? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
 2. Ne 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q55. Šta očekujete od udruženja poljoprivrednika ili zadruge? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

8. Pomoć u sjemenskom materijalu ili novcu 1
 9. Donaciju mehanizacije ili stočnog fonda 1
 10. Rješenje otkupa proizvoda 1
 11. Izgradnju skladišnih objekata 1
 12. Informacije 1
 13. Zastupanje zajedničkih interesa 1
 14. Nešto drugo? **Molim navedite! (Upišite odgovor!)** 1

Ne čitati!

98. Ne zna/Nije siguran/a 98
 99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q56. Projektom je planirano formiranje Udruženja korisnika vode, u koje bi bili uključeni svi korisnici novog sistema navodnjavanja, među njima i vi. Mislite li da bi ovo Udruženje moglo voditi brigu o optimalnom korištenju i distribuciji vode, i održavanju sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q58 1
 2. Ne Q57 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q57. Ko bi, po vašem mišljenju, trebao biti najprije zadužen za distribuciju vode i održavanje sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

6. Opštinska služba za poljoprivredu 1
 7. Opštinska komunalna služba/preduzeće 2
 8. Udruženje poljoprivrednika 4
 9. Neka druga institucija/organizacija/preduzeće? **(Upišite odgovor!)** 5

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q58. Ko bi, po vašem mišljenju, trebao biti najprije zadužen za određivanje cijene korištenja vode i održavanja sistema navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Opštinska služba za poljoprivredu 1
 2. Opštinska komunalna služba/preduzeće 2
 3. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS 3
 4. Udruženje poljoprivrednika 4
 5. Udruženje korisnika vode 5
 6. Neka druga institucija/organizacija/preduzeće? **(Upišite odgovor!)** 6

Ne čitati!

98. Ne zna/Nije siguran/a 98
 99. Bez odgovora/Odbijanje 99

Q59. Da li imate potrebu za obukom u vezi sa planiranim sistemom navodnjavanja? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q60 1
 2. Ne D01 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
 9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q60. Iz kojih od navednih oblasti, ili nekih drugih biste najprije voljeli imati obuku? **(Moguće zaokružiti više od jednog odgovora!)**

1. Optimalno planiranje navodnjavanja vaših parcela 1
 2. Optimalno korištenje vode za navodnjavanje 1
 3. Najnovija oprema i tehnologija za navodnjavanje 1
 4. Zastupanje zajedničkih interesa vezano za navodnjavanje 1
 5. Nešto drugo? **Molim navedite! (Upišite odgovor!)** 1

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8

9. Bez odgovora/Odbijanje 9
Q61novo. Da li ste Vi ili neko od članova Vašeg domaćinstva zaposleni u AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q62 1
 2. Ne Q63 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q6novo. Da li ste Vi ili neko od članova Vašeg domaćinstva u AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina zaposleni: **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Stalno 1
 2. Sezonski 2
 3. Povremeno 3
 4. Nešto drugo? **Molim navedite! (Upišite odgovor!)** 4

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q63novo. Da li poslovno saradujete sa AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da Q64 1
 2. Ne Q65 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q64novo. A na koji način saradujete sa AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q65novo. Da li očekujete da će realizacija Projekta razvoja navodnjavanja na zemljištu koje koristi koncesionar AD Napredak, Pelagićevo / PD Semberija, Bijeljina indirektno pomoći i Vama, kao susjedima? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
 2. Ne 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

Q66novo. A na koji način? Navedite najviše tri odgovora! **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

INSTRUKCIJA. Došli smo do samog kraja naše ankete. Dozvolite da vam postavimo još nekoliko pitanja koja su nam potrebna radi statističke analize.

D01. Spol? **(Ne čitati! Upisati jedan odgovor!)**

3. Muški 1
 4. Ženski 2

D02. Koliko imate navršenih godina? **(Upisati godine!)**

--

D03. Možete li reći koji je Vaš najviši završeni stepen obrazovanja? **(Pročitati sve odgovore i upisati samo jedan odgovor!)**

7. Bez osnovne škole ili nezavršena osnovna škola 1
 8. Završena osnovna škola 2
 9. Srednja škola/gimnazija 3
 10. Viša škola (6 stepen) 4

11. Fakultet (7 stepen) 5
 12. Magisterij / Doktorat 6

Ne čitati!

99. Ne želi odgovoriti 99

D04. Da li je u Vašem domaćinstvu poljoprivreda glavna ili sporedna aktivnost? **(Pročitati sve odgovore i upisati samo jedan odgovor!)**

3. Glavna 1
 4. Sporedna 2

Ne čitati!

99. Ne želi odgovoriti 99

D05. Koliko članova ima Vaše domaćinstvo? **(Upisati broj članova!)**

--

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D06. Da li je neko od članova Vašeg domaćinstva zaposlen negdje drugo, a ne u Vašoj poljoprivrednoj djelatnosti? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da D07 1
 2. Ne D08 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D07. Koliko članova vašeg domaćinstva je zaposleno negdje drugo? **(Upisati odgovor!)**

--

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D08. Da li osim poljoprivredne proizvodnje Vaše domaćinstvo ima i druge izvore prihoda? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da D09 1
 2. Ne D10 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D09. Koji su to izvori prihoda? **(Upisati odgovor!)**

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D10. Da li je poljoprivredna proizvodnja osnovni izvor prihoda vašeg domaćinstva? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da 1
 2. Ne 2

Ne čitati!

8. Ne zna/Nije siguran/a 8
9. Bez odgovora/Odbijanje 9

D11. Kako biste opisali prosječni mjesečni prihod Vašeg domaćinstva iz svih izvora, znači kada uračunate sve plate, i sva ostala primanja svih članova domaćinstava? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Do 100 KM 1
 2. Od 101 do 300 KM 2
 3. Od 301 do 500 KM 3
 4. Od 501 do 700 KM 4
 5. Od 701 do 900 KM 5
 6. Od 901 do 1100 KM 6
 7. Od 1101 do 1500 KM 7
 8. Od 1501 do 2000 KM 8
 9. Od 2001 do 3000 KM 9
 10. Preko 3000 KM 10

Ne čitati!

98. Ne zna/Nije siguran/a 98
99. Bez odgovora/Odbijanje 99

ANKETAR:

NA OVOM MJESTU PROVJERITE DA LI STE ISPRAVNO UPISALI ODGOVORE NA SVA PITANJA! U SLUČAJU DA U UPITNIKU NEDOSTAJE ODREĐENI BROJ ODGOVORA NA POJEDINA PITANJA, ISTI NEĆE BITI PRIZNAT KAO VALIDAN!

BEZ ISPRAVNO UPISANIH ODGOVORA NA SVA PITANJA KOJA SE NALAZE NA OVOJ I SLIJEDEĆIM STRANICAMA, OVAJ UPITNIK NEĆE BITI PRIZNAT KAO VALIDAN!

Pročitati ispitaniku!

Došli smo i do samog kraja ankete. Hvala štosteučestvovali našojanketi. Kao što vidite, proces anketiranja je vrlo zahtjevan. Anketari moraju slijediti vrlo precizne instrukcije za rad. Nažalost, kao i u svakom poslu, i u ovom poslu jedan broj anketara nesavjesno obavlja svoj posao. Zato je neophodno da se uradi kontrola njihovog rada.

Samo zato vas molimo da nam dati broj telefona na koji vas može kontaktirati naš supervizor? U narednih 7 do 10 dana bi vas možda kontaktirao, kako bi provjerio da li sam vas uopšte pitao pitanja iz ovog upitnika, da bi potvrdio tačnost podataka o članovima domaćinstva, odnosno slučajaj izbor članova domaćinstva, dužinu trajanja intrevjua, te provjerio tačnost upisanih odgovora na neka pitanja. Osim toga, supervizor će rado odgovoriti na bilo koja pitanja koja biste vi možda imali u vezi ovog razgovora.

Telefon1_D17. Dakle, možete li nam dati vaš broj telefona za slučaj da vas budemo trebali kontaktirati u budućnosti, vezano za ovu ili neku drugu studiju? To može biti bilo koji kontakt telefon na koji vas možemo nazvati. **(OBAVEZNO UPISATI!)**

TELEFON SA POZIVNIM →

1. Ne želi dati telefon – Idi na Telefon2

1

Telefon2_D17. Razumijemo da ljudi na prvu mogu imati otpora prema tome da daju broj svog telefona. Mi smo rekli da je anketa anonimna. Nigdje nismo tražili od vas vaše ime i prezime. Ali ako nemamo broj telefona, anketa neće biti prihvaćena kao validna zato što se ne može uraditi kontrola rada anketara. Potrošili smo cijelo ovo vrijeme uzalud ako ne dobijem od vas broj telefona. Zato vas molim da mi ipak kažete broj telefona. **(OBAVEZNO UPISATI!)**

TELEFON SA POZIVNIM →

1. Ne želi dati telefon

1

VRIJEME ZAVRŠETKA INTERVJUA!

SAT MIN

POPUNJAVA ANKETAR NAKON ŠTO NAPUSTI DOMAĆINSTVO.

I1. Koji je bio dan u sedmici kad ste obavili anketu? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Ponedjeljak	1
2. Utorak	2
3. Srijeda	3
4. Četvrtak	4
5. Petak	5
6. Subota	6
7. Nedjelja	7

I2. Broj pokušaja kontaktiranja? **(Misli se na to koliko je puta anketar kontaktirao/posjetio ispitanika prije nego što ga je našao kući ili je ovaj pristao na intervju! Upisati broj!)**

I3. Ako je bilo pitanja koja su izazivala nelagodu, molimo navedite koja pitanja su izazvala najviše nelagode kod ispitanika ili se činilo da smanjuju njegovu/njenu spremnost da odgovori na preostala pitanja u toku intervjuja **(Zapišite ne više od tri pitanja po brojevima, od najvažnijeg ka najmanje važnom!)**

a) Prvo	
b) Drugo	
c) Treće	

9. Nije bilo pitanja koja su izazivala nelagodu

9

I0. Opća ocjena saradnje ispitanika tokom ankete? **(Procjeniti na osnovu općeg dojma tokom intervjuja!)**

1. Vrlo nekooperativan, odbio da odgovara na većem

broju pitanja	1
2. Nekooperativan, jedva završio intervju	2
3. Kooperativan, ali nije davao detaljne odgovore	3
4. Kooperativan, neke odgovore dao u detalje	4
5. Vrlo kooperativan, davao je dodatne odgovore i objašnjenja	5

I1. Da li ste se tokom ovog intervjuja suočili sa bilo kojim drugim poteškoćama? **(Zaokružiti ili upisati samo jedan odgovor!)**

1. Ne	1
2. Da	2

→ MOLIMO VAS NAVEDITE KONKRETNO NA KOJE POTEŠKOĆE MISLITE I KOJI SU RAZLOZI TAKVIM POTEŠKOĆAMA

I6. Spol anketara? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

3. Muški	1
4. Ženski	2

I2.. Godine starosti anketara? **(Upišite broj!)**

I3. Nacionalnost anketara? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

7. Bošnjačka	1
8. Srpska	2
9. Hrvatska	3
10. Bosanska	4
11. Mješovita	5
12. Neka druga	6

Izjavljujem da je ovaj intervju obavljen u skladu sa svim uputama za intervju licem u lice, sa ispitanikom koji je izabran u skladu sa uputama za izbor ispitanika!

Datum i potpis: _____

EVIDENCIJA GREŠAKA ANKETARA

Šifra operatera	Ukupan broj pitanja sa greškom koje je evidentirao operater

EVIDENCIJA GREŠAKA OPERATERA

Šifra kontrolora	Ukupan broj pitanja sa greškom koje je napravio operater na unosu

POPUNJAVA KONTROLOR!

ŠIFRA KONTROLORA

STAVKE	DA	NE
1. Kontakt osoba tvrdi da je u proteklom periodu u tom domaćinstvu obavljeno anketiranje	1	2
2. Adresa koja je upisana u upitnik odgovara adresi domaćinstva za koju je dat telefonski broj	1	2
3. Član domaćinstva navedenog spola i godina starosti postoji	1	2
6. Anketar čitao uvodni tekst iz upitnika	1	2

Odgovori na kontrolna pitanja iz upitnika!

Oznaka, redni broj pitanja u upitniku	Odgovor koji je upisan u upitnik	Odgovor koji je naveo ispitanik u toku kontrole